

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 1/2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор.

Члени редакційної колегії:

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України;

Притика Дмитро Микитович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;

Стефанчук Руслан Олексійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор;

Бакалінська Ольга Олегівна – доктор юридичних наук, доцент;

Божко Володимир Миколайович – доктор юридичних наук, доцент;

Гіренко Інна Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент;

Демченко Сергій Федорович – доктор юридичних наук;

Кабаліоглу Халук – доктор юридичних наук, професор (Турецька Республіка);

Кармаза Олександра Олександрівна – доктор юридичних наук, професор;

Кваша Оксана Олександрівна – доктор юридичних наук, професор;

Клочко Альона Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент;

Кулинич Павло Федотович – доктор юридичних наук, професор;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор;

Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, доцент;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор;

Мороз Світлана Павлівна – доктор юридичних наук, професор (Республіка Казахстан);

Пейзан Жільє – доктор юридичних наук, професор (Французька Республіка);

Прилуцький Сергій Валентинович – доктор юридичних наук, доцент;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Яковюк Іван Васильович – доктор юридичних наук, професор;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 996 від 11 липня 2017 р.)**

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)**

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 10 від 25.03.2019 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22553-12453Р
від 28.02.2017 р., видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: *pp-law.in.ua*

ISSN 2663-5666 (print)
ISSN 2663-5674 (online)

© Сумський національний аграрний університет, 2019
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2019

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Маркович Х.М.,

*асистент кафедри цивільного права та процесу
Національного університету «Львівська політехніка»*

УДК 340.12

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Проблематика правових цінностей повсякчас перебуває під пильною увагою науковців. Правові цінності як багатогранне явище свого часу досліджувалися та продовжують вивчатися багатьма науками – соціальними, гуманітарними, правовими. Нині серед науковців немає єдності думок та підходів до визначення поняття «правові цінності». Таким чином, розмежування в тлумаченні суті, змісту та значенні правових цінностей можна пояснити як багатоплановістю цієї категорії, так і методологічним плюралізмом, характерним для сучасної юридичної науки. Отже, доцільним буде проведення детального аналізу вказаного поняття та визначення ролі правових цінностей у суспільному житті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічну основу дослідження правових цінностей і їхньої ролі в житті суспільства та держави становлять праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: Т.О. Андреева, А.Н. Бабенко, О.О. Бандура, Н.А. Вахитова, К.В. Горобець, Г.С. Мальцев, А.А. Микешина, Ю.Н. Оборотов, П.М. Рабінович, О.М. Сидоренко, Є.О. Харитонов, а також низки інших науковців з теорії держави і права та інших гуманітарних і соціальних наук. У доробку вказаних учених досліджувалися правові цінності та власне цінність права.

Мета дослідження полягає у розкритті змісту, сутності, природи правових цінностей та визначенні їхньої ролі в особистому житті людини, розвитку громадянського суспільства та правової системи загалом.

Виклад основного матеріалу. Правові цінності посідають особливе місце в системі соціальних цінностей та у національних правових системах. Вони впливають як на поведінку людей, так і на механізми та інститути її регулювання, тобто закони й установи. Цінності невіддільні від ідеалів, вони формують правову і політичну свідомість. Саме цінності визначають теоретичні й моральні основи політичної й правової систем, на їхній основі створюються політичні платформи й програми [13, с. 83]. Очевидно, що правові цінності стають і цінностями держави, оскільки вони відображаються в законодавстві у вигляді правових норм, зобов'язуючи дотримуватися їх усіх членів суспільства.

Загальновідомо, що цінності присутні у всіх сферах життя людини і суспільства, визначаючи їхні ори-

єнтири, переваги та інтереси. Зазвичай цінність позначає щось значуще та особливе для людини. Цінності посідають вагоме місце в правовому житті суспільства, оскільки слугують провідними орієнтирами для соціуму, інтегрують його та сприяють розвитку.

Насамперед слід з'ясувати, що саме позначає поняття «цінність». Як слушно зазначає В.В. Шишко, цінність – це об'єктивна властивість фактів, подій, речей, відносин мати певну (позитивну) значимість для особи чи групи осіб. Отже, право є цінним через те, що має певне позитивне значення для суспільства. Оціночні погляди суб'єктів на правову реальність виражаються в аксіологічних орієнтаціях та настановах [14, с. 19]. Для цінностей характерним є безпосередній зв'язок з сенсом людського життя та з сенсом права, оскільки правові норми та правові принципи настільки мають сенс, наскільки мають ціннісне наповнення та обґрунтування.

Досліджуючи питання цінностей, американський вчений Т. Парсонс зазначив, що цінності – це найвищі принципи, які виробляє будь-яка соціальна система для збереження своєї єдності й цілісності, забезпечення саморегуляції і консенсусу як у різних підсистемах, так і в системі загалом [10, с. 30]. Враховуючи такий підхід, цінності постають нормативним і соціальним регулятором життя кожного громадянина та суспільства у цілому.

Статус цінностей у праві здатні набувати різноманітні явища матеріального та ідеального характеру – предмети й блага, суспільні відносини, людські вчинки, вольові феномени (мотиви, спонукання), ідеї, ідеали, соціальні інститути тощо [6, с. 176]. Зазначені явища відображають правові цінності, оскільки вони засновують право і правопорядок, ідеально обґрунтовують норми права, а також фіксуються й охороняються юридичними нормами.

Як слушно зазначає М.Г. Патеї-Братасюк, цінностями у праві виступають і матеріальні, і духовні утворення: норми, угоди, ідеали, ідеологія, правові інститути тощо. Особливо значимими правовими цінностями, що є водночас високими ідеалами і мають статус принципів права, вважають такі: справедливість, свобода, формальна рівність, гуманізм, добро, істина, безпека тощо [11, с. 165].

Нині в наукових колах не припиняється суперечка про об'єктивний та суб'єктивний характер цінностей як філософської категорії. Досі не виробле-

ний єдиний підхід до визначення поняття цінностей у зазначеному контексті [5, с. 12]. Вважаємо, що правові цінності виступають як об'єктивно-суб'єктивне явище, якому притаманний змішаний характер. Правові цінності носять об'єктивний характер, оскільки існують незалежно від свідомості суб'єкта, останній може лише правильно чи неправильно сприймати їх, а про суб'єктивний характер правових цінностей свідчить те, що вони створюються самими суб'єктами.

На думку Н.А. Вахітової, правові цінності – це досягнення юридичної науки, яка постійно розвивається, що утворюють передумови для формування на основі пізнаних принципів права, стійкої правосвідомості, об'єктивно необхідного правотворчого процесу, правового законодавства, форм його вираження, систематизації та реалізації відповідно до вимог законності та правопорядку. Разом із тим цим поняттям можуть описуватися конкретні соціально-правові явища, правові засоби і механізми, до яких відносяться: безпека людини в конфліктних ситуаціях, визначеність і гарантованість державою її прав, забезпечення істини і неупередженості під час вирішення юридичних суперечок; фундаментальні природні права людини, основоположні, демократичні правові принципи [4, с. 129]. Ми бачимо, що це поняття охоплює чималий правовий ансамбль уявлень про необхідну форму побудови правових відносин у суспільстві та державі у цілому. Правові цінності завжди відображають конкретні інтереси держави, суспільства та особистості зокрема.

А.М. Бабенко зазначає, що правові цінності – це пережиті людьми і зумовлені культурою форми позитивного ставлення до правової системи суспільства, які зумовлюють вибір поведінки, відповідний цій системі, а також юридичну оцінку подій [2, с. 48]. Правові цінності становлять ядро правової системи держави, охороняються нормами права та виражають мету права, яка полягає у забезпеченні єдності інтересів пересічного громадянина з інтересами держави.

Важливим кроком на шляху до утвердження правових цінностей та ідеалів у державі має бути розуміння та повага цінностей у правосвідомості громадянина, оскільки в особистісному відношенні до цінностей виражається повага до них. Тим самим кожна людина своєю моделлю поведінки щоденно демонструє своє ставлення до цінностей, зокрема правових.

Як спостерігається, протягом історичного розвитку людства ціннісні орієнтири в суспільстві постійно еволюціонували, Т.О. Андреева описує розвиток цінностей так: «Цей процес, з одного боку, детермінований культурно-історичними, науково-технічними та іншими реаліями, а з іншого – залежить від суб'єктивних устремлінь індивідів, їхніх потреб і бажань дотримуватися аксіологічних орієнтирів свого часу» [1, с. 12]. Очевидно, що цінності права як правові ідеали відображаються в принципах права та законодавстві в цілому.

Право у своїх нормах та інститутах виражає цінності суспільства, вони отримують друге народ-

ження у правових цінностях. Водночас саме право як засіб регулювання суспільних відносин та як культурне явище становить водночас і соціальну, і особистісну цінність [3, с. 125–126]. Безперечно, право саме по собі є цінністю, а також виступає об'єктом ціннісних відносин.

Сучасна правова аксіологія поєднала правові цінності у цілісну систему, до якої насамперед входять: справедливість, свобода, рівність, права людини та гуманізм, порядок тощо. Ідеї свободи, рівності та справедливості є незаперечними фундаментальними ідеями-принципами для права. Задекларовані як основні постулати кожної правової системи, вони набувають специфічного змістового забарвлення в різні історичні епохи та у різних культурних ареалах [7, с. 11]. Якщо говорити, для прикладу, про порядок, то він виражає соціальний мир між членами суспільства. Тоді як порядок встановлюється нормами поведінки та гарантується законом. Таким чином, ми можемо ототожнювати порядок з верховенством права, оскільки порядок у суспільстві буде домінувати доти, доки буде виконуватися закон, адже, дотримуючись закону, люди поведуться відповідно до встановлених норм. Однак закон, своєю чергою, частково обмежує природну свободу людини, оскільки він встановлює норми поведінки, які зобов'язують особу робити певні дії або утриматися від вчинення негативних дій. Звичайно, є значно більший арсенал правових цінностей, які становлять основу правових систем світу, ніж перелічено вище, однак можна сказати, що правові цінності незалежно від їхніх відмінностей між собою все ж таки мають однакову цінність у всіх правових системах.

Як слушно зазначив у своїх дослідженнях О.М. Сидоренко, система цінностей задає ідеальну модель життя, належний устрій суспільства. Однак для того щоб втілювати ідеали в життя або принаймні підтримувати досягнутий стан, цінності мають бути втілені у певні стереотипи поведінки, тобто набути інструментального характеру. Норми і є такими «соціально-технологічними» втіленнями цінностей [12, с. 80]. Фактично кожному суспільству притаманна власна система правових цінностей, з якими мають погоджуватися всі його члени. Лише в цьому разі можна говорити про значущість, важливість та повагу до цінностей у суспільному житті.

Ціннісний ряд у правовій сфері представлений в двох аспектах: інтелектуальному та емоційному. В інтелектуальному аспекті правові цінності виражаються в правових нормах, юридичних конструкціях, правових принципах. Емоційний аспект представлений позитивними і негативними емоціями, сумнівами, вірою. Певною мірою це можна порівняти зі структурою правосвідомості, в якій виділяють два рівні: правова ментальність (глибинний рівень правового несвідомого) і правова свідомість (верхній рівень, представлений відношенням індивіда до навколишньої правової реальності). Стосовно ціннісного ряду правова ментальність буде пов'язана з емоційним аспектом, а правова свідомість – з інтелектуальним. Їх формування також буде відрізня-

тися як змістовно, так і за спрямованістю. Якщо правова ментальність і емоційний аспект правових цінностей формуються історично під впливом правової традиції і правового досвіду, то інтелектуальний компонент буде складатися в процесі правової комунікації індивіда й опосередковано його індивідуальним правовим досвідом [9, с. 43].

Онтологічно правові цінності можна розглядати як принципи, що визначають сенс буття як окремого індивіда, так і суспільства у цілому. Правові цінності виступають сполучною ланкою між особою, правовою культурою суспільства і правовою реальністю.

До специфічних рис правових цінностей можна віднести нормативний, ідеологічний характер та зв'язок з культурою. На наш погляд, така ознака як нормативний характер цінностей потребує суттєвого уточнення. Нормативність у цьому разі має розглядатися в широкому сенсі як моделювання, зв'язаність уявлень з якимись зразками (правилами, нормами) поведінки. Проте цілком очевидно, що формуються і такі правові цінності, які безпосередньо не закріплені в правових нормах, а напряду впливають на їхній зміст.

Крім цього, правові цінності здійснюють неабиякий вплив на юридичну практику, оскільки цінності не просто впливають на правову діяльність, а включені в неї, оскільки остання не може здійснюватися без ціннісних орієнтирів.

Спостерігаючи за культурним аспектом життя нашого суспільства, важко не помітити дефіцит духовності та моральності. Впродовж формування української державності роль морально-етичних та духовних цінностей суспільства значно зростала, проте очевидним є те, що вони ще не посіли пріоритетного місця в системі цінностей кожного громадянина. Для значної частини суспільства все ще характерні прояви озлобленості, нігілістичне ставлення до морально-духовних засад, низький рівень культури поведінки та мовлення, відсутність належно сформованого патріотизму. Формування державного суспільства, без сумніву, неможливе без утвердження нових взірців, ідеалів розвитку суспільства. Натепер без пропагування правових цінностей ми не в змозі розбудувати міцну, квітучу, правову державу, в якій кожен громадянин почуватиметься захищеним.

Не слід забувати, що Україна нині переживає важкі часи. Занепад економіки, політична боротьба, соціальні проблеми можуть стати поштовхом до втрати ціннісних орієнтирів певної частини громадян нашої держави. У такий час особливо великого значення набуває консолідуюча функція правової ідеології, яка полягає в згуртуванні зусиль всього українського народу. Об'єднане спільними цінностями та ідеологією суспільство зможе збагатити духовність народу, його культуру, зміцнити моральні та правові цінності. Саме вони слугують цеглинами для духовного будівництва особистості, суспільства та держави. Якщо людина та суспільство сповідують високі моральні та правові цінності, ми зможемо крок за кроком досягнути економічного, правового та соціального зростання.

Оскільки правові цінності є одним із видів цінностей взагалі, то необхідно відзначити, що вони відносяться до групи духовних цінностей. Вони виконують переважно регулятивну функцію. Отже, їхнє основне призначення полягає у створенні, підтримці і зміцненні соціального порядку та дисципліни, а також нормального функціонування суспільства.

Цінності в історії людства слугували своєрідними «духовними опорами», які допомагали людині пережити життєві труднощі. Вони дають змогу порівнювати свою поведінку з нормою, з ідеалом. Такими цінностями можуть бути поняття добра і зла, а пов'язані з ними погляди, переконання людей – ціннісними ідеями. Для пересічної людини цінностями є те, що має для неї певну вагу. Ціннісне ставлення людини до світу, до інших людей і, зрештою, до самої себе є ядром формування ціннісних орієнтацій особистості.

Ціннісна орієнтація – ціла система установок на ті чи інші цінності, у світлі яких індивід, соціальна спільність сприймає ситуацію і вибирає відповідний спосіб дії. Ціннісна орієнтація, як правило, передують зовнішнім проявам особистості, виявляючи лише схильність індивіда до тієї чи іншої соціальної активності. Ціннісні орієнтації виявляються сукупністю уявлень про мету життєдіяльності людини та засоби її досягнення [8, с. 176].

Ціннісний аспект права розуміється як певна свобода вибору людиною своєї поведінки в процесі досягнення своїх цілей. Отже, правові цінності – це: конкретне вираження власної цінності права в практичному житті людей; визначеність і гарантованість прав, безпека людини в конфліктних ситуаціях, забезпечення істини, правди під час вирішення юридичних питань; фундаментальні природжені права людини, основоположні демократичні правові принципи; особливі правові засоби та юридичні механізми (все, що відносять до юридичного інструментарію), що забезпечують цінності права, гарантування прав, інститути, що виражають оптимальне співвідношення нормативного та індивідуального регулювання тощо [2, с. 51–52].

Таким чином, правові цінності є системою принципів, постулатів і суджень, які визначають ставлення окремого громадянина та суспільства в цілому до правової реальності. Основною формою їх існування виступають вироблені правосвідомістю узагальнені уявлення про бажану або навіть необхідну правову дійсність.

Висновки. Підбиваючи підсумки нашого наукового пошуку, хочемо відзначити, що в сучасних умовах нестабільності та духовного занепаду народу першочерговим завданням є формування у кожного громадянина власних ціннісних орієнтирів та поваги до права. Впевненість людини у тому, що право як таке є справедливим, стане поштовхом до визнання справедливості як однієї із цінностей права.

Нині на рамена українського народу покладається важливе завдання переоцінки цінностей. Очевидним є той факт, що ті цінності, які були значущими в певний історичний період, поступово здають

свої позиції в третьому тисячолітті. Становлення та утвердження правових цінностей як неминучий процес має велике значення на сучасному етапі розбудови української держави, оскільки вони постають базовим системоутворюючим елементом. Своєчасна розробка правових цінностей створить необхідні умови для максимально повного відображення в системі чинного законодавства базових цінностей і основоположних принципів, що, безперечно, сприятиме ефективному функціонуванню правової системи в цілому.

Отже, правові цінності, виступаючи ядром правової системи, відіграють провідну роль у процесі розбудови громадянського суспільства та держави. Вони постають ідеальними зразками, правовими феноменами, що визначають істинну сутність права, його основну мету та виконують роль правових норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева Т.О. Від феномена людини до феномена. Донецьк : ДонНУ, 2002.
2. Бабенко А.Н. Правовые ценности и освоение их личностью : дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 ; Акад. упр. МВД России. Москва, 2002. 395 с.
3. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини в праві : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. 200 с.
4. Вахитова Н.А. Проблема понимания категории «правовая ценность». *Научный поиск. Экономика. Управление. Право* : материалы третьей науч. конф. аспирантов и докторантов / отв. за вып. С.Д. Ваулин. Юж.-Урал. гос. ун-т. Челябинск : Издательский центр ЮУрГУ, 2011. С. 127–130.
5. Горобец К.В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс. Одесса : Феникс, 2013. 218 с.
6. Кант И. Основы метафизики нравственности. Собр. соч. в 6 т. Т. 4. Москва : Мысль, 1965. 544 с.
7. Ляшенко В. Право, свобода та утопія. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ України*. 1998. № 1. С. 11–14.
8. Микешина А.А. Ценностные ориентации субъекта и формы их отражения в научном знании. *Философские науки*. 1982. № 6. С. 176.
9. Оборотов Ю.Н. Уровни постижения правовых ценностей. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія* : матер. Міжнар. «круглого столу» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 39–43.
10. Парсонс Т. Общетеоретические проблемы социологии. *Социология сегодня*. Москва, 1965. С. 30.
11. Патей-Братасюк М.Г. Філософія права : навчальний посібник. Тернопіль, 2006.
12. Сидоренко О.М. Догма права як правова цінність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 76–81.
13. Удовик Л.Г. Формування правових цінностей в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 81–86.
14. Шишко В.В. Культурологічні проблеми правотворчості : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» ; Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 20 с.

Маркович Х.М. ПРАВОВІ ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проведено сутнісний аналіз поняття «правові цінності» як суспільного та правового феномена. Розкрито зміст, природу та систему правових цінностей. Визначено їх роль в особистому житті людини, громадському житті та правовій системі загалом. Показано взаємозв'язок правових цінностей з принципами права та правовими нормами. Висвітлено моральний аспект правових цінностей на шляху державотворення.

Ключові слова: цінності, правові цінності, моральні цінності, правові норми, громадянське суспільство, правова система.

Маркович Х.М. ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ В ЖИЗНИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА: ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье проведен сущностный анализ понятия «правовые ценности» как общественного и правового феномена. Раскрыто содержание, природа и система правовых ценностей. Определена их роль в личной жизни человека, общественной жизни и правовой системе в целом. Показана взаимосвязь правовых ценностей с принципами права и правовыми нормами. Освещен моральный аспект правовых ценностей на пути становления государства.

Ключевые слова: ценности, правовые ценности, нравственные ценности, правовые нормы, гражданское общество, правовая система.

Markovych Kh.M. LEGAL VALUES IN LIFE OF CIVIL SOCIETY AND STATE: GENERAL THEORETICAL ASPECTS

In the article, an essential analysis of concept of “legal value” as a social and legal phenomenon has been conducted. Content, nature and system of legal values are disclosed. The role of legal values in personal life of a person, public life and the legal system as a whole are determined. A relationship of legal values with the principles of law and legal norms is shown. The moral aspect of legal values on the way of state creation is highlighted.

The article highlights the problem of overcoming legal nihilism in Ukraine and establishing legal values. It is determined that the legal values are inherent in a mixed character, they are both objective and subjective phenomenon. The necessity of formation of legal principles for more effective functioning of the legal system is substantiated. It is explored that the development of society and state is impossible without the propagation of legal values, which are legal models and ideals.

We consider not only the concept of legal values. First of all, we find out what denotes the notion of value in general. To do this, we made an in-depth analysis of the scientific approaches of theoretical scientists and concluded that values are the normative and social regulator of lives of citizens and society as a whole. We share the opinion that legal values influence a behavior of people and mechanisms of its regulation, that is, on the legal norms. It is the theoretical and moral basis of the legal system. In the article, the system of legal values, which includes justice, freedom, equality, human rights, humanism, and order is described. We consider the order as an element of the system of legal values. We have formed their own vision that the order can be partially equated with the rule of law, since the order in society will dominate as long as the law is enforced.

Two aspects of legal values are considered: emotional and intellectual. It is compared to structure of legal awareness, which also has two levels. It is investigated that legal values belong to the group of spiritual values. Their main purpose is to strengthen social order and discipline.

Based on a thorough analysis of legal values, our research has led to the following results. It is established that legal values form a core of the legal system of a state. They are protected by the law and express the purpose of law, which is to ensure a balance of interests of citizens with interests of a state. It is investigated that legal values have a close connection with legal ideology and moral values. The article demonstrates that the legal values are a powerful and effective legal instrument for influencing citizens' consciousness, in particular legal moral and spiritual. The affirmation of legal values is very important for the development of civil society and the legal system. It is proved that legal values are united in the system of principles, postulates and determine people's attitude to legal reality.

Key words: value, legal value, moral values, legal norms, civil society, legal system.

Політанський В.С.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
начальник відділу координації правових досліджень
Національної академії правових наук України

УДК 340.12:342.7:316.77

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО УСТРОЮ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних процесів становлення громадянського суспільства демократія визнана кращою формою правління більшістю країн світу. Саме тому нині надзвичайного значення набуває електронна демократія як новітня форма демократії, організації суспільства та здійснення влади. А отже, для розуміння важливості впровадження новітніх технологій у державні процеси необхідно більш детально звернути увагу на зміст електронної демократії. Крім того, у вітчизняній науці не досить приділено уваги питанню його дослідження, а велика кількість дослідників й досі не дійшла згоди з багатьох ключових питань пред'явленої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження змісту електронної демократії як новітньої форми демократії на основі практики провідних країн світу та узагальнення наявного масиву напрацювань є непростим, що пояснює його наукову малодослідженість. Окремі аспекти цього питання у той чи інший спосіб досліджували такі закордонні і вітчизняні вчені, як: Andy Brack, L.K. Grossman, В.М. Бабаєв, О.А. Баранов, В.П. Горбулін, Н.В. Грицяк, М.С. Демкова, С.В. Дзюба, В.І. Дрожжинова, А.В. Єфанов, І.Б. Жиляєв, О.В. Карпенко, П.С. Клімушин, О.Ю. Кудрявцев, І.С. Куспяк, В.В. Марченко, В.П. Новосад, М.Ю. Павлютенкова, О.В. Петришин, С.К. Полумієнко, І.А. Рубан, А.І. Семенченко, С.Г. Соловійов та інші.

Формування цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні змісту електронної демократії як новітньої форми демократії, організації суспільства та здійснення влади на основі вивчення практики провідних країн світу й узагальненні наявного масиву напрацювань відомих вітчизняних і закордонних науковців і вчених, а також у наданні авторського поняття та висновків стосовно електронної демократії.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство характеризується становленням нових форм суспільно-політичного устрою на підставі електронних засобів масової комунікації, організації взаємин державних інституцій і громадянського суспільства. Відповідно, сучасні держави еволюціонують у напрямі політичної відкритості, функціональної взаємодії з громадянським суспільством, що призвело до формування нової концепції публічного управління, яка ґрунтується на залученні нових варіантів прийняття важливих рішень.

Розпочинаючи дослідження, що стосується електронної демократії, перш за все необхідно визначити, що собою взагалі являє демократія в її класичному значенні. Класичне визначення демократії дав А. Лінкольн: «Демократія – це правління народу, що здійснюється народом і для народу» [1].

Поруч із цим дуже вдалими є тлумачення поняття демократії у Великій українській юридичній енциклопедії Т. 3, відповідно до якого підходи до визначення демократії поділяються на мінімалістські й максималістські. Мінімалістське визначення пов'язує демократію з впливом населення на формування влади і підзвітність останньої. Максималістські визначення додають до розуміння демократії ін. критерії: визнання урядом верховенства права, соціальну справедливість та соціально економічну рівність, повагу до прав людини, охорону приватної власності тощо [2, с. 86].

Науковці з різних сфер гуманітарних наук, говорячи про демократію в контексті електронного урядування, часто використовують новітню концепцію, яку називають по-різному: «електронна демократія» (e-democracy), «мережева демократія», «кібердемократія», «цифрова демократія».

Історично першою країною в світі, в якій зародилися основи сучасної електронної демократії, були Сполучені Штати Америки. Так, перші прообрази електронної демократії виникли на межі 60–70-х рр. у вигляді теледемократії, що було викликано появою кабельного телебачення. Слідкуючи по телевізору за дебатами, громадяни діставали змогу висловлювати свою позицію, подзвонивши в студію [3].

Зміст теледемократії відображає можливість участі громадян у тих або інших політичних дебатах шляхом одночасного використання телебачення і телефону. Тобто роль її в тому, щоб сприяти зростанню безпосередньої участі громадян у політичному процесі і просунути структурні реформи на базі технічних можливостей засобів електронної комунікації [4, с. 75].

Позитивним наслідком теледемократії стало виникнення наприкінці 80-х рр. такого явища, як «електронна республіка». Теоретичною основою якої стала розробка Ю. Хабермаса. Учений визначав виникаючий кіберпростір як нову громадську сферу, що являла собою простір вільних обговорень актуальних суспільних проблем, сферу, у якій кожен громадянин може не лише висловитися, а й бути почутим [5].

У 90-х рр. ХХ ст. з'являється концепція Г. Рейнгольда про віртуальне співтовариство. Вона полягає в тому, що мережі можуть стати інструментом, який сприяє утворенню необхідного соціального капіталу для зміцнення демократичних цінностей [6].

Правильними є твердження стосовно електронної демократії П.С. Клімушина, відповідно до якого вона є механізмом суспільно-політичної комунікації влади і суспільства, що найбільшою мірою відповідає потребам сучасного інформаційного суспільства [7, с. 105]. Це твердження тільки підтверджує той факт, що електронні демократії безпосередньо визначаються рівнем розвиненості інформаційного суспільства в країні: рівнем комп'ютеризації населення, доступом до мережі Інтернет, рівнем міждержавної та міжрегіональної нерівності тощо.

На думку Енді Брека і Філа Нобла, електронна демократія може застосовуватися з метою: підвищення прозорості політичного процесу; посилення прямого залучення й участі громадян; підвищення якості формування позиції шляхом відкриття нового простору для інформації і обговорення [8, р. 53].

Але найбільш удалим вважається поняття А. Лінкольна, за словами якого, електронна демократія як організація державного управління на основі електронних засобів обробки, передачі та поширення інформації, надання послуг усіма гілками державної влади всім категоріям громадян електронними засобами, а також інформування тими ж засобами громадян про роботу державних органів має являти собою сучасну форму прямого демократичного адміністрування суспільством самим суспільством і заради суспільства [9].

Крім того, в науці є точка зору, що поняття «електронна демократія» можна звести та розглянути у вузькому та широкому значеннях. Говорячи про електронну демократію у вузькому значенні, мають на увазі застосування інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення (електронного супроводу) прав громадян [10, с. 54–55].

Тоді як електронна демократія у широкому значенні передбачає залучення громади за допомогою сучасних інформаційних технологій до вирішення різноманітних суспільно-політичних завдань. Саме в цьому розрізі ми й розглядатимемо електронну демократію [11, с. 5].

У наукових колах немає однозначного визначення та застосування поняття «електронна демократія», яке б повною мірою відображало використання комп'ютера у роботі політичної системи, тому, виходячи із всього вищесказаного та ґрунтуючись на власному розумінні поняття «електронна демократія», все ж вважається за необхідне його тлумачення в дещо іншій формі: електронна демократія – це новітня форма демократії, організації суспільства та здійснення влади, у якій громадяни за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій беруть участь у процесі публічного управління і державотворення, тим самим забезпечують якісно новий та прозорий рівень їхньої взаємодії між собою та з державою як у місцевих, так і міжнародних масштабах.

Головна мета електронної демократії полягає у створенні фундаменту для участі громадськості у прийнятті «державних» рішень, здійснення впливу на формування і реалізацію державної політики, вирішення питань місцевого значення, посилення прозорості та підзвітності органів влади громадянам та довіра до них [12, с. 34].

З цього приводу надзвичайно правильною є думка О.В. Петришина про те, що громадяни у демократичній державі погоджуються не лише на прийняття якогось певного рішення, прийнятого шляхом голосування більшості, а й на відповідну систему демократичного ухвалення рішень, унормовану конституцією і законом [13, с. 33].

Основним завданням електронної демократії є спрощення і полегшення участі громадян у державній політиці на противагу представницькій демократії, для якої характерне масове використання маніпуляційних технологій правлячою елітою і бізнесом. Реалізація цього завдання має підвищити активність виборців, які збайдужіли до державних справ через прийняття більшості рішень за закритими дверима [14, с. 10].

Електронна демократія, як і класична або як її ще називають традиційна демократія, може бути виражена у двох формах, а саме прямій та непрямій. Так, остання так чи інакше пов'язана з мережею Інтернет, адже це і є той спосіб організації публічних дискусій чи голосування, який дає змогу нівелювати відстань виборців від уряду та надати можливість висловлювати свою думку всім бажаючим. Найпростішою непрямою формою електронної демократії є організація голосування через світову мережу. Цей спосіб вимагає лише суто технічних рішень, таких як ідентифікація виборця, захищені протоколи даних та моніторинг ходу голосування.

Пряма форма електронної демократії полягає в наданні громадянам можливості обговорення рішень міської ради або ж навіть парламенту. Представники цієї форми електронної демократії крокують курсом Є. Масуди, розвиваючи ідеї прямої демократії [15, с. 51–52]. У рамках цієї форми важливу роль відіграє наявність доступу до Інтернету.

Також межує з прямою формою електронної демократії так звана напівпряма електронна демократія (semi-direct e-democracy). Вона полягає в тому, що перед ратифікацією (або поданням у парламент) законопроект має бути винесений на публічну дискусію в Інтернеті і спочатку проголосований там [11, с. 18–20]. Аналізуючи кожну із вказаних форм електронної демократії, склалося враження, що всі вони так чи інакше залежать від того, наскільки уряд країни дослухається до результатів громадського обговорення та голосування.

Моделі електронної демократії розрізняють за функціями та особливостями застосування у різних регіонах світу. За функціями моделі електронної демократії поділяються на: перша модель – підтримка інформаційними технологіями прямої демократії; друга модель – підтримка технологіями громад; третя модель – застосування технологій для оцінки

громадської думки; четверта модель – використання технологій для обміркованого обговорення політичних реалій.

За особливостями застосування розрізняють такі: американська модель, що передбачає спрощення і здешевлення контактів суспільства з органами влади та налагодження прямого спілкування з державними структурами; європейська модель, що функціонує в умовах дії наддержавних структур (Європарламенту, Єврокомісії, Європейського суду); азіатська модель втілюється в життя, спираючись на особливості управління в країнах Сходу, – сувора ієрархія, дотримання корпоративних правил комунікативної поведінки [11, с. 21–22].

Електронна демократія є предметом обговорень у всіх країнах світу, розробляючи яку уряди намагаються залучити громадян та інші зацікавлені сторони взяти участь у цьому процесі. Так, наприклад, Рада Європи визначає електронну демократію як використання інформаційно-комунікаційних технологій урядами, політичними партіями, громадянами та іншими учасниками політичних процесів на місцях, у регіонах, на національному або міжнародному рівнях з метою розширення участі громадян у процесах прийняття державних рішень [16, с. 36].

Крім того, Комітет Міністрів Ради Європи в 2009 році ухвалив Рекомендацію CM/Rec (2009) щодо електронної демократії, яка є першим міжнародно-правовим документом, де встановлені стандарти у галузі електронної демократії. У ній визначено електронну демократію (e-democracy) як інструмент зміцнення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій [17, с. 11].

В Україні, яка є членом Ради Європи, розвиток демократичних процесів та застосування загально-визнаної системи демократичних цінностей відіграє ключову роль у забезпеченні економічного та соціального прогресу в державі. Процес становлення електронної демократії в Україні має декілька основних етапів: е-охоплення; е-включення; е-партнерство. Основна передумова – взаємна довіра. Довіра пов'язана з доступністю, прозорістю і відповідальністю суб'єктів суспільних відносин [10, с. 57].

Впровадження електронної демократії важливо проводити на: державному, регіональному чи місцевому рівнях. Адже натепер громадянське суспільство України перебуває на етапі активного розвитку. Найбільш поширеними інструментами електронної демократії, що застосовуються нині в Україні як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, є електронні консультації, електронні петиції, електронні звернення, бюджети участі.

Метою впровадження електронної демократії в Україні має бути забезпечення багатоканальних інтерактивних потоків комунікації, покликаних поєднувати громадян, обраних ними депутатів усіх рівнів та виконавчу гілку влади [18, с. 231].

Правовою основою розвитку електронної демократії в Україні визначено: Концепцію розвитку електронного урядування в Україні; Стратегію

державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні; План дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2014–2015 роках; Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні; Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації тощо.

Згідно з Концепцією розвитку електронної демократії в Україні та планом заходів щодо її реалізації в Україні, до 2020 року має бути створена вся нормативно-правова база для практичного впровадження електронної демократії. Виходячи із тексту концепції, електронна демократія – це форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах, що дає змогу: посилити участь, ініціативність та залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях до публічного життя; поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів; поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень.

Метою цієї Концепції є формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку електронної демократії в Україні, що характеризується зростанням широкого долучення громадян до комунікації, співпраці з органами державної влади, контролю за ними, участі у виробленні політики, розвитку самоорганізації та самоврядування, а також рівнем довіри до суб'єктів владних повноважень; узгодження стандартів державної політики зазначеної сфери з міжнародними, зокрема європейськими стандартами [23].

Виходячи із цього, можна з упевненістю сказати, що головною метою впровадження електронної демократії в Україні є розвиток та досягнення європейських стандартів якості електронних адміністративних послуг, відкритості й прозорості влади для громадян, представників бізнесу та громадських організацій.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що поки удосконалювалося законодавство, щоб забезпечити більшу інформаційну свободу, зростала й технічна спроможність приватизувати та фільтрувати інформацію. Для того щоб в умовах демократії висловити свою думку, громадяни мусять мати доступ до якомога більших джерел інформації, які давали б їм змогу самим робити певні висновки.

Електронна демократія є інструментом підтримки політичної діяльності та забезпечення більшої прозорості та відповідальності політиків перед електоратом, своєрідною «школою» демократії, що сприяє формуванню у громадян таких навичок, як компетентність і відповідальність, необхідних для забезпечення життєдіяльності демократії.

Таким чином, можна з упевненістю сказати, що електронна демократія є наслідком розвитку класич-

ної демократії як інституту народовладдя, а її базисом у будь-якому разі мусить бути демократичний устрій суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. What Is Democracy? Defining Democracy. URL: <http://www.ait.org.tw/infousa/zhtw/docs/whatsdem/whatdm2.htm>.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
3. Павлютенкова М.Ю. Електронна демократія і електронне правління – передумова ефективного державства XXI століття. URL: <http://www.um.dp.ua/pdf/egovernment.pdf>.
4. Совершенствование государственного управления на основе его реорганизации и информатизации. Мировой опыт / под ред. В.И. Дрожжинова. Москва : Эко-Трендз, 2002.
5. Grossman L.K. The Electronic Republic. Reshaping Democracy in the Information Age. New-York : Viking (20th Century Fund), 1995.
6. Павлютенкова М.Ю. Електронна демократія і електронне правління – передумова ефективного державства XXI століття. URL: <http://www.um.dp.ua/pdf/egovernment.pdf>.
7. Клімушин П.С. Стратегії та механізми електронного правління в інформаційному суспільстві : монографія. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. 524 с.
8. Andy Brack, Phil Noble. E-Democracy around the World: A Survey for the Bertelsmann Foundation, Summer, 2001. P. 88.
9. Линкольн А. Биография. 2013 URL: <http://www.presidents.h1.ru/site/presidents/usa/lincoln.html>.
10. Електронне правління. Опорний концепт лекції. Дзюба С.В., Жилияев І.Б., Полумієнко С.К., Рубан І.А., Семенченко А.І. / За ред. А.І. Семенченка. Київ, 2012. 265 с.
11. Електронна демократія : навчальний посібник / Н.В. Грицяк, С.Г. Соловійов; / за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н.В. Грицяк. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.
12. Проект навчального посібника «Концептуальні засади розвитку електронного правління в Україні» / О.А. Баранов, М.С. Демкова, С.В. Дзюба, А.В. Єфанов, І.Б. Жилияев та ін. / за ред. А.І. Семенченка, 2009 р. 82 с.
13. Петришин О.В. Демократичні основи правової, соціальної державності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 32–41. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/64666/1/Petryshyn_32.pdf.
14. Новосад В.П. Оцінювання ефективності електронного правління : наук.-метод. розробка / В.П. Новосад, Р.Г. Селіверстов, Р.В. Юринець. Київ : НАДУ, 2011. 32 с.
15. Куспяк І.С. Електронне правління як інструмент формування прозорої та відкритої політичної влади : дисертація канд. політ. наук : 23.00.02, Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». Одеса, 2012. 170 с.
16. Бабаєв В.М. Текст лекцій з дисципліни «Електронне правління» (для студентів 5 курсу спеціальності 8.03060101 «Менеджмент організації і адміністрування денної форми навчання») / В.М. Бабаєв, М.М. Новікова, С.О. Гайдученко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГ, 2014. 127 с.
17. Recommendation CM/Rec (2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). Strasbourg : Printed at the Council of Europe, 2009. 87 p.
18. Електронне правління : підручник / авт. кол. : В.П. Горбулін, Н.В. Грицяк, А.І. Семенченко, О.В. Карпенко та ін. ; за заг. ред. проф. Ю.В. Ковбасюка ; наук. ред. проф. Н.В. Грицяк, проф. А.І. Семенченко. Київ : НАДУ, 2014. 352 с.

Політанський В.С. ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО УСТРОЮ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття спрямована на дослідження змісту електронної демократії. Проаналізовано та визначено взаємозв'язок між класичною та електронною демократією. Сформульовано авторський підхід до визначення поняття електронної демократії. Встановлено, що стимулюючим чинником розвитку електронної демократії має слугувати розвиток електронного правління. Зроблено висновок про те, що базисом електронної демократії мусить бути демократичний устрій суспільства.

Ключові слова: електронна демократія, електронне правління, інформаційне суспільство, народовладдя, держава, Інтернет.

Politansky V.S. ELECTRONIC DEMOCRACY AS A BASIS OF DEMOCRATIC SYSTEM OF MODERN SOCIETY

Статья направлена на исследование содержания электронной демократии. Проанализирована и определена взаимосвязь между классической и электронной демократией. Сформулирован авторский подход к определению понятия электронной демократии. Установлено, что стимулирующим фактором развития электронной демократии должно служить развитие электронного управления. Сделан вывод о том, что базисом электронной демократии должно быть демократическое устройство общества.

Ключевые слова: электронная демократия, электронное управление, информационное общество, народовластие, государство, Интернет.

Politansky V.S. ELECTRONIC DEMOCRACY AS A BASIS OF DEMOCRATIC SYSTEM OF MODERN SOCIETY

The article is aimed at studying the content of e-democracy, namely: historical preconditions; conceptual apparatus; the essence; main tasks; forms of implementation; models of domestic and foreign practice. The relationship between classical and e-democracy has been analyzed and determined. An author's approach to the

definition of the concept of e-democracy as the newest form of democracy, organization of society and the exercise of power in which citizens through information and communication technologies participate in the process of public administration and state-building, formulate a qualitatively new and transparent level of their interaction with each other, and with the state, both locally and internationally. One of the most important issues of modern society is the development and increase of the level of citizens' participation with the help of information and communication technologies in the issues of state formation. After all, e-democracy as an expanded and upgraded process aimed at developing the participation of people and citizens in the process of implementing the people's power, necessitates the intensification of research into the legal regulation of this issue. And providing author's definition and interpretation of the concept of e-democracy will allow a new rethink of its meaning and structure. It has been established that the development of electronic governance should serve as a stimulating factor for the development of e-democracy. The legal basis for the development of e-democracy in Ukraine is defined: concept of e-governance development in Ukraine; the state policy of promoting the development of civil society in Ukraine; Action Plan on the Implementation of the Open Government Partnership Initiative in Ukraine in 2014–2015; Strategy of the Information Society Development in Ukraine; concept of development of e-democracy in Ukraine and plan of measures for its implementation, etc. the main objective of the implementation of e-democracy in Ukraine is the development and achievement of European standards of quality of electronic administrative services, openness and transparency of power for citizens, representatives of business and public organizations. The normative and legal basis for the development of e-democracy in Ukraine is analyzed. It was concluded that the legislation was improved to provide more information freedom, and the technical capacity to privatize and filter information increased. In order to express their opinions in a democracy, citizens should have access to as many sources as possible so that they can make certain conclusions themselves. Electronic democracy is an instrument for supporting political activity and ensuring greater transparency and accountability of politicians in front of the electorate, a kind of "school" of democracy, and promotes the formation of citizens' skills such as the competence and responsibility necessary to ensure the life of democracy, as well as the consequence of the development of classical democracy as an institution of democracy.

Key words: e-democracy, e-government, information and communication technologies, information society, democracy, state, Internet.

Рожкова Л.І.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету

Кузьменко Н.М.,

старший викладач кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету

УДК 94(477.52)

**ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З МЕТОЮ ПОКАРАННЯ
ЗА ІНАКОДУМСТВО В 1950-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х РР.: ЛОКАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Постановка проблеми. З 1975 року в Україні з пропозиції В'ячеслава Чорновола була запроваджена традиція відзначати 12 січня День українського політв'язня.

Саме цього дня, 12 січня 1972 року, відбулася друга хвиля масових арештів української інтелігенції. Протягом кількох днів були заарештовані близько 20 осіб: Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус, Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Іван Гель та інші. Якщо у 1934 році репресовану інтелігенцію звинувачували в тероризмі, то у 1950-х – на початку 1980-х рр. інакодумцям інкримінували «антирадянську пропаганду й агітацію», інші злочини, визначені кримінальним законодавством.

Проблема переслідувань за політичними мотивами залишається актуальною і в наш час. Відповідно до Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи 2012 р. № 1862 «Функціонування демократичних інституцій в Україні» статті 364 та 365 Кримінального кодексу є занадто широкими для застосування та дають змогу «заднім числом» криміналізувати звичайні політичні рішення. Це суперечить принципам верховенства права та є неприйнятним. У зв'язку з цим мають бути розроблені та впроваджені суворі міжнародні стандарти розмежування політичної та кримінальної відповідальності. Актуалізують порушену проблему і складнощі зі звільненням осіб ув'язнених за політичними мотивами у Російській Федерації.

За даними Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Л. Денисової, станом на січень 2019 р. у російських в'язницях утримуються понад 80 громадян України та 24 військовополонені. 27.03.2018 р. у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 8205 «Про правовий статус і соціальні гарантії осіб, які незаконно позбавлені волі, є заручниками або засуджені на тимчасово окупованих територіях України та за її межами». Однак застосування Кримінального кодексу України щодо військовополонених та цивільних заручників викликає багато питань. Правовий статус політв'язнів не визначений, що ускладнює процедуру їхнього звільнення і повернення в Україну.

У зв'язку із цим аналіз досвіду застосування кримінального законодавства в Україні у 1950-х – першій половині 1980-х рр. з метою покарання

за політичні погляди має важливе значення для утвердження та впровадження у міжнародні відносини принципів демократичної правової держави, незалежного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом усього періоду існування комуністичної тоталітарної системи неодмінною її ознакою залишалося придушення будь-яких опозиційних настроїв, переслідування та покарання інакомислячих. Дисидентський рух був найбільше поширений у західних областях України та місті Києві, втім на локальному рівні інакодумство мало свої особливості: здебільшого ставлення до інакодумців з боку каральних органів та спецслужб було більш жорстоким; у нього не було столичної «парасолі гласності» завдяки постійній присутності там великої кількості груп іноземних журналістів, дипломатів, туристів.

В українській історіографії явище дисидентського руху представлено низкою праць узагальнюючого та довідкового характеру [1–6]. Практика застосування до інакодумців примусових засобів медичного характеру знайшла відображення у спогадах, публіцистичних працях [7; 8]. Значно менше вивчене це явище на регіональному рівні, зокрема на Сумщині. У праці В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму (портрети двадцяти злочинців)», що побачила світ уперше 1966 р. у Франції і має значною мірою характер джерела [9], вміщено дані про уродженців Сумщини – Євгенію Кузнецову та Михайла Осадчого. Біографічні дані про сумських письменників-шістдесятників Анатолія Семенюту, Юрія Царика, яких у середині 1960-х рр. було засуджено за сфабрикованими звинуваченнями, можна знайти у літературно-художніх виданнях [10; 11]. У науково-документальному виданні «Реабілітовані історією. Сумська область» йдеться про прозаїка та літературознавця Бориса Антоненка-Давидовича, перекладача Михайла Лукаша, журналіста та літературознавця Михайла Осадчого, дисидента, члена Української Гельсінської Групи Петра Рубана [12;13;14]. Вагомим внеском у дослідження зазначеного явища є збірник документів та матеріалів «Інакодумство на Сумщині (1955–1990)», опублікований 2012 р. [15]. Видання висвітлює історію протестних настроїв та проявів інакодумства щодо комуністичного авторитарного режиму на території Сумщини починаючи з часів

хрущовської «відлиги» до періоду пізньої «перебудови». Документи стосуються найважливіших форм «антисовєтських проявів» – від випадкових розмов, розповсюдження листівок, творів «самвидаву» і до судових вироків та повідомлень закордонних, заборонених у СРСР видань. Чимало документів з архівів Управління Служби Безпеки України в Сумській області та Державного архіву Сумської області були позначені грифом «таємно», «цілком таємно».

Один з упорядників зазначеного збірника В'ячеслав Артюх присвятив загальним контурам і орієнтирам інакодумства на Сумщині окрему статтю [16, с. 10–32]. У науково-публіцистичному виданні «Прокуратура Сумщини: Історія та сучасність» висвітлюється участь органів прокуратури у реабілітації жертв політичних репресій, але поза увагою залишилося питання кримінальних переслідувань інакодумців [17].

Отже, завдяки зусиллям істориків, сумських краєзнавців явище інакодумства ґрунтовно вивчене, створено значну джерелознавчу базу для подальших досліджень дисидентського руху. Разом із тим правовий аспект дисидентського руху, особливості застосування кримінального законодавства щодо інакодумців потребують, з огляду на реалії сьогодення, поглибленого вивчення.

Джерельну базу статті склали законодавчі акти УРСР [18], а також вміщені у згаданому збірнику документи – матеріали судових процесів, звіти про роботу прокуратури з наглядом за слідством в органах КДБ щодо осіб, які мали антирадянські погляди, зразки текстів, які містили критику політики комуністичної партії та фігурували у судових справах; спогади учасників дисидентського руху, матеріали закордонних періодичних видань, які висвітлювали кримінальні справи інакодумців.

Мета й завдання дослідження. Автори статті ставлять за мету на основі аналізу законодавчих актів УРСР, опублікованих джерел дослідити особливості застосування кримінального законодавства проти учасників дисидентського руху на теренах Сумщини; проаналізувати хід проведення процесуальних дій, застосування примусових заходів медичного характеру; на конкретних прикладах розкрити негативні тенденції підпорядкування судочинства і правоохоронної діяльності в цілому партійним органам.

Виклад основного матеріалу. Вперше покарання за політичні діяння передбачалось Кримінальним кодексом України 1927 року (стаття 54). В умовах часткової лібералізації радянського тоталітарного режиму, започаткованої в середині 1950-х років за ініціативи М. Хрущова, відбулася демократизація законодавства та судочинства, розпочалася часткова реабілітація репресованих за доби сталінізму. У грудні 1956 року були прийняті нові Основи кримінального законодавства Союзу РСР і республік. У статті 3 вперше в радянській практиці проголошувалося, що покарання може застосовуватись лише за рішенням суду. Були скасовані позасудові органи (так звані «трійки» та «двійки», особливі наради при

органах НКВС). Крім того, кримінальна відповідальність встановлювалась з 16 років (до цього часу діяв Закон від 1935 року, що встановлював мінімальний вік кримінальної відповідальності з 12 років). У переліку видів покарання Основи включали такі міри, як оголошення ворогом трудящих на невизначений строк і позбавлення політичних прав по суду, зокрема і виборчих прав [19, с. 85].

Однак засудження тоталітарного режиму керівництвом країни ще не означало, що радянське право покінчило зі сталінською практикою репресії. Більше того, законодавча та нормативна база, що формувалась у другій половині 1950-х років, навіть розширювала їх можливість. У новому законі СРСР від 25 грудня 1958 року «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» були наявні такі статті: 1. Зрада Батьківщини; 6. Шкідництво; 7. Антирадянська агітація та пропаганда (термін ув'язнення від 3 до 10 років); 9. Організаційна діяльність, спрямована на скоєння особливо небезпечних державних злочинів, участь в антирадянській організації. За «антирадянську націоналістичну пропаганду» було засуджено громадян України у Тернополі, Чернівцях, Рівному, Луганську, Дніпропетровську, Запоріжжі, Сумах, Луцьку і, звичайно ж, у Києві. Щоб винести якнайсуворіший вирок, вину цих осіб перебільшували або фальсифікували. За даними КДБ, протягом 1954–1959 рр. в Україні було ліквідовано 183 «націоналістичних і антирадянських угруповань», а за «антирадянську діяльність» притягнуто до судової відповідальності 1879 осіб [20, с. 288].

28 грудня 1960 р. Верховна Рада затвердила новий Кримінальний кодекс УРСР, який набув чинності з 1 квітня 1961 р. Він складався із загальної та особливої частин і протягом 1960-х–1980-х рр. зазнавав змін та доповнень, спрямованих на посилення кримінальної відповідальності за посягання на державний та суспільний лад, що мало досить широке трактування.

Ці статті увійшли і до Кримінального кодексу 1960 року. Так, стаття 62 проголошувала: «антирадянська пропаганда й агітація, проваджена з метою підризу чи послаблення радянської влади або вчинення окремо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою в письмовій, друкованій чи іншій формі творів такого ж змісту – карається позбавленням волі на строк від шести місяців до семи років із засланням на строк до п'яти років чи без такого або засланням на строк від двох до п'яти років» [18, с. 40–41]. У 1966 році Кодекс був доповнений дещо м'якшою статтею 187-1: поширення завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний лад, виготовлення або розповсюдження у письмовій, друкованій або іншій формі творів такого ж змісту каралося позбавленням волі на строк до трьох років або виправними роботами на строк до одного року або штрафом до ста карбованців [18, с. 87].

Як свідчить аналіз архівних слідчих справ, термін ув'язнення можна було отримати за такі форми протестної поведінки, як політичні анекдоти, написи, залишені у публічних місцях, осуд на адресу вищого керівництва держави. Такими були справи М. Ткаченка, С. Барсука, В. Калиниченка, І. Торяника, Г. Шеліпова, І. Кашенка, Ю. Єременка, І. Полозка, В. Гордієнка, М. Сизоненка. Іншою активною формою протесту було виготовлення та розповсюдження листівок, відозв, написання анонімних листів, інших текстів (справи Г. Тельбіза, Ф. Григорова, Ю. Новосолова, П. Ганзіна, П. Яковенка, М. Тесленка). Хоч як не дивно, але найбільші політичні репресії після сталінської доби припадають на 1957–1958 роки, тобто на початок правління «ліберала» М. Хрущова. Причинами цього була боротьба у вищому керівництві КПРС та антикомуністичне повстання в Угорщині 1956 року. Як приклад можна навести справу вчительки Н. Хоменко з Синівського (нині – Липоводолінського) району, засудженої у 1957 році до трьох років ув'язнення за антирадянські листівки, розмови. В подальшому вирок суду щодо Н. Хоменко був скасований і справа закрита за відсутністю складу злочину. Після відставки М. Хрущова та приходу до влади Л. Брежнєва каральна політика дещо пом'якшилась – терміни ув'язнення давали за активну публічну критику режиму, набуло поширення так зване «профілакування» інакодумців органами КДБ та прокуратури.

На Сумщині протягом 1956–1985 рр. за цими статтями засуджено близько 20 осіб, не враховуючи засуджених за участь у релігійних організаціях. Загалом у СРСР, за даними КДБ, у 1957–1985 рр. за антирадянську пропаганду та агітацію та розповсюдження завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний лад, було засуджено 8124 людини [15, с. 16].

Для незгодних з політикою Компартії існували й інші види покарань. Зокрема, щоб не збільшувати кількість засуджених інтелігентів за «політичними» статтями їм давали суто кримінальні. Показовий випадок із поетом Анатолієм Семенютою, який разом з іншими сумськими «шістдесятниками» – Геннадієм Петровим, Віктором Баранкіним, Миколою Даньком – збиралися для обговорення літературних та суспільних питань у квартирі журналіста Юрія Царика. А. Семенюта (1937–1978) – поет-шістдесятник, учитель, автор поеми «Українська рапсодія». Ще у період навчання на філологічному факультеті Сумського державного педагогічного інституту потрапив під нагляд КДБ. За сфальсифікованими звинуваченнями у 1965 р. був засуджений до 8 місяців позбавлення волі за статтею 210 КК УРСР про звідництво («Держання домов розпусти або звідництво для розпусти») [18, с. 98]. Санкція цієї статті передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на термін до 5 років або заслання на той же термін. У зв'язку з цим Ю. Царика було допитано: «Ти залишав ключа від квартири Анатолію Семенюті, щоб він ночував там зі своєю знайомою! – наступав слідчий, –

стаття 210 надання житла для аморальних дій...» Тоді взялися за Анатолія (тепер мешкав у селі Велика Чернеччина Сумського району). Виявили, що він зі своєю подругою Валентиною (їм було по тридцять років) зайшов до її сусідки зі своїм односельцем, моряком-механіком, що приїхав у відпустку з Далекого Сходу. І моряк той ніби переночував у тієї сусідки, Семенюту звинуватили у звідництві. Спецслужби, звичайно, знали, що Толя писав і друкував чесні вірші, а я – прозу, стежили пильно» [15, с. 194]. Перебування у неволі підірвало здоров'я поета, він помер на 41-му році життя. Уродженець Чернігова Ю. Царик з початку 1950-х рр. жив у Сумах, закінчив педагогічний інститут ім. А.С. Макаренка, працював учителем в одній зі шкіл Сумського району, згодом – на кафедрі Сумського педінституту. 1966 року був затриманий співробітниками КДБ, які провели обшук у його помешканні. Забороненої літератури не знайшли, хоч між сторінками деяких книжок залишились непоміченими «крамольні» вірші Василя Симоненка. Ю. Царика ставили у провину читання поеми Володимира Сосюри «Мазепа», спілкування з М. Даньком, А. Семенютою, Г. Петровим. У 1966 році Ю. Царик за свої думки за цією ж статтею був засуджений на один рік виправних робіт у колонії загального режиму, що знаходилась у селі Перехрестівка Роменського району [15; 17].

Художник-інтарсист (один з видів художньої інкрустації, оздоблення виробів з дерева шляхом врізування в їхню поверхню деталей дерева інших порід) Петро Рубан (1940–2012), уродженець м. Конотопа, чотири рази засуджувався за політичними статтями, загальний термін перебування в ув'язненні становив 23 роки. Останній термін покарання (5 років) отримав за «антирадянську агітацію і пропаганду та незаконне володіння зброєю» (стаття 222 КК УРСР). Справжньою причиною обвинувачення було те, що він без дозволу, а з особистої ініціативи виготовив сувенір з нагоди 200-річчя утворення США та присвятив його американському народу. Незважаючи на підтримку відомих громадських діячів, зокрема, Левка Лук'яненка, П. Рубан відбув покарання у мурдовських таборах. 1985-го був прийнятий до Української Гельсінської Групи [12, с. 128].

Одночасно з КК було ухвалено Кримінально-процесуальний кодекс, який, зокрема, містив норми про застосування примусових заходів медичного характеру. Практика примусового лікування в спеціальних психіатричних лікарнях (СПЛ) набула поширення в СРСР як засіб боротьби з інакодумством. У квітні 1969 р. голова КДБ СРСР Ю. Андропов звернувся до ЦК КПРС з пропозиціями щодо розгортання мережі психіатричних лікарень та їх використання для захисту державного і суспільного ладу [21, с. 253].

Головною установою, яка проводила судово-психіатричні експертизи правозахисників і осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, був Всесоюзний науково-дослідницький інститут загальної і судової експертизи ім. В.П. Сербського.

На думку відомого українського дисидента, лікаря-психіатра С. Глузмана, застосування в СРСР

психіатрії як карального засобу базувалося на навмисному тлумаченні інакодумства як психіатричної проблеми [8, с. 35]. Визнання неосудності інакодумців, які в тій або іншій формі висловлюють свою згоду з окремими моментами внутрішньої та зовнішньої політики радянського уряду, здійснюється цілеспрямовано. З цією метою ставлять, як правило, діагнози: уповільнена шизофренія та параноїчний розвиток особистості. Поширеність цих діагнозів була зумовлена фактичною відсутністю явних симптомів, оскільки у людини протягом перебігу хвороби зберігається зовнішньо правильна поведінка і здатність до соціальної адаптації. Для інакодумців із Сумщини психіатрична експертиза в основному проводилась у Харківському психоневрологічному інституті. У 1960-х – на початку 1980-х рр. на психіатричну експертизу та примусове лікування згідно з рішенням суду направлені В. Калиниченко, І. Каченко, В. Манівський, Ф. Григоров, М. Сизоненко, М. Онацький [15, с. 17].

Найбільш поширений «діагноз» – «невизначна шизофренія», поставлений психіатричною експертизою, давав підстави судам направляти на примусове лікування засуджених за «політичними» статтями і широко застосовувався у 1960-х – на початку 1980-х років. Г. Фельдман, уродженець міста Городні Чернігівської області, працював механіком у Конотопі. Був заарештований за підозрою в «антирадянській агітації та пропаганді», фактично за виготовлення та поширення творів «Самвидаву». Під час слідства утримувався в Охтирській психіатричній лікарні, 10 червня 1983 р. Сумським обласним судом був засуджений до шести років ув'язнення за ст. 62 ч. 1 КК УРСР. Утримання та «лікування» у цих закладах фактично не відрізнялися від умов перебування у місцях позбавлення волі. Як зазначав автор праці «Каральна медицина», публіцист та медичний працівник О. Подрабинець, до хворих застосовувався широкий арсенал засобів медичного, фізичного та режимного характеру, вони піддавалися жорсткому поводженню та знущанням [7, с. 164–173]. У праці наводяться спогади колишніх політв'язнів. Зокрема, у новорічну ніч з 1974-го на 1975-й у Сичовській СПЛ (Смоленська обл.) був вбитий 20-річний політв'язень Г. Дехнич, який потрапив до лікарні за поширення антирадянських листівок в Україні. Наприкінці 1980-х контроль радянських спецслужб над медичними установами психіатричного профілю послабився. Лише з розпадом СРСР призупинилося використання психіатрії з метою покарання за інакодумство. Практика «каральної медицини» неодноразово зазнавала критики з боку незалежних психіатрів і правозахисників.

Таким чином, радянське кримінальне законодавство, що сформувалося в умовах революційної боротьби, носило репресивний характер протягом другої половини 1950-х – першої половини 1980-х рр. Для покарання інакодумців застосовували, як правило, статті 62 «антирадянська пропаганда і агітація»; 187-1 «поширення завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний суспільний

устрій» Кримінального кодексу УРСР, в окремих випадках – інші статті, примусові методи покарання медичного характеру. Слідство та «профілактичну» роботу щодо інакодумців здійснювали органи КДБ, загальний нагляд за слідством був покладений на прокуратуру. Незважаючи на переслідування і покарання інакодумців, протестний рух поширювався як на всеукраїнському, так і на локальному рівнях, наближаючи крах комуністичного тоталітарного режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр.). Київ : Рідний край, 2000. 616 с.
2. Зайцев Ю. Дисиденти: опозиційний рух 60–80-х років. *Сторінки історії України ХХ століття* : посібник для вчителя. Київ, 1992. С. 195–235.
3. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харківська правозахисна група. Харків : Фоліо, 2003. 144 с.
4. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр. Київ : Либідь, 1995. 221 с.
5. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ століття). Київ : Ін-т іст. України НАН України, 1994. 221 с.
6. Рух опору в Україні : 1960–1990 рр. Енцикл. довідник. 2-е вид. / передмова О. Зінкевича, О. Обертаса. Київ : Смолоскип, 2012. 896 с.
7. Подрабинець А.П. Карательна медицина. Антологія самиздата. *Неподцензурная література в ССРСР. 1950-е–1980-е* / Под общей ред. В.В. Игрунова. Составитель М.Ш. Барбакадзе. Москва : Международный институт гуманитарно-политических исследований, 2005. В 3-х томах. Т. 3. С. 160–173.
8. Глузман С.Ф. Рисунки по памяти, или Воспоминания отсидента. Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого. 2012. 512 с.
9. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців») : збірник матеріалів. Уклад В. Чорновіл. Перша українська друкарня у Франції, 1968. 340 с.
10. Антологія літератури Сумщини. Біографічні нариси та твори / О. Столбін, М. Гриценко. Суми : Слобожанщина, 1995. 236 с.
11. Слобожанщина. Письменники Сумщини. Хрестоматія. Вип. 20 / упоряд. О. Вергіль, В. Вовчанецький. Суми : ВВП Мрія-1 ТОВ, 2016. 336 с.
12. Реабілітовані історією: Сумська область: у 27 томах: у трьох книгах: книга перша / Ред.-вид. група. Суми : ВВП Мрія-1, 2005. 756 с.
13. Реабілітовані історією: Сумська область: у 27 томах: у трьох книгах: книга друга / Ред.-вид. група, Суми : ВВП Мрія-1, 2013. 756 с.
14. Реабілітовані історією: Сумська область: у 27 томах: у трьох книгах: книга третя. Ч.1. / Ред.-вид. група, Суми : ВВП Мрія-1, 2015. 496 с.
15. Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955–1990 рр.) / упоряд.: Артюх В.О., Іванушенко Г.М., Садівничий В.О. Суми : ВВП Мрія-1 ТОВ, 2012. 300 с.
16. Артюх В. Інакодумство на Сумщині: контури й орієнтири. Сумський краєзнавчий збірник / упоряд. О.М. Корнієнко, В.О. Артюх. Суми : ВВП Мрія, 2016. 406 с.
17. Прокуратура Сумщини: Історія та сучасність. Науково-публіцистичне видання. Суми : Вид-во «Макден», 312 с.
18. Кримінальний кодекс Української РСР. Офіційний текст зі змінами та доповненнями на 1 жовтня

1970 р. і постатейними матеріалами. Київ : Вид-во політичної літератури України, 1971. 252 с.

19. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття. Київ : Тетра, 2000. 534 с.

20. Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П. Історія держави і права України : навчальний посібник. Київ : Україна, 2000. 429 с.

21. Шаповал Ю. Торкнутись історії. 2-е вид., допов. Київ : Парламентське вид-во, 2017. 504 с.

Рожкова Л.І., Кузьменко Н.М. ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З МЕТОЮ ПОКАРАННЯ ЗА ІНАКОДУМСТВО У 1950-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-х РР.: ЛОКАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена застосуванню кримінального законодавства УРСР для покарання учасників дисидентського руху. Проаналізовано зміни у Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах УРСР 1960 р., які санкціонували переслідування та покарання за інакодумство. На підставі проведеного аналізу судових справ проти інакодумців – уродженців Сумщини розкрито механізми порушення кримінальних справ, особливості процесуальних дій та судочинства у зазначений період, застосування примусових засобів медичного характеру.

Ключові слова: інакодумство, кримінальне законодавство, антирадянська пропаганда, примусове лікування.

Рожкова Л.И., Кузьменко Н.Н. ПРИМЕНЕНИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА С ЦЕЛЮ НАКАЗАНИЯ ЗА ИНАКОМЫСЛИЕ В 1950-х – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 1980-х ГГ.: ЛОКАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Статья посвящена применению уголовного законодательства УССР для наказания участников диссидентского движения. Проанализированы изменения в Уголовном и Уголовно-процессуальном кодексах УССР 1960 г., которые санкционировали преследования и наказания за инакомыслие. На основании проведенного анализа судебных дел против инакомыслящих – уроженцев Сумщины раскрыты механизмы возбуждения уголовных дел, особенности процессуальных действий и судопроизводства в указанный период, применение принудительных средств медицинского характера.

Ключевые слова: инакомыслие, уголовное законодательство, антисоветская пропаганда, принудительное лечение.

Rozhkova L.I., Kuzmenko N.M. APPLICATION OF CRIMINAL LEGISLATION WITH THE PURPOSE OF PENALTY FOR INCIDENCE IN 1950th – FIRST HALF OF 1980th: LOCAL ASPECTS

The question of the legal status of political prisoners in our time is extremely relevant. As of January 2019, more than 80 Ukrainian citizens and 24 prisoners of war are held in Russian prisons. The legal status of political prisoners is uncertain, which complicates the procedure for their release and return to Ukraine.

Thus, an analysis of the experience of criminal law applying in Ukraine in the 1960th – first half of the 1980th in order to punish political views is important for the establishment of the principles of a democratic rule of law, independent judicial process. The phenomenon of dissident ideology, which was being developed in different forms from the 1950th, had few regional peculiarities. At the local level, the attitude to dissident on the part of punitive organs and judicial proceedings was, in many cases, more rigid, than in larger cities. More often the representatives of the protest movement were sentenced under the articles 62 (anti-Soviet propaganda and agitation), 187-1 (the spread of known false inventions that plagued the Soviet state and social system) of the Criminal Code of the USSR in 1960, in some cases, other articles were used. A specific type of punishment for dissident was «punitive medicine» – forensic psychiatric examinations and forced detention in psychiatric hospitals.

Conviction of the practice of applying criminal law in order to punish political views is essential for the establishment of the principles of a democratic rule of law, independent legal process, international legal regulation of the status of civilian hostages.

Key words: dissent, criminal law, anti-Soviet propaganda, compulsory treatment.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Косович В.В.,

*студент юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

УДК 340.12

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. У конституціях багатьох сучасних держав використано термін «соціальна держава». Статтею 1 Конституції України соціальною проголошено і нашу державу. Однак попри концептуальний характер цього словосполучення, його уніфікованого розуміння на рівні правової доктрини та юридичної практики сьогодні немає. Це спонукає до дослідження соціальної держави як суспільно-правового явища, дослідження, результати якого є актуальними у науковому та прикладному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальна держава вивчалась на рівні теорії права та різних галузевих наук вітчизняними та закордонними вченими, серед яких варто відзначити І.В. Арістова, О.С. Головащенко, М.І. Козюбру, В.В. Кострубу, В.А. Наумчика, О.З. Панкевича та інших. Аналіз наявного наукового доробку ілюструє різні акценти стосовно визначення та характеристики соціальної держави. Першопричиною цього є не стільки галузевий відтінок, скільки плюралізм підходів до інтерпретації понять «соціальна» та «держава». Виходячи з конституційно-правового характеру терміну «соціальна держава», вважаємо за доцільне розглянути насамперед його теоретико-конституційну природу, що стане основою для подальшого галузевого розвитку.

Мета та завдання дослідження. Задля реалізації вказаного дамо визначення поняття «соціальна держава», виокремимо її ідейну сутність, покажемо міжнародно-правові підходи (стандарти), насамперед конституційно-правові, розглянемо форму та змістовне наповнення соціальної держави у призмі Основного Закону України.

Виклад основного матеріалу. Соціальною державою вважають такий тип організації державного та громадського життя, що характеризується спрямованістю на соціальні цінності, на створення умов, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток особистості [1, с. 18]. Характеризуючи соціальні функції держави, варто розпочати з аналізу їхнього розуміння як основного напрямку діяльності держави, який покликаний захистити соціальні права громадян [1, с. 19–21]. Таким чином, соціальними вважають держави, які активно охороняють та забезпечують соціальні права та свободи людини. Такі права закріплені насамперед у міжнародно-правових актах, серед яких варто виділити Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [11], обов'язок здійснювати контроль за належним виконанням положень якого покладений на Економічну та Соціальну раду ООН (ЕКОСОП).

Соціальну державу розглядають як таку, що має на меті своєї діяльності та функціонування перш за все добробут як кожної окремої людини, так і всього суспільства загалом, і визнає своєю ціллю забезпечення послідовної реалізації в суспільстві принципу соціальної справедливості. Практичну реалізацію завдань соціальної держави гарантує стабільна економіка і ефективна соціальна політика. Основною засадничою цінністю діяльності такої держави є гарантія забезпечення гідного рівня життя всіх громадян. Можна навіть заявити, що її діяльність супроводжується кредо «держава існує для людини, для захисту її загально визнаних прав і свобод» [4].

Для належного забезпечення соціальних прав соціальні держави повинні, на нашу думку, характеризуватися наступними властивостями:

- наявністю стійких конституційних гарантій забезпечення громадських прав особистості;
- створенням відповідних до міжнародних стандартів сприятливих можливостей працевлаштування та умов праці найманих працівників та їх захисту від можливих негативних впливів глобалізації ринку праці;
- функціонування багатогалузевого економічного середовища з різноманітними формами власності;
- створення різних умов для гарантії забезпечення належного високого рівня освіти та медичної допомоги, охорони здоров'я та соціального захисту громадян.

З огляду на відмінності механізмів забезпечення соціальних прав виділяють наступні моделі соціальних держав: ліберальна або англосаксонська, скандинавська або соціал-демократична, німецька та японська [12, с. 220–225].

Ліберальна або англосаксонська модель сформувалася та характерна таким країнам, як Сполучене Королівство й США. Відповідно до неї державні зобов'язання у соціальній сфері є мінімальними. Соціальний захист з боку держави гарантується лише найбільш нужденним громадянам, тоді як потреби решти громадян повинні бути задоволені ними ж. Наведений приклад демонструє функцію держави як стимулятора індивідуальної активності в дії. Тобто держава повинна заохочувати всіх своїх громадян до пошуку роботи, соціального захисту та піклування, підприємницької ініціативи. Механізмами координації індивідуальних інтересів зазвичай є законодавство, власність, ринкова економіка та постіндустріальна структура суспільства.

Законодавство ліберальної моделі соціальної держави спрямоване на пріоритетність громадянських (зокрема забезпечення рівноправності громадян незалежно від расових, етнічних, національних, статевих та інших ознак) та політичних прав, а лише потім – соціальних прав. За таких умов охорона соціальних прав значною мірою перекладається на громадські організації та саму особистість.

Скандинавська або соціал-демократична модель, сформована у Швеції, характеризується універсалізмом, завдяки якому гарантується базове забезпечення всім без винятку громадянам, а також перерозподілом прибутків за допомогою прибуткової прогресії. Фінансування соціальних програм провадиться за рахунок високих податків, які платять всі громадяни, в тому числі і король. Пріоритетом діяльності такої держави є боротьба з бідністю та забезпечення достойного життєвого рівня всім громадянам, що беруть участь в системі зайнятості. Велика увага акцентується на запобіганні різкій диференціації найвищого та найнижчого рівня доходів. Враховуючи факт, що соціальні гарантії базуються як на державній, так і на недержавній підтримці, серед управлінських важелів вагоме місце посідають самоврядні структури.

У функціональному відношенні державна політика спрямована на забезпечення всіх громадян роботою, адже зайнятість і формальна відсутність безробіття утворюють стабільну податкову базу. За умов високого рівня оподаткування державі значно легше здійснювати перерозподіл бюджету і скеровувати кошти на соціальну допомогу громадянам. Забезпечення та реалізація соціальних прав є головною ціллю політики таких держав.

Німецька модель характерна державам з високими обсягами ВВП (ФРН, Франція, Австрія), що перерозподіляються через державний бюджет (близько 50%) шляхом створення розвинутої системи соціального захисту на основі залучення коштів держави та підприємців [14].

Японська модель соціальної держави передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливу політику використання робочої сили (система довічного найму з певними сучасними модифікаціями), домінування психології колективізму, солідарності в доходах, досягнення консенсусу між різними суб'єктами у вирішенні соціально-економічних проблем, виділення питань підвищення життєвого рівня населення в ранг національних пріоритетів [2].

Наведений вище поділ соціальних держав на моделі не єдиний. Деякі вчені-теоретики запропонували розмежовувати соціальні держави за способом забезпечення соціальних прав. За таким критерієм ними виокремлено:

– «*позитивну державу*», у якій є найменший ступінь невтручання держави в економіку і соціальне забезпечення, орієнтоване на дотримання індивідуалізму та захист корпоративних інтересів, а соціальна політика держави виступає як засіб контролю;

– *власне соціальну державу*, у якій забезпечуються гарантований мінімальний рівень життя і рівність

стартових можливостей, а соціальна політика держави спрямована на забезпечення повної зайнятості;

– «*державу добробуту*», у якій забезпечується мінімальний рівень життя та встановлюється максимальний рівень доходів, зменшується різниця в зарплаті, гарантується повна зайнятість, а соціальна політика держави виявляється у забезпеченні «рівності, кооперації та солідарності».

Усім цим групам властива тенденція переходу та заміни однієї моделі іншою. Вони ніде цілком не були реалізовані, що свідчить про мінливість соціальної політики держав у ході розвитку.

Єдине, що об'єднує соціальні держави різних моделей, це конституційне закріплення їхньої соціальної спрямованості. Так, у конституціях Іспанії [5], Італії [6], Нідерландів [7], Португалії [8] та Франції [10] прямо встановлені права на забезпечення права на працю і сприяння створенню умов, які забезпечують реальність цього права. Крім цього, у багатьох соціально розвинених країнах існують спеціальні кодекси з соціальних питань. Наприклад, у Німеччині це Соціальний кодекс [20], у Франції – Кодекс із соціального захисту [16], в Ірландії – Акт соціального добробуту [19], в Португалії – Основний акт про соціальний захист [17], в Іспанії – Основний акт про соціальний захист [18]. Щоправда, відсутність конституційного підтвердження статусу соціальної держави не перешкоджає більшості розвинених держав Європи у своїй політиці дотримуватися базових принципів такої.

Як зазначено у ст. 1 Конституції України, «*Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава*». [9] Саме тому, як і решті демократичних країн світу, їй притаманний принцип відповідальності за забезпечення своїх громадян соціальними правами. Водночас звертаємо увагу, що на доктринальному рівні, а також і у нормативних актах, досить часто можна зустріти застосування сполучення «соціально-економічні права». Таке формулювання може сприяти розумінню цих прав як єдиної цілісності.

У соціальній державі необхідно виходити з потреб соціальної сфери до пошуку та вибору економічних засобів їх забезпечення, а не навпаки. З огляду на це визначення соціальної сфери, її складових частин, визначення системи правових засобів у регулюванні суспільних відносин соціальної сфери, окреслення їх функцій та принципів – актуальна проблема юридичної науки України.

До системи закріплених у Конституції України соціальних прав відносять право на працю (ст. 43), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст.46), право на житло (ст. 47), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпеку дозвілля (ст. 50).

Право на працю (ст. 43) забезпечується державною політикою зайнятості, яка має активну та пасивну форми. Змістом пасивної політики є система заходів щодо залучення у сферу зайнятості осіб, які втратили роботу та бажають працевлаштуватися, а також заходів соціального захисту незайнятих.

Активна політика полягає у створенні державною системи заходів щодо попередження незайнятості. Для проведення активної політики застосовуються заходи економічного, правового та організаційного забезпечення. Економічне забезпечення політики зайнятості передбачає створення економічного механізму формування та функціонування ринку праці, стимулювання створення нових робочих місць, надання фінансової підтримки підприємництва, пом'якшення економічних наслідків масового відтоку робочої сили на ринку праці тощо. Правове забезпечення політики зайнятості – це розробка правових механізмів реалізації економічної політики, створення законодавства, що визначає зміст діяльності суб'єктів політики зайнятості. Організаційне забезпечення політики зайнятості передбачає наявність органів, що реалізують державну політику зайнятості, та створення умов для їх належного функціонування. [15, с. 104]

Право на відпочинок (ст. 45) має кожен, хто працює. Особа реалізує його шляхом отримання днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки шляхом встановлення скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні і святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законодавством України.

Конституція проголошує і закріплює право на соціальний захист у статті 46, що допомагає визначити конкретні види соціального забезпечення. Також закріплюється право на забезпечення у старості чи у разі втрати годувальника, у разі повної або часткової втрати працездатності (перехід на інвалідність), при тимчасовій втраті працездатності, а також у випадку безробіття, що сталося з незалежних від громадянина причин.

За чинним Основним Законом кожен має право на житло (ст. 47). Можна побудувати будинок і допоміжні для цього будівлі, придбати їх у власність на основі цивільно-правових угод або взяти в оренду. Громадяни України мають право на одержання у встановленому порядку житлового приміщення (квартири) у будинках державного житлового фонду, у будинках комунального житлового фонду, фонду житлово-будівельних кооперативів. Для осіб, які потребують соціального захисту, на відміну від попереднього порядку, передбачається можливість надання житла державою або органами місцевого самоврядування безкоштовно чи за доступну для них плату відповідно до закону. Житлові будинки, побудовані громадянами України або придбані ними на основі цивільно-правових угод, є їх власністю. Право власності та інші права на житло надійно гарантуються. Зокрема, в Конституції зазначається, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду (ст. 47).

Кожен громадянин України має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49). В Конституції зазначено, що держава ство-

рює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безкоштовно, і мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава також дбає про розвиток фізичної культури й спорту, забезпечує санітарно-епідеміологічне благополуччя. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Невід'ємним складником соціальних прав та свобод людини і громадянина в системі прав та свобод, передбачених Конституцією України, є соціально-культурні права й свободи, до яких відносять: право на освіту (ст. 53); право на технічну, художню та наукову творчість (ст. 54); право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54); право на використання здобутків культури та мистецтва (ст. 54).

Для належного функціонування механізму правового регулювання законодавство передбачає не тільки соціальні права, але й обов'язки громадян. Наприклад, громадяни України зобов'язані: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з дотриманням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище. Крім вище зазначених пунктів, громадяни України зобов'язані виконувати й інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України [3].

Висновки. Таким чином, соціальна держава – це держава, сукупність прав та обов'язків якої зорієнтована на інтереси як соціуму загалом, так і кожного індивідуума зокрема. Досягнення рівня соціально орієнтованої державності вимагає передусім високого життєвого рівня населення, досягнутого, зокрема, засобами довготривалої ефективної економічної політики, спрямованої на зростання соціальних можливостей держави. Саме соціальна політика як інструмент реалізації державної відповідальності за добробут кожної окремої людини здійснює практичну реалізацію положень соціальної держави. Соціальна політика є засобом втілення гуманістичної формули соціальної держави, реалізації уявлень про пов'язану з соціальною державою соціальну справедливість.

На нашу думку, той факт, що у разі недостатності фінансування та економічної стагнації забезпечення саме державою соціальних прав слабшає, зовсім не означає, що соціальні права як такі не зможуть бути реалізовані. Роль рушійної сили в такому разі переходить до громадських організацій та до самої особистості. Наведений варіант розвитку подій можли-

вий лише у цілковито свідомому та толерантному суспільстві, у якому функціонує належне законодавче закріплення соціальних прав, й акцентування державою пріоритетності соціальних прав є достатньо високим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арістова І.В. Соціальна функція держави, як визначальна категорія права соціального забезпечення України. *Форум Права*. 2006. № 2. С. 18–21.

2. Гупало О.Г. Порівняльний аналіз моделей соціальної політики держави. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. С. 212–215.

3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

4. Ігнатенко Т.В. Природа Конвенції про захист прав і основних свобод людини. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar>.

5. Конституція Іспанії. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN>.

6. Конституція Італії. URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/1532528829_const_italy.pdf

7. Конституція Нідерландів. URL: http://www.concourt.am/legal_resources/world_constitutions/nethrlnld/holand-r.htm.

8. Конституція Португалії. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/const/portug.

9. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

10. Конституція Франції. URL: <https://worldconstitutions>.

11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

12. Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України. *Вісник Національної академії державного управління*. 2011. С. 220–225.

13. Намчук В.А. Методологічні підходи до визначення поняття «соціальна держава». URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/18.pdf>.

14. Небава М.І., Ткачук Л.М. Управління регіональним розвитком. URL: <https://web.posibnyky.vntu.edu.ua>.

15. Прилипко О. Право на працю в системі прав людини. *Право України*. 2014. № 6. 104 с.

16. Code de la sécurité sociale. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.docidTexte>.

17. Lei Básica de Proteção Social. URL: <http://www.mds.gov.br/cnas/legislacao/leis/arquivos/lei>.

18. Ley De Desarrollo Y Protección Social. URL: <https://www.transparencia.gob.sv/institutions/mined/documents/download>.

19. Social Welfare Act. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2016/act/15/enacted/en/html>.

20. Sozialgesetzbuch (SGB). URL: https://con.arbeitsagentur.de/prod/apok/ct/dam/download/documents/dok_ba015587.

Косович В.В. КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто теоретико-конституційну природу соціальної держави. Розкрито конституційно-правовий характер терміну «соціальна держава» та акцентовано увагу на її визначальній сутності – забезпеченні невід’ємних природних прав людини, прав, які сьогодні у своїй єдності утворюють міжнародно-правові соціальні стандарти, прав, які знайшли своє відображення у більшості конституцій сучасних держав. Виокремлено основні риси соціальної держави. Охарактеризовано перелік конституційних прав та свобод людини і громадянина, які нині відносять до категорії соціальних.

Ключові слова: соціальна держава, конституційні гарантії, соціальні права, соціально-економічні права, соціальний добробут, соціальний захист.

Косович В.В. КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

В статье рассмотрена теоретико-конституционная природа социального государства. Раскрыт конституционно-правовой характер термина «социальное государство» и акцентировано внимание на ее определяющей сущности – обеспечении неотъемлемых естественных прав человека, прав, которые сегодня в своем единстве образуют международно-правовые социальные стандарты, прав, которые нашли свое отражение в подавляющем большинстве конституций современных государств. Выделены основные черты социального государства. Охарактеризован перечень конституционных прав и свобод человека и гражданина, которые сейчас относят к категории социальных.

Ключевые слова: социальное государство, конституционные гарантии, социальные права, социально-экономические права, социальное благополучие, социальная защита.

Kosovych V.V. CONSTITUTIONAL BASIS OF THE SOCIAL STATE

The article deals with the theoretical and constitutional nature of the social state. The constitutional and legal nature of the term “social state” is revealed and emphasized on its determinative essence – the provision of inalienable natural human rights, which in today’s unity form the international legal social standards, the rights that are reflected in the overwhelming majority of constitutions of modern states.

A social state is a state, the totality of rights and responsibilities of which are oriented towards the interests of both society as a whole and each individual in particular. Achieving the level of socially oriented statehood requires, above all, a high standard of living rate of the population, achieved, in particular, by means of social policy, as a consequence of long-term effective economic policy and the growth of social opportunities of the state. The basic features of a social state are singled out. The list of constitutional rights and freedoms of man and citizen, who nowadays belong to the category of social, is described. It is social policy, as an instrument for the implementation of state responsibility for the well-being of each individual; it carries out the practical implementation of the provisions

of the social state. Social policy is a mean of embodying the humanistic formula of a social state, realizing ideas about social justice associated with a social state.

The importance of the legislative consolidation of the mechanism for the provision of social human rights in the modern state of the social-democratic orientation is indicated.

For the proper functioning of the mechanism of legal provision of the foundations of a social state, legislative consolidation of not only rights, but also of the rights of a citizen and a person is required. *E.g.* citizens of Ukraine are obliged: to preserve nature, to protect and rationally use its wealth in accordance with the requirements of the legislation on the protection of the environment; to carry out activity with observance of requirements of ecological safety, other ecological norms and limits of use of natural resources; not to violate environmental rights and legitimate interests of other subjects; to pay a fee for the special use of natural resources and fines for environmental offenses; to compensate for the damage caused by pollution and other negative environmental impacts. In addition to the above mentioned items, the citizens of Ukraine are obliged to perform other duties in the field of environmental protection in accordance with the legislation of Ukraine.

Key words: social state, constitutional guarantees, social rights, social-economic rights, social welfare, social protection.

Чернеженко О.М.,

кандидат юридичних наук,

науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ

УДК 342.84

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ РЕГІОНІВ ТА ГРОМАД БЕЛЬГІЇ

Постановка проблеми. Актуальною проблемою, яка потребує свого дослідження, є питання обрання найбільш ефективної моделі здійснення реформи органів місцевого самоврядування в Україні. Оптимізація адміністративно-територіальної структури та збільшення фіскальної автономії органів місцевого самоврядування надає їм можливість залучати необхідні інвестиції у місцеву інфраструктуру та підвищувати рівень надання адміністративних послуг.

Подальший успіх реформи децентралізації в Україні, її незворотність і сталість нової системи місцевого самоврядування значною мірою залежатиме від подальшого зміцнення законодавчої та нормативної бази. Тут дуже важливо враховувати, що фінансова децентралізація є ключовим фактором у реформі децентралізації загалом. У цьому аспекті буде цікаво розглянути досвід та її механізми фінансування регіонів та громад.

Стан дослідження. Не зважаючи на те, що у вітчизняній правовій науці цієї проблематикою займалися такі вчені та практики, як: М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, Ю.І. Ганущак, П.Ф. Гураль, О.О. Колодяжний, О.В. Люта, М.О. Петришина, С.Г. Серьогіна, В.Л. Федоренко та інші, ціла низка актуальних питань стосовно реформи децентралізації та вдосконалення вітчизняного механізму реформування моделі місцевого самоврядування залишається поза увагою.

Метою статті є аналіз діяльності органів місцевого врядування і визначення механізмів фінансування регіонів та громад Бельгії в умовах децентралізації влади.

Місцеві уряди мають право створювати громадські корпорації та надавати послуги. Це також можна робити об'єднуючи ресурси з іншими муніципалітетами та/або провінціями у так звані «міжмуніципальні» структури чи компанії. Ці структури є суб'єктами публічного права, що діють у рамках приватного та публічного (в основному регіонального) права, та можуть бути компанією з обмеженою відповідальністю, кооперативом чи неприбутковою організацією. Капітал цих компаній може бути або повністю державним, або бути відкритим для участі приватних партнерів.

Кількість міжмуніципальних структур скорочується в основному за рахунок раціоналізації та злиття, особливо у Валлонії, а також внаслідок дерегуляції на ринку енергетики. Вони в основному працюють у галузі номінальних послуг (електрика, вода, управління відходами), охорони здоров'я (лікарні, догляд за людьми похилого віку, дитячі садки

тощо), економічного розвитку (управління індустріальними парками тощо) та кабельного телебачення. Починаючи з 2015 року деякі з них є платниками податку з компаній, що означає менші дивіденди для муніципалітетів [4, с. 47–52].

Ще однією формою надмуніципальної співпраці є заснування 196 поліцейських дистриктів (police zones)¹. Кожен з них має свій власний штат, бюджет та рахунки. Ці дистрикти можуть бути або «моногромадні» (відповідають за один зазвичай великий муніципалітет) або «мульти-муніципальні». В останньому випадку створюється поліцейська рада, котра складається з представників цих різних муніципалітетів [4, с. 58].

Регулювання діяльності органів місцевого врядування здійснюється кожним окремим муніципалітетом, провінцією чи іншою незалежною одиницею в рамках, встановлених регіональним указом чи розпорядженням. Організаційні таблиці та місцеві регулятивні норми, котрі приймаються на місцевому рівні і стосуються органів місцевої влади, мають бути схвалені вищими органами влади (*a priori* правове регулювання)². Частина переговорів відбувається напряму між профспілками та регіональним урядом, що не дуже подобається асоціаціям місцевого врядування.

Зайнятість у державному секторі зазвичай відбувалася за одним з таких сценаріїв:

- постійна робота, коли персонал призначається на постійній основі, а умови праці регулюються прописаними посадовими інструкціями;
- контрактна робота, схожа на роботу в приватному секторі, основана на трудовому договорі, часто на невизначений термін. Зарплата приблизно дорівнює зарплаті на постійній роботі, але кар'єрні можливості та пенсійне забезпечення більш обмежене.

У регіонах, громадах та органах місцевого врядування частина цих робіт субсидована (GESCO у Фландрії, APE у Валлонії, ACS/GESCO у Брюсселі). У такому варіанті роботодавець платить невелику соціальну страховку та компенсаційні виплати по субсидії. Ці схеми нині переглядаються через шосту реформу, тому що зараз потрібно платити соціальні внески, тоді як теоретично було призначено еквівалентний бюджетний пакет регіонам [1; 4, с. 55–60].

¹ Ця кількість може поступово скоротитися, адже зараз вони мають право на злиття.

² Приклади статутів, запропонованих Валлонським муніципалітетом, можна знайти на веб-сторінці їх асоціації: http://www.uvcw.be/no_index/modeles/statut_personnel.pdf.

Механізм фінансування регіонів та громад досить складний. Фламандська та Французька громади отримують загальні дотації від держави; ці дотації фінансуються з ПДВ та надходжень від податку на прибуток. Їхні обсяги були спочатку встановлені у відповідності до бюджетної вартості переданих повноважень. Обсяги ПДВ, котрі початково встановлювалися залежно від витрат на освіту, не залежать від варіації ПДВ надходжень. Вони щороку переглядаються, аби врахувати інфляцію, демографічні зміни та 91% від росту ВВП. Ці кошти потім розподіляють між двома громадами відповідно до загальної кількості учнів. Інші делеговані сфери діяльності (такі як культура, установи для малолітніх злочинців, домашній догляд для сімей та людей похилого віку) фінансується за рахунок дотацій, отриманих з Федеральних податків на доходи фізичних осіб, які розподіляються відповідно до регіональних надходжень від податків на доходи фізичних осіб (80% від суми податків, отриманих у Брюссельському столичному регіоні, передається Французькій громаді, а 20% – Фламандській громаді). Обсяг гранту щорічно переглядається відповідно до інфляції та 91% від росту ВВП, але тут немає схеми горизонтального вирівнювання. Не маючи податкових потужностей, громади мають дуже незначні власні надходження [2; 4, с. 55–65].

У рамках попередньої моделі регіони отримали частину федеральних податків на доходи фізичних осіб, яка визначається обсягом делегованих повноважень. З часом змінювався механізм спільного використання та можливість вирішувати питання щодо встановлення пониженої ставки чи додаткових виплат. Шоста державна реформа запровадила докорінні зміни, адже 25,99% від Федерального податку на доходи фізичних осіб стали додатковим регіональним збором. Регіони можуть змінювати податкові ставки (що також може вплинути на прогресивність податку) та певні компенсації, хоча були розроблені певні рамки для запобігання фіскальної конкуренції. Як наслідок, такі регіональні доходи залежать від податкової бази кожного регіону в Федеральному податку на ДФО.

Регіони також отримують дотації з Федерального податку на ДФО на повноваження, котрі їм були передані в результаті різних державних реформ. Суми, котрі залежать від вартості переданих повноважень, переглядаються щороку зазвичай з урахуванням інфляції та частини ВВП та потім перерозподіляються в рамках так званого принципу «справедливого повернення», котрий пропорційний сумам податку на ДФО, зібраним у кожному регіоні.

Схема вирівнювання декларує втручання у справи регіону(ів), котрі отримують меншу суму Федеральних податків на ДФО, ніж мала б бути їхня частка з огляду на кількість населення. Наразі такими регіонами є Валлонський та Брюссельський столичний регіон [3; 4, с. 55–72].

Ще одним вагомим джерелом надходжень для регіональних бюджетів є колишні федеральні податки, котрі були передані на рівень регіону, включаючи

податок на нерухомість, реєстраційні збори, податок на спадщину, податок на безповоротну фінансову допомогу, транспортний збір тощо.

І громади, і регіони можуть укладати кредитні угоди.

Насправді тут ситуація трохи складніша, позаяк Фламандська громада та регіон вирішили об'єднатися, а Французька громада передала низку своїх повноважень Валлонському регіону (та Комісії французької громади у Брюссельському столичному регіоні)³ і Валлонський регіон передав частину повноважень Німецькій громаді. Це вилитося в об'єднання фінансових ресурсів (Фландрія) та у *ad hoc* фінансові угоди, зазвичай основані на дотаціях (інших) [4, с. 55–72].

Система бюджетування, що використовується місцевою владою, досить сильно відрізняється від Федеральної та тієї, котра використовується громадами та регіонами. Не можна порівнювати просто дані національних рахунків, котрі подавалися раніше до повторного розподілу. У Валлонії та Брюссельському столичному регіоні муніципалітети мають бюджет, котрий складається з двох частин, одна з них призначена для операційних витрат (персонал, вартість виконуваних робіт, трансфери, оплата кредитних ставок та компенсацій) та інша – для інвестицій; така сама система використовується у Валлонських провінціях. Фландрія використовує інший формат бюджету та обліку (BBC), що створює певні складнощі у разі спроби порівняти їх з іншими регіонами [1].

Джерела доходів різняться залежно від інституції та регіону. Але є загальні тенденції, такі як важливість податків, які становлять понад 50% доходів.

Є два види податків. Найбільш важливими є додаткові збори («додаткові податки») на федеральні та регіональні податки. Кожен муніципалітет встановлює ставки самостійно, окрім транспортного збору.

– Найбільш важливим фінансовим надходженням є додатковий збір до регіонального податку на нерухомість. Він дає 50% усього податкового доходу, з вищою часткою в Брюсселі і нижчою у Валлонії. Він базується на оціночній вартості оренди нерухомості. Це єдиний додатковий збір, котрий можуть збирати провінції.

– Додатковий збір на податок на доходи фізичних осіб стоїть на другому місці, але дає менший відсоток у Брюсселі, де і ставка, і середній дохід нижчі середнього показника в цілому по країні.

– Останній і найменший додатковий збір – це транспортний. Він становить 10% [4, с. 54–72].

Кожен муніципалітет чи провінція встановлюють податкову базу, ставки та звільнення від податків. Це становить 9% загальних місцевих надходжень. Вони включають податки на відходи, на розпорядні документи, на рекламу, на додаткове житло тощо. Регіони регулярно робили спроби встановити певні норми цих податків з досить сумнівним успіхом.

³ Три Комісії громад (французька, фламандська та спільна) не будуть тут представлені.

Загальні дотації надаються відповідними регіональними муніципальними чи провінційними фондами (*Fonds des communes/des provinces*). Регіони⁴ та Німецька громада встановили критерії перерозподілу. На сьогодні всі системи (незважаючи на їхні відмінності) беруть до уваги нижчі фінансові надходження, а також витрати, пов'язані (окрім всього іншого) із зовнішніми факторами. Спеціалізовані дотації від вищих органів влади покривають значну частину витрат на освіту, культуру, поліцію та працевлаштування [4, с. 55–72; 5, с. 124–129].

Отже, імплементація останньої державної реформи (2012–2014 рр.) йде повним ходом, і Бельгія зіштовхнулася з коаліційною асиметрією. І те, і друге зараз тестує наявний у Бельгії федералізм, що, безперечно, стане ключовим питанням у майбутніх федеральних урядових переговорах, адже це уже оголосила Фламандська націоналістична партія NVA (нині провідна партія Бельгії), та вже висловлюються сумніви стосовно нової системи (відповідність переданих повноважень, системи фінансування тощо) [4, с. 54–72].

Іншими питаннями, котрі потребують уваги з точки зору інституційної структури та розподілу повноважень, є:

– розвиток міжмуніципальних корпорацій, адже регіони регулярно заявляли про бажання реорганізувати ці сектори, іноді в умовах необхідності зняття енергетичних обмежень;

– обслуговування провінцій в умовах, коли доцільність їх існування регулярно піддається сумніву, а раціоналізація ресурсів уже була впроваджена в обох регіонах, особливо у Фландрії;

– фінансові перспективи місцевої влади в умовах, коли деякі експерти та консультативні органи

прогнозують можливе скорочення бюджету через поєднання збільшення витрат (особливо на соціальну та медичну сфери та поліцію в основному через рішення, прийняті федеральним урядом) та скорочення ресурсів (через скорочення доходів від податкових зборів, котрі залежать від економічної діяльності, та скорочення дотацій від вищих шаблів влади);

– з більш технічної точки зору баланс між загальними та спеціалізованими дотаціями, вирівнювання формули розподілу, а також зважання на різницю між операційними та інвестиційними дотаціями, позаяк останні зникли у Фландрії;

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Denil F., Savage R. *Fédéralisme fiscal et soutenabilité des finances publiques: bilan rétrospectif et perspectives de moyen et long terme*. In: CIFO, Quel Etat pour quelles performances économiques. Charleoi : CIFO, 2009. Pp. 591–623.

2. Dumont H., Delgrange X. *Le principe de pluralisme face à la question du voile islamique en Belgique*. Droit et société, 68. 2008. Pp. 75–108.

3. Husson J.F. *La contribution des pouvoirs locaux à la réalisation des objectifs du Traité de Maastricht*. Bulletin de Documentation du Ministère de Finances, 1. 2001. Pp. 15–55.

4. Husson J.F., Mahieu C., Sägeser C. *Federalism and Decentralisation in Belgium*. In: Ruano J.M., Profiroiu M. (Eds.) : *The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe*. Palgrave Macmillan, 2017. 512 p.

5. Keethaponcalan S.I. *The Belgian Compromise: Lesson for Sri Lanka*. In: *Power Sharing: The International Experience*. Edited by Amarasinghe R., Wickramarathe J. Institute for Constitutional Studies. Neo Graphics (Pvt) Ltd., 2011. 254 p.

Чернеженко О.М. МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ РЕГІОНІВ ТА ГРОМАД БЕЛЬГІЇ

У статті досліджується питання регулювання діяльності органів місцевого врядування в Бельгії. Вивчаються механізми фінансування регіонів та громад Бельгії. Досліджуються джерела надходжень до регіональних бюджетів. Аналізується система бюджетування, яка використовується місцевою владою. Висвітлюється імплементація останньої державної реформи Бельгії.

Ключові слова: децентралізація, місцеві органи, реформи, регіони, громади, дотації, податки, фінанси.

Чернеженко Е.Н. МЕХАНИЗМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ РЕГИОНОВ И МУНИЦИПАЛИТЕТОВ БЕЛЬГИИ

В статье исследуется вопрос регулирования деятельности органов местного управления в Бельгии. Изучаются механизмы финансирования регионов и муниципалитетов Бельгии. Исследуются источники поступлений в региональные бюджеты. Анализируется система бюджетирования, которая используется местными властями. Освещается имплементация последней государственной реформы Бельгии.

Ключевые слова: децентрализация, местные органы, реформы, регионы, общины, дотации, налоги, финансы.

⁴ Як приклад, Фландрія об'єднала систему надходження загальних дотацій та інвестиційних дотацій, шлях, яким не пішли інші регіони (навіть при тому, що Брюссельський столичний регіон розподіляє інвестиційні дотації так само, як і загальні операційні дотації).

Chernezhenko O.M. MECHANISMS OF FINANCING OF REGIONS AND COMMUNITIES IN BELGIUM

Local governments are free to set up public corporations to run public services. This can also be done while pooling resources with other municipalities and/or provinces in so-called “inter-municipal” structures or companies.

Belgian public finance is based on ESA methodology. The federal government, local government and regions can establish taxes. The local government and federated entities also receive grants from other authorities.

The funding mechanisms of the regions and communities are quite complicated. Flemish and French communities receive general grants from the federal state. These are financed from its VAT and personal income tax receipts. The amount was initially established on basis of the budgetary costs of transferred competences. Regions receive a part of the federal personal income tax derived from the transferred policies. Regions also receive grants from the FPIT for policies transferred in the different state reforms. The amounts derived from the cost of transferred policies are adapted yearly taking usually into account inflation and part of GDP growth and are then redistributed on a so-called “fair return” principle that is the yield of each region in income tax receipts.

The main regional receipts are former federal taxes that have been transferred to the regions, including the real estate tax, registration duties, inheritance tax, tax on donations etc. Both communities and regions can contract loans.

Communities and regions are the first players for economic affairs, environment, culture, education and housing. Transfers to local government are an important part of their expenditures.

Sources of revenues differ between institutions and regions. There are therefore general trends such as the importance of taxes that represent more than 50 per cent of incomes. There are two kinds of taxes. Most important are surcharges or additional taxes on federal or regional taxes. Each municipality sets rates, except for the car tax.

General grants are provided from the respective regional municipal or provincial funds. The regions and the German-speaking community set repartition criteria. Nowadays all systems – despite their differences – take into account lower fiscal revenues as well as expenditure needs linked to externalities.

Key words: decentralization, local authorities, reforms, regions, communities, subsidies, taxes, finance.

Шюкюров Насиб Хейбат оглы,
*кандидат юридических наук, преподаватель кафедры конституционного права
Бакинского государственного университета*

УДК 342

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В практике мировых стран состав и структура членов конституционных судов различны, что обусловлено зависимостью от ряда факторов, в том числе от государственного строя, круга субъектов административно-территориального деления, имеющих право на обращение в суд и т.п. Этот состав образуется из 6-и членов в Молдове, 7-и – в Казахстане, в таких странах, как Украина и Российская Федерация, – из 18-19 членов. В Конституционный Совет Исламской Республики Иран входят 12 членов. В развитых странах предложения о выдвижении кандидатов на должность судьи Конституционного Суда, как правило, осуществляются главой государства, членами палат парламента, законодательными органами федеральных субъектов, вышестоящими судебными и юридическими учреждениями, объединениями профессиональных юристов, а также структурами, занимающимися юридической наукой и юридическим образованием.

В целом практика назначения судей Конституционного Суда на основании представления высших органов государственной власти не получила однозначную оценку в юридической литературе. По мнению некоторых исследователей, создание Конституционного Суда на основе определенного политического представительства ставит под сомнение независимость судей [10, с. 5–14]. Однако это правило оправдывает себя в странах, основывающихся на демократических принципах, с большим опытом в сфере государственного управления.

Члены Конституционного Суда в таких республиках, как Российская Федерация, Кыргызстан и Таджикистан, также как и в Азербайджане, назначаются парламентом в соответствии с представлением Президента. Например, Конституционный Суд Казахстана, состоящий из председателя и 6 членов, формируется назначением председателя и двух членов Президентом, двух членов – председателем палаты Сената, оставшиеся два члена назначаются председателем палаты Меджлиса.

В ФРГ Конституционный Суд состоит из судей, назначаемых из обеих палат в одинаковом порядке (8 членов из Бундестага, 8 членов из Бундесрата) [7, с. 282]. В Венгрии члены Конституционного Суда избираются Государственным Собранием [12, с. 439]. Во Франции в членство конституционного надзорного органа, Конституционный Совет, назначение производится Президентом и представленными каждый тремя членами Национальным Советом и Сенатом. Кроме того, в этот состав включаются бывшие президенты, у которых пожизненно

закончился весь мандат [6, с. 132]. В Соединенных Штатах конституционный надзор осуществляет Верховным Судом, судьи которого назначаются Президентом с согласия Сената, а в Японии – правительством (главный судья назначается императором по представлению правительства) [11, с. 152]. В Австрии суд состоит из президента, вице-президента и 12 членов. Здесь также функционируют 6 резервных судей. Все они назначаются президентом по представлению правительства, национального и федерального совета [8, с. 278]. В Молдове двое судей Конституционного Суда назначаются Парламентом, двое – президентом, еще двое – Высшим Советом Магистратуры [9, с. 383]. При назначении девяти судей Конституционного Суда Грузии органы исполнительной, законодательной и судебной власти участвуют равным образом.

В мировой практике существуют две основные модели структуры конституционных судов:

1. Конституционный Суд выступает как единая судебная коллегия, где рассматриваются дела при участии всех судей.

2. Конституционный Суд организуется из специальных структурных подразделений – коллегий (палаты, сената и т.д.).

Наличие коллегий позволяет повысить оперативность работы Конституционного Суда и таким образом решить проблемы, возникающие в связи с большим количеством дел, характерных для большинства конституционных судов (несоблюдение установленных процессуальных сроков в рассмотрении дел, задержки в рассмотрении дел и т.п.).

Пленарные заседания Конституционного Суда выступают как основная организационно-правовая форма его деятельности. Это объясняется тем, что на этих заседаниях суд в полном составе рассматривает и решает более важные и сложные дела (вопросы). Коллегии должны в ряде случаев выносить дела для рассмотрения на Пленум. Если в структуре Конституционного Суда предусмотрены коллегии, считается, что заседанием коллегий выражается деятельность Конституционного Суда. Это обосновано тем, что решения, принятые на пленарных заседаниях коллегий, имеют равную юридическую силу – они принимаются от имени государства и выступают в качестве постановлений Конституционного Суда. Наличие коллегий никак не вредит статусу Конституционного Суда как единого органа конституционного правосудия. Заседания коллегий и пленарные заседания являются организационно-правовыми формами осуществления Конституционным Судом

своих полномочий. Коллегии Конституционного Суда равны по своему правовому статусу. Коллегии могут создавать свои собственные структурные подразделения для подготовки к судебному разбирательству.

В целом в связи с полномочиями Пленума и коллегий Конституционного Суда возможно различать следующие варианты:

1. Пленум уполномочен рассматривать широкий круг дел, а коллегии рассматривают дела (вопросы), связанные с Конституционным Судом, но не включенные в полномочия Пленума.

2. Коллегии рассматривают широкий круг дел, а Пленум рассматривает дела, которые не входят в компетенцию коллегий.

В Австрии, Болгарии и других странах конституционные суды рассматривают дела в качестве единой коллегии. В Германии, Украине, Польше и других странах конституционные суды функционируют как на пленарных заседаниях в полном составе, так и в составе коллегий. Конституционный Суд Австрии не разделяется на палаты. Конституционный Суд Испании осуществляет свою деятельность в форме заседаний Пленума и палат. Конституционный Суд Италии рассматривает и разрешает дела на пленарных заседаниях. Требуется присутствие на заседаниях, по меньшей мере, 11 судей из 15 судей. Конституционный Суд ФРГ состоит из двух сенатов. Сенаты действуют независимо друг от друга, один из них действует под руководством Председателя Суда, а другой – заместителя Председателя. Если заключение одного сената вступает в противоречие с правовой позицией, изложенной в решении другого сената, то вопрос передается на пленарное заседание. Арбитражный Суд Бельгии рассматривает дела в палатах, состоящих из семи судей. Конституционный Суд Грузии состоит из Пленума и двух коллегий. Состав Коллегий утверждается Пленумом по представлению Председателя.

В соответствии со статьей 6.1 Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде» и статьей 130.1 Конституции Азербайджанской Республики Конституционный Суд состоит из 9 судей.

В соответствии с частью II статьи 130.2 Конституции Азербайджанской Республики судьи Конституционного Суда назначаются Милли Меджлисом Азербайджанской Республики по представлению Президента Азербайджанской Республики. Ф.С. Абдуллаев отмечает, что этот фактор при назначении судей Конституционного Суда служит как для поддержания баланса между ветвями власти, так и для обеспечения того, чтобы их назначение не зависело от какой-либо одной из ветвей власти [2, с. 111]. Президент, в качестве главы государства давая предложение в Милли Меджлис о кандидатуре соискателей в Конституционный Суд, этим также гарантирует независимость судей.

При назначении не менее семи судей Конституционного Суда Азербайджанской Республики Конституционный Суд может приступить к исполнению своих полномочий.

В день назначения на должность судья Конституционного Суда на заседании Милли Меджлиса Азербайджанской Республики приносит присягу следующего содержания: «Клянусь, что буду честно и добросовестно исполнять полномочия судьи Конституционного Суда Азербайджанской Республики, защищать верховенство Конституции Азербайджанской Республики и независимо, беспристрастно и справедливо решать рассматриваемые вопросы».

В отличие от других судей, которые приносят присягу перед Пленумом Верховного Суда, судьи Конституционного Суда приносят присягу в Милли Меджлисе Азербайджанской Республики, и это исходит из того, что Конституционный Суд является высшим органом судебной власти. Это единственный орган судебной власти, способный непосредственно влиять на правотворчество [4, с. 461].

Судья Конституционного Суда считается приступившим к исполнению своих полномочий со дня принесения присяги.

Конституционный Суд рассматривает дела на заседаниях палат и Пленума.

В Пленум Конституционного Суда входят все судьи Конституционного Суда.

Заседания Пленума Конституционного Суда, как правило, созываются Председателем Конституционного Суда в порядке, установленном Законом «О Конституционном Суде» и Внутренним Уставом Конституционного Суда.

Председательствующим на заседании Пленума Конституционного Суда является Председатель Конституционного Суда, при его отсутствии либо по его поручению – заместитель Председателя Конституционного Суда, а при отсутствии и его – самый старший по возрасту судья Конституционного Суда. Судья-докладчик не может председательствовать на заседании Пленума Конституционного Суда.

Если Законом «О Конституционном Суде» не установлено иных обстоятельств, заседание Пленума Конституционного Суда полномочно при участии не менее чем шести судей.

Согласно статье 19-й Внутреннего Устава Конституционного Суда заседания Пленума Конституционного Суда могут проводиться в любой день недели, кроме субботы, воскресенья и праздничных дней. Судебные заседания, как правило, проводятся утром с 11 до 13 часов, а днем – с 15 до 17 часов. Если Конституционный Суд не закончил рассмотрение конституционного дела в течение вышеуказанных часов, на следующий рабочий день его рассмотрение на заседании Пленума Конституционного Суда должно быть продолжено.

В случаях рассмотрения обращения Милли Меджлиса Азербайджанской Республики о прояснении сведений об утрате способности Президента Азербайджанской Республики исполнять свои полномочия по состоянию здоровья и заявления об уходе в отставку Президента Азербайджанской Республики проводятся внеочередные заседания Пленума Конституционного Суда. Такие заседания могут так-

же проводиться в вищеуказанні часи по субботам і воскресенням.

Состав палат определяется председателем Конституционного Суда.

Правила организации, созыва и проведения заседаний палат определяются Внутренним Уставом Конституционного Суда.

Заседания палат полномочны при участии не менее 3 судей.

Председатель Конституционного Суда и его заместитель не могут входить в состав одной и той же палаты.

На заседаниях палат судьи Конституционного Суда председательствуют по очередности. Последовательность этого председательства определяется на заседаниях палат.

В нашей Республике требования, предъявляемые к судьям Конституционного Суда, – такие же, как и требования, предъявляемые к другим судьям. Требования к судьям Конституционного Суда установлены в статье 11-й Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде».

В соответствии со II частью статьи 126-й Конституции Азербайджанской Республики судьи Конституционного Суда не могут занимать какие-либо иные выборные и назначаемые должности, они, кроме научной, педагогической и творческой деятельности, не могут заниматься какой-либо предпринимательской, коммерческой или иной оплачиваемой деятельностью, не могут заниматься политической деятельностью, не могут быть членами политических партий, получать иную оплату, за исключением своей заработной платы, а также оплаты за научную, педагогическую и творческую деятельность [3, с. 5].

Р.М. Панахов указывает, что конституционные суды во многих странах формируются одинаковым образом. Это, в первую очередь, проявляется в требованиях к членам суда. Во-первых, они не могут заниматься какой-либо другой оплачиваемой деятельностью (в некоторых странах, в том числе и в Азербайджане, за исключением научно-педагогической и творческой деятельности). Во-вторых, член органа конституционного надзора не может быть членом политической партии или заниматься политической деятельностью. В-третьих, лица в возрасте старше 65-70 лет и лица младше 35-40 лет, как правило, не избираются членами конституционного суда. В то же время во многих государствах суд в установленных законом порядке и случаях обладает полномочиями освобождения своего члена от занимаемой должности (Албания, Турция, Швейцария и т. д.).

По мнению автора, в требованиях возрастного ценза для возраста судей хотя и установлен нижний предел, но не отражен верхний предел. Кроме того, под указанным в статье лицом, имеющим право участвовать в выборах, понимаются граждане Азербайджанской Республики, которые в соответствии со статьей 56-й Конституции обладают дееспособностью, поскольку в этой статье как лица, не имеющие права участвовать в выборах, указаны не гражд-

дане и лица, установленные как недееспособные по решению суда [5, с. 380–388].

К ряду должностных лиц Конституционного Суда Азербайджанской Республики могут быть в основном отнесены такие лица:

- 1) председатель Конституционного Суда;
- 2) заместитель председателя Конституционного Суда;
- 3) помощник председателя Конституционного Суда Азербайджанской Республики;
- 4) руководитель Аппарата Конституционного Суда;
- 5) заместитель руководителя Аппарата;
- 6) помощник руководителя Аппарата Конституционного Суда;
- 7) руководители отделов и секторов Конституционного Суда и др.

В соответствии со статьей 20-й Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном суде», регулирующей порядок назначения и освобождения председателя и заместителя председателя Конституционного Суда, председатель и заместитель председателя Конституционного Суда назначаются из числа судей Конституционного Суда в соответствии с пунктом 32 статьи 109 Конституции Азербайджанской Республики.

Председатель и заместитель председателя Конституционного Суда освобождаются от должности только по собственному желанию. В этом случае они остаются в должности судьи Конституционного Суда [3, с. 9].

Полномочия и роль председателя Конституционного Суда отражаются в нижеследующем:

1. Представляет Конституционный Суд по отношению к органам законодательной, исполнительной и судебной власти, органам местного самоуправления, иностранным государствам и международным организациям, а также юридическим и физическим лицам.

2. Организует работу Конституционного Суда.

3. Выносит вопросы о полномочиях Конституционного Суда для рассмотрения на заседаниях Пленума Конституционного Суда.

4. Созывает заседания Пленума Конституционного Суда и председательствует на этих заседаниях.

5. Определяет круг вопросов, которые решает заместитель Председателя Конституционного Суда.

6. Определяет состав палат.

7. Из числа судей назначает одного или нескольких судей-докладчиков с учетом объема и количества дел.

8. Издает распоряжение по поводу средств, выделенных из государственного бюджета на содержание и обеспечение деятельности Конституционного Суда.

9. Руководит аппаратом Конституционного Суда.

10. Назначает на должность и освобождает от должности работников аппарата Конституционного Суда, решает вопросы о поощрении и о дисциплинарном взыскании.

11. Осуществляет иные полномочия, возложенные на него законодательством Азербайджанской Республики.

Заместитель Председателя Конституционного Суда решает вопросы, определенные Председателем Конституционного Суда, в отсутствие Председателя Конституционного Суда или в случае невозможности осуществления своих обязанностей заменяет его.

На основании статьи 1.1 Положения «Об Аппарате Конституционного Суда Азербайджанской Республики» в соответствии с Конституцией Азербайджанской Республики и Законом Азербайджанской Республики «О Конституционном суде» Аппарат Конституционного Суда Азербайджанской Республики осуществляет правовое, организационное и информационное обеспечение деятельности Конституционного Суда. Аппарат Конституционного Суда в своей работе руководствуется Конституцией Азербайджанской Республики, Законом «О Конституционном Суде» и другими законами, нормативными правовыми актами Азербайджанской Республики, Внутренним Уставом Конституционного Суда, Положением «О структурах Аппарата и Управления Делами Конституционного Суда Азербайджанской Республики», внутренними дисциплинарными правилами Конституционного Суда и приказами и распоряжениями председателя Конституционного Суда. Аппарат Конституционного Суда формируется и осуществляет свою деятельность в соответствии с Законом Азербайджанской Республики «О государственной службе». Руководитель Аппарата Конституционного Суда организует работу сотрудников Аппарата по выполнению ими своих должностных полномочий, принимает соответствующие меры для обеспечения выполнения ими должностных обязанностей, подготавливает предложения Председателю Конституционного Суда о структурных подразделениях Аппарата в соответствии с Законом «О Конституционном Суде» и Законом Азербайджанской Республики «О государственной службе», подготавливает положения структурных подразделений Аппарата, определяет основные направления и разделение работ их деятельности и своего заместителя, контролирует организацию их работы в соответствии с положениями структурных подразделений Аппарата, в связи с организацией работы дает устные и письменные поручения и указания руководителям структурных подразделений, контролирует осуществляемую в соответствии с положениями структурных подразделений Аппарата деятельность, координирует направления их деятельности, создает условия для обеспечения необходимой информацией структурных подразделений Аппарата, обеспечивает своевременную организацию запланированных мероприятий Председателя Конституционного Суда, организует подготовку приказов, распоряжений Председателя Конституционного Суда, контролирует их исполнение структурными подразделениями Аппарата и представляет

соответствующие документы Председателю Конституционного Суда, выполняет соответствующие приказы, поручения и указания, изданные Председателем Конституционного Суда, докладывает Председателю Конституционного Суда о поступивших в Конституционный Суд запросах, жалобах и обращениях, направляет поручения, указанные в Статье 36.4 Закона Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде», в структуры Аппарата и контролирует их выполнение, обеспечивает организацию заседаний Конституционного Суда и палат, организует изучение практики исполнения решений Конституционного Суда и информирует Председателя Конституционного Суда о результатах работы, периодически информирует Председателя Конституционного Суда о деятельности возглавляемых им структурных подразделений, дает предложения и рекомендации о приеме на работу и увольнении сотрудников, при исполнении своих должностных обязанностей он руководствуется соответствующими нормативными правовыми актами Азербайджанской Республики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Азербайджанской Республики. Баку : Юридическая литература, 2016. 100 с. (на азербайджанском языке)
2. Абдуллаев Ф.С. Теоретические и практические проблемы конституционного производства в Азербайджанской Республике. Баку : Наука, 2009. 396 с. (на азербайджанском языке)
3. Закон Азербайджанской Республики «О Конституционном Суде». Баку : Закон, 2012. 60 с. (на азербайджанском языке)
4. Аскеров З.А. Конституционное право. Учебник. Баку : Издательство Бакинского Университета, 2006. 698 с. (на азербайджанском языке)
5. Панахов Р.М. Сущность и формы конституционного надзора. *Актуальные проблемы государственного и правового строительства в Азербайджанской Республике*. Сборник научных статей. 17-е издание. Баку : Адилоглу, 2007. С. 112–117 (на азербайджанском языке).
6. Ардан Ф. Франция: государственная система. Москва : Юридическая литература, 1994, 176 с.
7. Государственное право Германии. Т. 1. М., 1994, 158 с.
8. Клишас А.А. Конституционная юстиция в зарубежных странах. Москва : Международная отношения, 2004. 288 с.
9. Ковешников Е.М., Марченко М.Н., Стешенко Л.А. Конституционное право стран СНГ. Москва : Юрист, 1999, 464 с.
10. Страшун Ю.А. Судебный конституционный контроль в России: уроки, проблемы и перспективы. Научно-практическая конференция (обзор). *Государство и право*. 1997. № 5. С. 5–14.
11. Фридмен Л. Введение в американское право. Москва : Прогресс, 1993. 286 с.
12. The relations between Constitutional Courts and the other national courts, including the interference in this area of the action of the European courts. Editors: Michel Melchior, Andre Alen. 2004, 562 p.

Шюкюров Насиб. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В данном исследовании отмечается создание конституционного надзора в Азербайджанской Республике впервые после восстановления государственной независимости и его роль как одного из эффективных и важных институтов в общественной, политической и правовой жизни современного периода. В статье также исследуется определение основных принципов реализации юстиции в Конституции Азербайджанской Республики, в нашей республике, как и во всех правовых государствах, роль судебной власти в качестве основного гаранта прав и свобод, в том числе создание необходимой нормативно-правовой базы для эффективного функционирования судебной власти.

Ключевые слова: правовое государство, судебная власть, судебная система, разделение властей, верховенство конституции, непротиворечивость конституции, правовая охрана, конституция, конституционное управление.

Шюкюров Насіб Хейбат огли. ПРАВОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У даному дослідженні відзначається створення конституційного нагляду в Азербайджанській Республіці вперше після відновлення державної незалежності і його роль як одного з ефективних і важливих інститутів у суспільному, політичному і правовому житті сучасного періоду. У статті також досліджується визначення основних принципів реалізації юстиції в Конституції Азербайджанської Республіки, в нашій республіці, як і в усіх правових державах, роль судової влади в якості основного гаранта прав і свобод, у тому числі створення необхідної нормативно-правової бази для ефективного функціонування судової влади.

Ключові слова: правова держава, судова влада, судова система, поділ влади, верховенство конституції, несуперечливість конституції, правова охорона, конституція, конституційне управління.

Shukur Nasib. LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

This study notes the creation of constitutional control in the Republic of Azerbaijan for the first time since the restoration of state independence and its role as one of the most effective and important institutions in the social, political and legal life of the modern period. Also implementation of main principles of providing justice in line with the Constitution of the Republic of Azerbaijan, leading role of judiciary as a guarantor for providing human and citizen rights and freedoms in the Republic of Azerbaijan once as it exists in other legal states, as well as creation of necessary legislation data base for effective operation of the judiciary have been noted in the article.

In the practice of world countries, the composition and structure of members of constitutional courts are different, which is due to dependence on a number of factors, including the state system, the range of subjects of administrative and territorial division who have the right to go to court, etc.

In general, the practice of appointing judges of the Constitutional Court on the basis of the submission of the highest bodies of state power has not received an unequivocal assessment in the legal literature. According to some researchers, the creation of the Constitutional Court on the basis of a certain political representation calls into question the independence of judges.

In world practice there are two main models of the structure of constitutional courts:

1. The Constitutional Court acts as a single judicial panel, where cases are considered with the participation of all judges;

2. The Constitutional Court is organized from special structural subdivisions – colleges (chambers, senate, etc.).

The presence of colleges allows to increase the efficiency of the work of the Constitutional Court and, thus, to solve problems arising from the large number of cases characteristic of the majority of constitutional courts (non-compliance with the established procedural deadlines in hearing cases, delays in hearing cases, etc.)

In general, in connection with the powers of the Plenum and the boards of the Constitutional Court, it is possible to distinguish the following options:

1) the Plenum is authorized to consider a wide range of cases, and collegiums consider cases (issues) related to the Constitutional Court, but not included in the powers of the Plenum;

2) the boards consider a wide range of cases, and the Plenum considers cases that are not within the competence of the boards.

When appointing at least seven judges of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, the Constitutional Court may proceed to the exercise of its powers.

On the day of appointment, the judge of the Constitutional Court at the meeting of the Milli Majlis of the Azerbaijan Republic takes the oath of the following content.

The composition of the chambers is determined by the chairman of the Constitutional Court.

The rules for organizing, convening and holding chambers meetings are determined by the Internal Charter of the Constitutional Court.

Meetings of chambers are authorized with the participation of at least 3 judges.

The Chairman of the Constitutional Court and his deputy may not be members of the same chamber.

At the sessions of the chambers, the judges of the Constitutional Court preside in turn. The sequence of this chairmanship is determined at the meetings of the chambers.

In our Republic, the requirements for judges of the Constitutional Court are the same as the requirements for other judges. The requirements for judges of the Constitutional Court are set out in Article 11 of the Law of the Republic of Azerbaijan “On the Constitutional Court”.

Key words: rule of law, judiciary, judicial system, division of power, supremacy of constitution, compliance with constitution, legal protection of constitution, constitutional control.

Яковенко Є.О.,
кандидат юридичних наук, доцент
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 347.73; 336.2

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОДЕРЖАННЯ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ДОКАЗІВ ІЗ ДОТРИМАННЯМ НАЦІОНАЛЬНИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ СТАНДАРТІВ

Законом України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», зокрема, були внесені зміни до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), які встановлюють вимоги до доказу, який може бути допустимим [1]. Фактично надано нову правову конструкцію нормам, якими встановлюються правові вимоги (умови) до доказу, який є допустимим, – такий доказ має бути отриманий в порядку, встановленому законом (частина 1 ст. 74 КАС України, частина 1 ст. 78 ЦПК України).

Також схожу правову конструкцію мають норми процесуального закону, який визначає порядок здійснення кримінального провадження на території України. Так, Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) встановлено, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК України [2].

Є очевидним, що процесуальні закони, які визначають порядок здійснення адміністративного та цивільного судочинства, зазнали вагомих правових змін, що стосується, зокрема, одержання доказів та процесу доказування.

Автором у попередній публікації [3] вже було проведено загально- системний правовий аналіз юридичного змісту положення частини 1 статті 74 КАС України і визначено загальні обов'язкові «правові елементи», за одночасною наявністю яких можуть бути реалізовані положення зазначеної норми з урахуванням правових позицій Європейського Суду з прав людини.

Органи державної влади мають вчиняти відповідні дії/приймати рішення на підставі та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України, а також відповідно до порядку, встановленого законом [3]. Це стосується як органів виконавчої, так і судової гілки влади, які мають діяти відповідно до законів, якими регламентований механізм (підстава, порядок, процедура) одержання доказів.

Правовим наслідком ігнорування цих правил є не тільки очевидна незаконність дій, рішень органів державної влади, зокрема, за якими було одержано відповідні докази, а і їх недопустимість.

Отже, постає питання: сукупність та наявність яких саме конкретних «правових елементів» надає можливість органу державної влади вчиняти відповідні дії/приймати рішення, зокрема для одержання необхідних доказів, які є допустимими.

Діяльність правотворчих і правозастосовчих органів держави має здійснюватися за принципами справедливості, гуманізму, верховенства і прямої дії норм Конституції України, а *повноваження* – у встановлених Основним Законом України межах і відповідно до законів [4].

Конституційними засадами (принципами) можуть вважатися лише ті, які безпосередньо закріплені у Конституції України. Конституційні принципи регулюють суспільні відносини не безпосередньо, а через конкретні конституційно-правові норми і втілюються в цих нормах та у правозастосовній діяльності органів влади [5].

Органи публічної влади *здійснюють свої повноваження* лише, якщо встановлено факти та застосовні приписи права уповноважують їх на це і винятково в цілях, задля яких такі повноваження було надано (Appendix to Recommendation of the Committee of Ministers on good administration, CM/Rec(2007)7, Article 2.4 (“Principle of lawfulness”) [6].

На жаль, натеper положення Конституції України та законів України не містять чіткого визначення термінів таких «правових елементів» діяльності органів державної влади, як: «завдання», «компетенція», «повноваження», «функції».

Дослідивши роботи таких науковців, як В.Б. Аверьянов, Д.М. Бахрах, Б.М. Лазарев, І.Л. Бачил, М.О. Іллічов, В.М. Манохін, О.І. Харитонova, в яких розглядалися такі поняття, як «завдання», «компетенція», «повноваження», «функції», нами пропонується авторське розуміння таких «правових елементів».

До головного (базового) правового елемента організації і порядку діяльності органів державної влади в Україні можна віднести *завдання*, які визначаються і покладаються законодавцем на відповідний орган державної влади, в яких законодавець, зокрема, визначає мету, з якою створено орган державної влади і правові межі його діяльності (сферу діяльності). Це надає можливість на законодавчому рівні державному органу влади на виконання та в межах покладених на нього завдань набути, зокрема: компетенцію, повноваження, визначити структуру, умови і порядок праці; врегулювати питання заохочень та відповідальності працівників, їхній правовий і соціальний захист, матеріальне і соціально-побутове забезпечення. А також забезпечити здійснення своєї діяльності виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [7].

Компетенція (функції, обов'язки) – це встановлені законом конкретні обов'язки (функції) вчиняти

відповідні дії/приймати рішення за наявності відповідних умов, визначених законом, що покладаються на відповідний орган державної влади з метою виконання завдань.

Повноваження (права) – це конкретні права, які визначені законом і надані відповідному органу державної влади для реалізації встановлених законом обов'язків (функцій) у сфері діяльності такого органу.

Вони є головними елементами правосуб'єктності органу державної влади, а відсутність хоча б одного із зазначених вище «правових елементів» позбавляє його можливості діяти у правовому «полі» держави.

Як приклад, можна навести «діяльність», яка на тепер здійснюється підрозділами податкової міліції у складі Державної фіскальної служби та її територіальних органів.

Завдання, повноваження та права податкової міліції регламентувались у різний час відповідними законами України.

21.12.2016 року Верховною Радою України ухвалено Закон України № 1797-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні», деякі норми якого набрали чинності з 1 січня 2017 року. Відповідно до пункту 1 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1797 визначено норми цього Закону, які набирають чинності з 1 січня 2017 року. Пункт 134 Закону № 1797 як в абзацах першому та другому, так і взагалі в пункті 1 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» *відсутній*.

Отже, за проведеним правовим аналізом положень Закону № 1797 та Податкового кодексу України (далі – ПК України) можна констатувати, що пункт 134 Закону № 1797 набрав чинності з 1 січня 2017 року та є невіддільною частиною та цілим положень (норм) ПК України [7].

Відповідно до пункту 134 та пункту 1 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1797 з 1 січня 2017 року *виключено* Розділ XVIII – 2 «Податкова міліція» ПК України, положеннями якого встановлювались *завдання* податкової міліції; визначалась структура, повноваження, права податкової міліції; умови прийняття на службу та порядок її проходження в податковій міліції; заохочення та відповідальність посадових і службових осіб податкової міліції; правовий і соціальний захист, матеріальне і соціально-побутове забезпечення осіб начальницького і рядового складу податкової міліції [8; 9].

Таким чином, Верховна Рада України, виключивши з 1 січня 2017 року Розділ XVIII – 2 «Податкова міліція» з ПК України, де було врегульовано і визначено організацію і порядок діяльності (правові основи діяльності) податкової міліції, зокрема *завдання* – головної (базової) правової підстави її існування, позбавило податкову міліцію можливості діяти у правовому «полі» держави, вчиняти відповідні дії/приймати рішення на підставі та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України, відповідно до порядку, встановленого законом. Правовим наслідком цього є незаконність дій,

рішень податкової міліції, зокрема, за якими було отримано відповідні докази [7].

Також можна навести приклад ігнорування з боку органу державної влади – національного Суду принципу поділу державної влади та нерозуміння правового змісту «завдань», «компетенції» і «повноважень», які покладені на такий орган державної влади.

Так, посадовими (службовими) особами Кіровоградської об'єднаної державної податкової інспекції Головного управління ДФС у Кіровоградській області (далі – Кіровоградська ОДП), Головного управління ДФС у Кіровоградській області (далі – ГУ ДФС у Кіровоградській області) з метою приступити до проведення документальної планової виїзної перевірки у зв'язку з відсутністю у таких працівників службових посвідчень посадовим особам Публічного акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» (далі – ПАТ «Кіровоградобленерго») пред'явлено, зокрема: довідки, в яких зазначалися їхні прізвище, ім'я по батькові; посада в Кіровоградській ОДП, ГУ ДФС у Кіровоградській області, а також паспорти громадян України для ідентифікації таких осіб до їхніх посад. Але Дніпропетровський апеляційний адміністративний суд за результатами перегляду рішення суду першої інстанції в адміністративній справі № П/811/1625/15 у своїх висновках, викладених в ухвалі від 28.10.2015, погодився з позицією Кіровоградської ОДП та ГУ ДФС у Кіровоградській області, а саме «про відсутність правових підстав» у ПАТ «Кіровоградобленерго» для недопуску посадових (службових) осіб органів ДФС України до проведення документальної планової виїзної перевірки [10].

Так, посадові особи державної фіскальної служби мають право приступити до проведення документальної виїзної перевірки, фактичної перевірки за наявності законних підстав для їх проведення та за умови пред'явлення або надіслання у випадках, визначених Податковим кодексом України, таких документів:

- направлення на проведення такої перевірки, яке оформлене відповідно до вимог абзацу другого пункту 81.1 статті 81 ПК України;

- копії наказу про проведення перевірки;

- службового посвідчення осіб, які зазначені в направленні на проведення перевірки [9].

Отже, в Податковому кодексі України встановлені вичерпні підстави, за якими платник податків має право не допустити посадових (службових) осіб органів ДФС України до проведення документальної виїзної та фактичної перевірок [10].

Тобто адміністративний суд, вийшовши за межі своїх повноважень, фактично встановив додаткові правові підстави для посадових (службових) осіб Кіровоградської ОДП та ГУ ДФС у Кіровоградській області, за якими без пред'явлення службових посвідчень на підставі «довідок» такі посадові (службові) особи мали право приступити до проведення перевірки, а платник податків зобов'язаний був допустити їх до проведення такої перевірки. Це дало можливість зазначеним вище органам ДФС України

стверджувати про правомірність своїх дій, пов'язаних з проведенням документальної планової виїзної перевірки та «наявністю законних підстав» для ініціювання застосування адміністративного арешту коштів на рахунку платника податків – ПАТ «Кіровоградобленерго» [10].

Але лише наявність у органу державної влади таких «правових елементів», як «завдання», «компетенція» і «повноваження» та вчинення ним відповідних дій (прийняття рішень), зокрема для одержання необхідних доказів, не може бути безумовною підставою вважати, що одержані докази є допустимими. Для того щоб вважати їх такими, докази мають бути одержані органами державної влади у сфері їхньої діяльності за наявності – визначеності та урегульованості між функціями і повноваженнями таких органів (їхніми посадовими особами) та їхнім обов'язком та здійснення відповідних дій на підставі та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України, а також відповідно до порядку, встановленого законом.

Офіційне (обов'язкове) тлумачення норм Конституції України чи закону України має на меті з'ясування істинного (справжнього) змісту норми права і надання такому її розумінню офіційного характеру [11].

Конституційний Суд України під час розгляду справ бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях встановлював наявність порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, коли у процесі одержання доказів обмежувалися права і свободи, гарантовані Конвенцією, зокрема її статтею 6 «Право на справедливий суд», статтею 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» [12].

Відповідно до принципу автономного тлумачення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейський суд з прав людини вирішує питання застосовності цього положення щодо цивільних права й обов'язків («Рінгайзен проти Австрії» (*Ringeisen v. Austria*), п. 94; кримінального обвинувачення («Енгель проти Нідерландів» (*Engel v. the Netherlands*), п. 80–85) [13].

Зважаючи на викладене, концептуальні (в яких визначаються загальні правові принципи) юридичні позиції Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, які викладені в їхніх рішеннях, є одними з головних правових дороговказів для держави Україна щодо встановлення правовладдя та запровадження його головних елементів: 1) законність – включно з прозорою, підзвітною та демократичною процедурою запровадження приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавільності; 4) доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах – включно із судовим контролем щодо адміністративних актів; 5) поважання людських прав; і 6) недискримінація та рівність перед законом [14].

Засаднича вимога правовладдя полягає в тому, що повноваження органів публічної влади має бути визначено приписами права. Позаяк законність висунуто щодо дій посадовців публічної влади, вона

так само вимагає, щоб посадовці мали дозвіл на чинення дії та в подальшому діяли в межах повноважень, наданих їм, і як наслідок – дотримувалися процесових і матеріальних приписів права [14].

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні (стаття 75 Конституції України). Це означає, що право приймати закони, вносити до них зміни у разі, коли воно не здійснюється безпосередньо народом (статті 5, 38, 69, 72 Конституції України), належить виключно Верховній Раді України (пункт 3 частини першої статті 85 Конституції України) і не може передаватися іншим органам чи посадовим особам. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй (частина друга статті 8 Конституції України). Верховна Рада України може змінити закон виключно законом, а не шляхом прийняття підзаконного правового акта [15].

Конституційне поняття «закон України», на відміну від поняття «законодавство України», не підлягає розширеному тлумаченню, це – нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України в межах повноважень. Зміни до закону вносяться за відповідно встановленою процедурою Верховною Радою України шляхом прийняття закону про внесення змін [16].

Лише Верховна Рада України повноважна визначати організацію і порядок діяльності органів державної влади. А це означає, що правовий механізм, який регламентує комплекс дій органів державної влади (законодавчої, судової та виконавчої), їхніх посадових осіб має встановлюватися виключно законами України, норми яких, своєю чергою, «конкретизують» обов'язки кожного органу державної влади, задіяного у такому правовому механізмі [17].

Отже, на нашу думку, єдиними головними правововими підставами діяльності органів державної влади в Україні є Конституція України, закони України, а в деяких випадках чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Водночас це не виключає можливості з метою реалізації норм законів України та чіткої регламентації дій, видання органами державної влади підзаконних нормативно-правових актів. Але за умови, що такі підзаконні нормативно-правові акти мають бути видані органами державної влади виключно у межах своєї компетенції і повноважень, не розширювати, не змінювати (підміняти, спотворювати) норми законів України, на підставі яких вони видані [17].

За позицією Європейського Суду з прав людини держава зобов'язана гарантувати конституційні права і свободи, утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до свавільного скасування конституційних прав і свобод. Державні установи мають бути послідовними щодо прийнятих ними нормативних актів, а також дотримуватись розумної рівноваги між передбачуваністю (довірою, законними очікуваннями, впевненістю) особи і тими інтересами, заради забезпечення яких у регулювання вносяться зміни. Повага до такої впевненості має бути

мірою правового захисту у внутрішньому праві проти свавільного втручання державних органів у гарантовані права (пункт 156 Рішення у справі «Копецьки проти Словаччини» (“*Kopecky v. Slovakia*”) від 28 вересня 2004 року, заява № 44912/98) [18].

Органи державної влади мають здійснювати свою діяльність, зокрема виключно у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України. На жаль, Конституція України та закони України не містять прямого визначення терміна «у спосіб» у правовому контексті частини 2 статті 19 Конституції України.

Відповідно до пункту 52 Доповіді «Верховенство права», яка схвалена Європейською Комісією «За демократію через право», хоча дискреційні повноваження є необхідними для здійснення всього діапазону владних функцій у сучасних складних суспільствах, ці повноваження не мають здійснюватись у свавільний спосіб. Їх здійснення у такий спосіб уможлиблює ухвалення суттєво несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних рішень, що є несумісним із поняттям верховенства права, а у пункті 45 Доповіді зазначено, що закон має вказати на обсяг будь-якої такої дискреції та на спосіб її здійснення із достатньою чіткістю [19].

Хоча цілковите впровадження приписів актів права рідко є можливим, засаднича вимога правовладдя полягає в тому, що приписів актів права має бути дотримано. Це означає, зокрема, що державні органи мають у дієвий спосіб забезпечити виконання приписів права. Саму суть правовладдя буде поставлено під сумнів, якщо приписи права лишатимуться лише на папері, не будучи правильно застосованими та належно впровадженими [14].

Водночас внутрішнє законодавство має з достатньою чіткістю вказати обсяг та спосіб здійснення відповідного рішення, що надається органам державної влади, з тим щоб забезпечити особам мінімальний рівень захисту, на який вони мають право у верховенстві права у демократичному суспільстві (Pischovicz проти Польщі, § 212) [20].

Як зазначив Конституційний Суд України у своєму рішенні від 20 жовтня 2011 року у справі № 12-рп/2011, аналіз положення частини третьої статті 62 Конституції України (254к/96-ВР) «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом» дає підстави для висновку, що обвинувачення у скоєнні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановленого законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо [21].

Конституційний принцип правової держави вимагає від неї утримуватися від обмеження загально-визначених прав і свобод людини і громадянина (абзац перший підпункту 5.3 пункту 5 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005) [22].

Отже, на нашу думку, реалізація органом державної влади своїх обов'язків (функцій) і повноважень

у порядку, що визначений законом у сфері діяльності такого органу, здійснюється ним «виключно у спосіб», що передбачений Конституцією України та законами. Вчинення дій/прийняття рішень органами державної влади у відповідний спосіб передбачає: суб'єктний склад учасників; урегульованість положеннями закону (процесуальними нормами), чітку регламентацію дій учасників щодо їх вчинення, строків (термінів) їх вчинення чи прийняття рішень за ними; відповідне оформлення результату за вчиненими діями.

Можна навести один із прикладів, який виникає на практиці, а саме вчинення дій органами державної влади (судової гілки влади) у *позапроцесуальний спосіб*, який не передбачений Конституцією України і законами. До такого нерозуміння правил «поведінки», зокрема у сфері інформаційних правовідносин, можна віднести направлення судами загальної юрисдикції, що спеціалізується на розгляді цивільних справ, до органів ДФС України письмових звернень у формі листів з вимогою надання відомостей стосовно конкретних платників податків, зокрема реєстраційного номера облікової картки платника податків, відомостей про його доходи, про розрахункові, поточні (депозитні) або інші рахунки відкриті у фінансово-кредитних установах на ім'я платника податків. Посилаючись у своїх листах-запитах як на підставу такого звернення і вказуючи конкретну справу, під час розгляду якої виникла необхідність у залученні відповідних доказів. Такі випадки, на жаль, набули постійного і системного характеру [23].

Право суб'єкта інформаційних правовідносин (зокрема, суду, органу державної виконавчої служби, адвоката тощо) на одержання інформації (зокрема, конфіденційної, державної, комерційної чи банківської таємниці) може бути реалізоване лише у разі, якщо в іншого суб'єкта (до якого направлено звернення на одержання інформації) виникає обов'язок надати таку інформацію [23], якщо його дії вчинені у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України.

На жаль, судді судів загальної юрисдикції, що спеціалізується на розгляді цивільних справ, не повністю враховують у своїй діяльності приписи Конституції України та законів України як у сфері інформаційних правовідносин, так і процесуального закону, виконання яких надає їм право одержати, а у органів ДФС України виникає обов'язок надати необхідні відомості, які містять конфіденційну інформацію стосовно конкретного платника податків [23]. При цьому держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, має утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини [24].

Так, Суд вирішує справи відповідно до Конституції України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Особи, які беруть участь у справі і вважають, що подання потрібних доказів є неможливим або у них є складнощі в поданні цих доказів, мають право за-

явити клопотання про забезпечення цих доказів, а способами забезпечення судом доказів є допит свідків, призначення експертизи, витребування та (або) огляд доказів, зокрема за їх місцезнаходженням. У необхідних випадках судом можуть бути застосовані інші способи забезпечення доказів. Такий правовий механізм надання до суду необхідних доказів передбачений у різних процесуальних законах, зокрема в статті 133 Цивільного процесуального кодексу України [25].

Питання про забезпечення доказів вирішується ухвалою. Оскарження ухвали про забезпечення доказів не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає розгляду справи [25].

Звертаючи увагу на вищевикладене, можна констатувати, що суд під час розгляду цивільної справи (з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, а також витребуванні доказів) здійснює відповідні процесуальні дії щодо збирання (витребування) доказів, за результатами яких виносить мотивоване судові рішення у формі ухвали, яка підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень [23].

Таким чином, чинним законодавством України визначено спосіб та порядок, за якими суди загальної юрисдикції, що спеціалізуються на розгляді цивільних справ, можуть отримувати від органів ДФС України необхідну інформацію (конфіденційну), зокрема про реєстраційні номери облікової картки платників податків, відомості про їхні доходи, про розрахункові, поточні (депозитні) або інші рахунки, відкриті у фінансово-кредитних установах на ім'я платників податків [23].

Збирання, перевірка та оцінка доказів можливі лише в порядку, передбаченому законом [21].

Юридичні позиції Конституційного Суду України, відповідні положення Доповіді «Верховенство права», яка схвалена Європейською Комісією «За демократію через право», дають підстави стверджувати, що конституційний принцип верховенства права вимагає законодавчого закріплення механізму запобігання свавільному втручання органів публічної влади під час здійснення ними дискреційних повноважень у права і свободи особи [26].

Європейський суд з прав людини у своєму рішенні від 12.01.2010 року у справі «Гіллан та Квінтон проти Сполученого Королівства» зазначив: «відповідно, законодавство має досить чітко визначити межі дискреції, наданої компетентним органам влади, та порядок її реалізації» (п. 77) [27].

Європейський суд з прав людини у своєму рішенні від 24.03.2004 року у справі «Ассанідзе проти Грузії» зазначив: «Суд повторює, що слово «законний» і словосполучення «відповідно до процедури, встановленої законом» у пункті 1 статті 5 Конвенції за своєю суттю відсилають до національного законодавства та встановлюють зобов'язання забезпечувати дотримання його матеріально-правових і процесуальних норм» (п. 171) [28].

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що порядок збирання

доказів, передбачений національним правом, має відповідати основним правам, визнаним Конвенцією (995–004), а саме: на свободу, особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя, таємницю кореспонденції, на недоторканність житла (статті 5, 8 Конвенції) (995–004) тощо [21].

Отже, на нашу думку, «порядок встановлений законом» – це процесуальні норми (спеціальні та загальні), викладені в законі, які встановлюють і регламентують за наявності відповідних умов, визначених у законі, вчинення дій/прийняття рішень органами державної влади з метою виконання покладених на них завдань, реалізації функцій (обов'язків) і повноважень (прав) відповідно до закону.

Розглянемо приклад, який виникає на практиці, а саме нехтування з боку органів державної влади (виконавчої і судової гілок влади) порядком, який визначений законом (та який має спеціальні та загальні норми), що, своєю чергою, прямо впливає на допустимість одержаних доказів.

Натепер поширена практика складання уповноваженими на те посадовими особами Національної поліції України протоколів про адміністративне правопорушення за статтею 172-6 КУпАП, за якими судьями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядаються справи про адміністративні правопорушення. Суди під час розгляду і вирішення справ про адміністративні правопорушення не надають оцінки діям уповноваженим на те посадовим особам Національної поліції України, не досліджують порядок отримання доказів, не враховують, що реалізація порядку можлива тільки за необхідності сукупного застосування норм, які містяться не в одному законі, а в декількох із визначеними пріоритету застосування одних норм над іншими.

Так, за проведеним правовим аналізом норм законів України, що регламентують механізм (підстави, порядок, процедуру) встановлення факту порушення та притягнення до адміністративної відповідальності у сфері запобігання корупції та правових позицій Європейського суду з прав людини, можна стверджувати, що такий механізм передбачає суб'єктний склад задіяних у ньому осіб, визначає їхні обов'язки на вчинення тих чи інших дій, порядок (процедуру), що встановлені законом, за якими особа може бути піддана заходу впливу у зв'язку з адміністративним правопорушенням [29].

Розподіл компетенцій між спеціальними уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції – Національним агентством та іншими спеціальними суб'єктами чітко визначено приписами Закону України від 14.10.2014 № 1700-VII «Про запобігання корупції» (із змінами та доповненнями) (далі – Закон № 1700), а саме моментом закінчення Національним агентством фінансової перевірки – встановлення факту правопорушення та направлення до суду матеріалів про адміністративне правопорушення або до спеціального уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції затвердженого обґрунтованого висновку. Проведення таких дій належить виключно до компетенції Національного агентства [29].

Отже, після спрямування Національним агентством до спеціального уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції для обов'язкового розгляду обґрунтованого висновку починають діяти норми законів, які передбачають кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну відповідальність за якими встановлено порядок безпосереднього притягнення особи до зазначених видів відповідальності. Так, норми таких законів України визначають суб'єктів цих правовідносин – учасників відповідних проваджень, регламентують дії таких суб'єктів, пов'язані з реалізацією їхніх прав і обов'язків, порядок, процедури проваджень, санкції [29].

Автором було проведено вибіркового правового аналізу судових рішень, ухвалених у період 2017–2018 років місцевими судами, які були переглянуті апеляційними судами, справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема за статтею 172-6 КУпАП, в яких взагалі відсутнє дослідження та оцінка правильності виконання спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері протидії корупції – Національною поліцією, механізму (підстав, порядку, процедури) притягнення до адміністративної відповідальності осіб за такі правопорушення, а саме:

чи складено протокол про адміністративне правопорушення за ознаками, передбаченими статтею 172-6 КУпАП, уповноваженим працівником поліції у межах своєї компетенції відповідно до механізму, визначеного положеннями Закону № 1700, КУпАП, Порядку, після ініціювання Національним агентством такого провадження та отримання органом поліції обґрунтованого висновку, який затверджено Національним агентством [29].

Звертаючи увагу на вищевикладене, можна констатувати, що діяльність органів державної влади в Україні можлива в правовому «полі» держави виключно за сукупною наявністю таких обов'язкових «правових елементів», які були розглянуті в цій публікації:

– покладених Конституцією України чи законами завдань (визначають сферу діяльності органу), компетенції (функції, обов'язки), повноважень (права);

– підстав діяльності, якими є Конституція України, закони України, а в деяких випадках з урахуванням чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

– способів діяльності, що визначені Конституцією України та законами, які включають: наявність суб'єктного складу учасників; врегульованість положеннями закону (процесуальними нормами), чітку регламентацію дій учасників щодо їх вчинення, строків (термінів); відповідне оформлення результату за вчиненими діями;

– порядку діяльності, встановленого законом, процесуальних норм (спеціальних та загальних), викладених у законі, які встановлюють і регламентують за наявності відповідних умов, визначених у законі, вчинення дій/прийняття рішень органами державної влади з метою виконання покладених

на них завдань, реалізації функцій (обов'язків) і повноважень (прав) відповідно до закону.

При цьому реалізація зазначених вище «правових елементів» державою через створену нею систему органів державної влади можлива виключно з урахуванням того, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути зумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, що дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [24].

Отже, дії/рішення органів державної влади, вчинені/прийняті із порушенням сутнісного змісту конституційних прав і свобод людини і громадянина без переслідування легітимної мети, які є непропорційними і необґрунтованими та за відсутності чіткої вказівки в законі щодо обсягу і способу їх здійснення, не можуть бути правовою підставою для одержання доказів, а одержані докази є недопустимими.

Таким чином, можна констатувати, що вкрай важливою є роль національних судів, які мають приділяти належну увагу дослідженню та наданню правової оцінки [3] не лише наявності всіх обов'язкових «правових елементів» (*дивись вище*), але і їх реалізації (застосуванні) органом державної влади. При цьому порушення сутнісного змісту конституційних прав і свобод людини і громадянина з боку органів державної влади під час реалізації (застосування) таких «обов'язкових елементів», зокрема у разі вчинення дій/прийняття рішень, навіть з додержанням всіх законодавчо встановлених процедур, може бути підставою для визнання одержаних доказів недопустимими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Яковенко Є.О. Правові аспекти доказування в адміністративному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. С. 127–133.
4. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05>.
5. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. С. 212.
6. Додаток до Рекомендації Комітету Міністрів щодо належного управління, CM/Rec (2007) 7, стаття 2.4 («Принцип законності»). URL: [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr).

7. Яковенко Є.О. Правові аспекти діяльності податкової міліції в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2018. № 3. С. 102–111.

8. Закон України від 21.12.2016 року № 1797-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1797-19>.

9. Податковий кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

10. Яковенко Є.О. Актуальні правові аспекти порядку застосування адміністративного арешту платника податків. Електронне наукове фахове видання «Форум права» *Харківського національного університету внутрішніх справ*, 2016. № 1. С. 273–280.

11. Окрема думка судді Конституційного Суду України Домбровського І.П. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 85 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na06d710-09>.

12. Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 року № 1-рп/2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11/conv?lang=ru>.

13. Довидас Віткаускас, Григорій Диков. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської Конвенції з прав людини : посібник для юристів, 2-е видання, лютий 2018 року. URL: www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/06/spravedlyviy-sud-ECHR_UKR.pdf.

14. Контрольний список з питань верховенства права, прийнятий Венеціанською комісією на її 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11–12 березня 2016 року). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e).

15. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2000 року у справі № 15-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00>.

16. Рішення колегії суддів Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 03.05.2018 року у справі № 805/402/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73869341>.

17. Яковенко Є.О. Можливість вчинення дій органами державної фіскальної служби України за вико-

навчими документами судів. *Вісник Запорізького національного університету*, 2014. № 4 (1). С. 153–165.

18. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Копецьки проти Словаччини» (“Korescky v. Slovakia”) від 28 вересня 2004 року, заява № 44912/98). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO1197.html.

19. Доповідь «Верховенство права», яка схвалена Європейською Комісією «За демократію через право». URL: [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr).

20. Посібник за статтею 8 Конвенції з прав людини і основоположних свобод. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf.

21. Рішення Конституційного Суду України від 20 жовтня 2011 року у справі № 12-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

22. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>.

23. Яковенко Є.О. Актуальні аспекти інформаційних правовідносин, пов'язаних з діяльністю органів державної фіскальної служби. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 4. С. 35–49.

24. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року у справі № 2-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/v002p710-16#n42>.

25. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

26. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року у справі № 7-р/2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18?lang=en>.

27. Рішення Європейського суду з прав людини від 12.01.2010 у справі «Гіллан та Квінтон проти Сполученого Королівства». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-96585>.

28. Рішення Європейського суду з прав людини від 24.03.2004 року у справі «Ассанідзе проти Грузії». URL: <http://www.scourt.gov.ua>.

29. Яковенко Є.О. Актуальні правові аспекти притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. *Вісник Запорізького національного університету*. 2018. № 1. С. 76–85.

Яковенко Є.О. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОДЕРЖАННЯ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ДОКАЗІВ ІЗ ДОТРИМАННЯМ НАЦІОНАЛЬНИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ СТАНДАРТІВ

У статті розглянуто конкретні правові умови (правові елементи), за яких можлива реалізація юридичного змісту положення статті 74 Кодексу адміністративного судочинства України, яким, зокрема, встановлено, що «Суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом» з урахуванням принципів, які покладені в основу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини, в якій тлумачаться такі принципи, одночасно дотримуючись національних конституційних стандартів.

Ключові слова: органи державної влади, завдання, компетенція, повноваження, функції, спосіб, порядок, правладдя.

Яковенко Е.А. ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛУЧЕНИЯ ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ С СОБЛЮДЕНИЕМ НАЦИОНАЛЬНЫХ КОНСТИТУЦИОННЫХ СТАНДАРТОВ

В статье рассмотрены конкретные правовые условия (правовые элементы), при которых возможна реализация юридического содержания положений статьи 74 Кодекса административного судопроизводства Украины которым, в частности, установлено, что «Суд не принимает во внимание доказательства, полученные с нарушением порядка, установленного законом» с учетом принципов, которые положены в основу Конвенции о защите прав человека и основных свобод, практики Европейского суда по правам человека, в которой объясняются такие принципы, одновременно придерживаясь национальных конституционных стандартов.

Ключевые слова: органы государственной власти, задачи, компетенция, полномочия, функции, способ, порядок, праввластие.

Yakovenko E.A. LEGAL ASPECTS OF OBTAINING EVIDENCE BY PUBLIC AUTHORITIES IN COMPLIANCE WITH NATIONAL CONSTITUTIONAL STANDARDS

State authorities should take appropriate actions/make decisions based on and in the manner prescribed by the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine, as well as in accordance with the procedure established by law. This applies both to the executive and judicial branches of government, which must act in accordance with the laws regulating the mechanism (basis, procedure) for obtaining evidence.

The legal consequence of ignoring these rules is not only the obvious illegality of actions, decisions of public authorities, in particular, on which the relevant evidence was obtained, but also their inadmissibility.

Consequently, the question arises, the totality and the presence of which “legal elements” allows the organ of the paramilitary power to take appropriate actions/make decisions, in particular, to obtain the necessary evidence that is permissible.

It is possible to conclude that the activity of state authorities in Ukraine is possible in the legal “field” of the state solely in the aggregate presence of such mandatory “legal elements” that were considered in this publication:

– of the Constitution of Ukraine or the laws of the tasks (determine the scope of the body), competence (functions, duties), powers (rights);

– the basis of the activities that are the Constitution of Ukraine, the laws of Ukraine, and in some cases, taking into account the existing international treaties, the consent to which binding is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine;

– the ways of activity, defined by the Constitution of Ukraine and laws, which include: the presence of the subjective membership of the participants; settlement of the provisions of the law (procedural rules), clear regulation of the actions of the participants regarding their commission, terms (terms); appropriate execution of the result of the actions taken;

– the procedure of activity established by law, procedural norms (special and general) set forth in the law, which establish and regulate, in the presence of appropriate conditions specified in the law, the commission of actions/decision-making by public authorities for the purpose of carrying out the tasks assigned to them, the realization of functions and powers in accordance with the law.

Consequently, actions/decisions of state authorities committed/taken in violation of the essential content of the constitutional rights and freedoms of man and citizen without pursuing a legitimate aim, which are not proportional and unjustified, and in the absence of a clear indication in the law on the scope and manner of their implementation can not be the legal basis for obtaining evidence, and the evidence obtained is inadmissible.

Thus it is possible to constant that the role of national courts, which should pay due attention to the study and legal assessment, not only the availability of all mandatory “legal elements”, but also their implementation (applied) by the state authority, is extremely important.

At the same time, the violation of the essential content of the constitutional rights and freedoms of man and citizen by the state authorities in the implementation (application) of such “mandatory elements”, in particular in the commission of actions/decision-making, even with the observance of all legally established procedures, may be grounds to recognize the evidence obtained is inadmissible.

Key words: state authorities, task, competency, powers, functions, method, order, rule of law.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Гуйван П.Д.,

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,

докторант

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 347.2/3

**ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ СВОЄЧАСНОГО ВИКОНАННЯ
ОСТАТОЧНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ**

Згідно з правилом ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом упродовж розумного строку, встановленого законом. Як бачимо, своєчасність розгляду є однією із заporук справедливості судочинства. Практичне застосування конвенційних норм покладено на Європейський суд з прав людини, який це здійснює шляхом прецедентного розгляду конкретних справ. При цьому ЄСПЛ здійснює тлумачення тих чи інших правових принципів певних норм Конвенції.

Зокрема, у темпоральному прояві справедливо-го суду ЄСПЛ уже давно напрацював принципову позицію, за якою одним з аспектів «права на суд» є право на доступ, тобто право подати позов з приводу цивільно-правових питань до суду. Однак це право було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін. Було б незрозуміло, якби стаття 6 детально описувала процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме справедливий, публічний і швидкий розгляд, і водночас не передбачала виконання судових рішень. Якщо тлумачити статтю 6 як таку, що стосується виключно доступу до судового органу та судового провадження, то це могло б призводити до ситуацій, що суперечать принципу верховенства права, який договірні держави зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Отже, для цілей статті 6 виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина [1, п. 43]. Одночасно Суд формулює і поняття, що стосуються перебігу розумних строків під час здійснення розгляду справи та виконання остаточного вердикту. Зокрема, вказується, що провадження в суді та виконавче провадження є, відповідно, першою і другою стадіями загального провадження. Таким чином, виконавче провадження не має бути відокремлене від судового, і ці обидва провадження мають розглядатися як цілісний процес [2, п. 24].

Подібний правовий підхід також продемонстрований вищим органом конституційної юрисдикції України. Так, у рішенні у справі за конституційним зверненням громадянина Леоніда Валерійовича Рейніша щодо офіційного тлумачення положен-

ня пункту 10 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України Конституційний Суд України зазначав, що виконання судового рішення є невіддільною складовою частиною права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, визначені у законі дії, спрямовані на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави; невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини право на виконання судового рішення є складником права на судовий захист, передбаченого статтею 6 Конвенції, для цілей якої виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як невіддільна частина судового розгляду [3, п. 2.3].

Отже, питання є досить вагомим для стабільності відносин у межах держави, для забезпечення справедливого судочинства, надання йому ефективності та дієвості. Адже лише через виконані в повному обсязі та своєчасно рішення правозастосовних органів реалізуються такі основоположні засади світового демократичного устрою, як гуманізм, справедливість, верховенство права. Який же стан нині із дотриманням розумних строків виконання судових рішень? На жаль, мусимо констатувати, що становище майже катастрофічне. В Україні в правовій системі основною проблемою продовжує залишатися тривалість виконання остаточних судових рішень, інакше кажучи, питання щодо дотримання розумного строку є надзвичайно проблемним та актуальним. З усіх справ, які Європейський суд з прав людини надсилає Уряду на комунікацію, 60% становлять заяви, в яких заявники скаржаться на невиконання рішень національних судів. В основному тривале невиконання рішення суду зумовлене відсутністю або нестачею коштів для виплати заборгованості шахтарям, учителям, суддям та іншим працівникам бюджетної сфери [4].

Такий стан справ у цій сфері був наочно підтверджений рішенням Великої палати Європейського суду з прав людини від 12 жовтня 2017 року у справі «Бурмич та інші проти України». У цій справі були

об'єднані понад 12 тисяч скарг, поданих проти України. Скарги стосуються системного невиконання рішень національних судів. Усі ці скарги були визнані обґрунтованими, встановлено системність такого порушення Україною прав людини, як несвоєчасне виконання чи невиконання рішень національних судів, що набрали законної сили. Всі зазначені заяви вилучені з реєстру ЄСПЛ і передані Комітету міністрів Ради Європи задля забезпечення контролю за виконанням рішення у справі «Бурмич та інші проти України». Таке безпрецедентне рішення Європейського суду викликало серйозний резонанс серед науковців та громадськості в Україні.

Наведемо цілком справедливую думку з цього приводу директора Центру комерційного права Валентини Данішевської: «ЄСПЛ зазначає, що, розглядаючи справи проти України, ризикує стати частиною української системи виконання судових рішень та підмінити собою українські органи влади. Таке завдання не сумісне з допоміжною роллю, яку суд має відігравати щодо договірних сторін. Я розумію це таким чином, що відновлення порушеного права або присудження сатисфакції не є основним завданням ЄСПЛ. Основне завдання – на прикладі конкретних справ зробити висновки про те, чого не вистачає в правовій системі тієї чи іншої держави, дати поради, враховуючи те, що всі держави-підписанти Конвенції про права людини погодилися на її умови, і вибудувати свою систему таким чином, щоб права людини були захищені. А тепер настав той момент, коли ЄСПЛ сказав нам: «Досить, ви ні на що не зважаєте». Небезпека від цього рішення – те, що нас перестануть вважати достойним партнером як в Асоціації, так і в майбутньому членстві, про яке ми мріємо. Це рішення – гарний «дзвінок» для нас. Те, що ми прийняли відповідні закони, що ми впроваджуємо систему приватного виконання може дати певний поштовх. Але проблема є не тільки в роботі виконавців (хоча в цьому вона найбільша), але і в тому, що в нас є багато штучних перепон як на законодавчому рівні, так і на нижчому рівні для виконання судових рішень. Нам бракує стимулів для добровільного виконання судових рішень. У нас не прийнято виконувати рішення. І законом цю ситуацію не змieniш» [5]. Справді, нині настав момент істини. Або Україна, як зазвичайно, відмахнеться від європейських демократичних вимог і вкотре спробує вирішити питання шляхом виплати невеликих компенсацій замість вирішення проблем системного характеру і у такий спосіб остаточно втратить авторитет серед світового демократичного суспільства, або, нарешті, ситуація зрушить з мертвої точки і відповідні необхідні дії нормативного, організаційного, виховного, освітнього тощо характеру будуть вчинені.

Серед науковців, що досліджують питання темпоральних проявів справедливого судочинства в світлі практики Європейського суду з прав людини, таких як А.М. Мірошніченко, В.П. Тихий, І.С. Марочкін, В.А. Туманова, С.В. Шевчук, Р.О. Куйбіда, В.Є. Мармазов, проблематика своєчасності виконання остаточних судових вердиктів значної уваги не

отримала. Вона досить побіжно розглядалася в контексті вивчення критеріїв розумності строків розгляду справи в цілому. Разом із тим, як виявилось, подібна недостатність інтересу з боку як науковців, так і законодавця та правозастосовних національних інституцій потягли реально негативні результати на практиці. Нині слід не лише виправити помилки минулих періодів, констатовані ЄСПЛ, а й розробити комплекс заходів для гарантування нормального, справедливого та своєчасного судочинства в майбутньому. На дослідження конкретних механізмів, що дадуть змогу цього досягти, та напрацювання шляхів такого поступу спрямована ця праця.

Безспірною виглядає теза, за якою національній правовій системі необхідно вчинити комплекс дій, спрямованих на досягнення демократичних показників у царині своєчасності виконання остаточних судових рішень. Серед них, зокрема, – надання юридичної певності поняттю незаконної затримки виконання у правозастосовній площині. Позаяк українська судова практика у цьому відношенні перебуває на початковій стадії свого розвитку, переконливим зразком правового застосування міжнародних принципів справедливого судочинства можуть слугувати прецедентні напрацювання Європейського суду з справ людини.

Скажімо, українське правосуддя зазвичай вважає правомірною бездіяльність державної виконавчої служби у тих випадках, коли сама можливість виконання судових рішень не залежить від неї: відсутність коштів та майна у боржника, перебування юридичної особи, зокрема державної власності, у тяжкому матеріальному становищі, наявність судової заборони на відчуження певних речей, що належать боржнику тощо. При цьому вітчизняні суди вважають за обов'язкове пред'явлення позову саме до виконавчої служби, аби в судовому порядку була встановлена протиправність такої бездіяльності, і лише за таким фактом взагалі може йтися про порушення права особи на своєчасне виконання вердикту суду щодо неї. ЄСПЛ під час розгляду справ такої категорії застосовує зовсім інші презумпції. Первинним є конвенційне право людини на своєчасний розгляд судом її справи включно з виконанням рішення, а вже похідним є юридичний інструментарій, який має обслуговувати досягнення мети його захисту.

У цьому контексті Суд вказує, що оскарження бездіяльності або помилки виконавчої служби чи Державного казначейства, а також вимоги про компенсацію завданої цим майнової і немайнової шкоди далєбі не є обов'язковою передумовою визнання порушення права на своєчасне виконання. У справі «Войтенко проти України» ЄСПЛ погодився з позицією заявника з приводу того, що оскарження бездіяльності виконавців не було ефективним способом захисту, оскільки невиконання рішення суду, винесеного на його користь, було спричинене відсутністю бюджетних асигнувань, а не діями державних органів, відповідальних за виконання рішень. Суд нагадав, що метою п. 1 статті 35 Конвенції є надання Високим Договірним Сторонам можливості запобіг-

ти порушенню, у якому вони звинувачуються, або ж виправити такі порушення ще до того, як заяву буде передано на розгляд Суду. Проте мають бути вичерпані лише ті засоби правового захисту, які є ефективними. Обов'язок доведення Суду того, що засіб національного правового захисту був ефективним, доступним як теоретично, так і практично та у відповідний час лежить на Уряді. У цій справі боржником є державний орган, і виконання щодо нього, як свідчать матеріали справи, може бути здійснене лише в тому разі, якщо державою передбачені та визначені асигнування на відповідні видатки Державного бюджету України шляхом здійснення відповідних законодавчих заходів. Факти справи свідчать про те, що протягом періоду, що розглядається, виконанню відповідного судового рішення перешкоджала саме відсутність законодавчих заходів, а не неналежне виконання своїх обов'язків державними виконавцями. Тому заявнику не можна докорити за те, що він не ініціював провадження проти державного виконавця. За цих обставин Суд доходить висновку, що заявник був звільнений від необхідності продовження пошуку засобу, на який посилався Уряд [6, п. 27–31].

За чинного законодавства України (Закон «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень») Державний бюджет відповідає за боргами, що стягнуті у судовому порядку не лише з органів держави, а й з юридичних осіб приватного права державної форми власності, якщо у останніх не досить власних коштів. То є досить значний прогрес принаймні в нормативному плані. Мусимо констатувати, що в практичній площині виконання рішень про стягнення коштів з таких боржників мало що змінилось: розпорядники бюджетів – казначейські установи, виконавчі служби за потаканням судових органів, як правило, бойкотують або, як мінімум, значно затримують цей процес. Вказані законодавчі зміни були викликані принциповою позицією Європейського суду з прав людини, який неодноразово вказував на необхідність відповідальності власника за боргами створених ним суб'єктів господарювання.

Річ у тім, що коли справи подібного ґатунку надходили на розгляд ЄСПЛ, Уряд наполягав на тому, що хоча підприємство-боржник було державним підприємством воно було окремою юридичною особою і відповідно до національного законодавства держава не може бути відповідальною за його борги. Відповідно, виконання рішень, винесених на користь заявників, не може передбачати відповідальність держави чи її бюджету. Тож питання полягало в тому, чи відповідає держава за борги державного підприємства, яке є окремою юридичною особою, і чи може бути визнана відповідальною за категоричну відмову виплачувати заявникам кошти, присуджені їм рішеннями щодо підприємства. У цьому сенсі, розглядаючи справу «Деркач та Палек проти України», Суд підкреслив, що Уряд не продемонстрував, що компанія «Атомспецбуд» мала достатню інституційну та операційну незалежність від держави, щоб можна було звільнити державу від відповідальності

за Конвенцією щодо її дій чи бездіяльності. Державні органи не можуть довільно посилатись на брак коштів як на виправдання невиконання рішення. Але затримка виконання рішення може бути обґрунтована окремими обставинами. Проте вона не може бути такою, що позбавляє сенсу право, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції. У цій справі заявники не мають бути позбавлені можливості отримання користі від успішного завершення провадження за їхньою скаргою. Суд зазначає, що рішення, винесені на користь заявників у 2002 році, залишаються невиконаними до цього часу, і Уряд не може посилатись на той аргумент, що погашення заборгованості перед заявниками триває в межах ліквідаційної процедури. Суд стверджує, що зобов'язання вчасної та повної виплати коштів, присуджених остаточними рішеннями, лежить на державних органах. Відмовою вжити необхідних заходів для виконання остаточних рішень у цій справі державні органи України позбавили положення пункту 1 статті 6 Конвенції всього її практичного значення. Таким чином, у цій справі було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції [7, п. 25, 27, 28, 35–38].

Як уже зазначалося, виконуючи зазначені приписи та правила європейських законодавчих та правозастосовних інституцій, 5 червня 2012 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» з метою вирішення проблеми невиконання рішень судів на національному рівні, який набув чинності з 1 січня 2013 року. Цей закон запровадив процедуру, за якої грошові кошти за національними рішеннями можуть бути сплачені Державним казначейством України, якщо боржник (державний орган, державне підприємство або підприємство, примусова реалізація майна якого забороняється) не сплатить борг у строк. Закон також передбачає компенсацію за затримку органами влади виплати відповідно до цієї процедури.

Для більшої ефективності процесу виконання правозастосовних рішень, які набули чинності, він має перебувати після цього моменту під постійним судовим контролем аж до повного виконання. Такий періодичний контроль має здійснювати той суд, що виніс рішення. То є обов'язкова вимога Європейського суду з прав людини. У цій сфері українське судочинство перебуває на нульовій позиції. Дослідження показує, що такого контролю наші судові органи взагалі ніколи не здійснювали та не здійснюють. У реєстраційних документах рішення значиться як виконане (присудження ототожнюється з виконанням), а справи після набрання рішенням законної сили передаються до архіву. Як кажуть, «з очей геть – із серця геть». Нерідко, враховуючи, що виконавчий процес може тривати більше десятих років, на час вчинення чергової дії виконавцем та можливого оскарження її сторонами виконавчого провадження судова справа у такому спорі, попри відсутність фактичного виконання рішення, є знищеною. Наприклад, такий випадок зафіксований у 2017 році в оскарженні певних дій у межах

справи № 2-2339/09 у Октябрському районному суді м. Полтави. У цій справі ще у лютому 2009 року було винесене остаточне рішення на користь позивачки про стягнення з боржника коштів. Виконання цього рішення було забезпечене накладанням арешту на кошти боржника. У листопаді 2009 року виконавцем Шевченківського районного відділу державної виконавчої служби м. Києва розпочато відповідне виконавче провадження № 15771498. Але в його межах жодних виконавчих дій упродовж семи років не проводилося, тоді як арештовані кошти боржника перебували на рахунку у банку. Нарешті, керуючись такою бездіяльністю державної виконавчої служби (яка відверто мала кримінальні ознаки), боржник звернувся до місцевого суду, що виніс рішення із заявою про зняття арешту з його коштів. Але під час розгляду його заяви було встановлено, що матеріали справи № 2-2339/09 у Октябрському районному суді м. Полтави вже давно знищені. Попри те, що було відкрито нове провадження № 554/7824/16-ц, не вдалося відновити значну кількість матеріалів (зокрема, такий важливий документ, як оригінал забезпечувальної ухвали про арешт коштів), які містилися у справі, рішення за якою ще не виконане [8]. Такі підходи, звичайно ж, завдають значних труднощів у отриманні належного виконання, якщо не унеможливають його взагалі.

Українські суди досить часто стають на бік державних виконавців у спорі про їхню протиправну бездіяльність, вважаючи, що вона була спричинена неправильними діями самого стягувача. Між тим такі висновки справедливі далеко не завжди, при цьому у подібний спосіб національний правозащитний орган намагається приховати власні порушення. Так, під час розгляду у ЄСПЛ справи «Лісовол проти України» Уряд стверджував, що заявник не може вважатися жертвою порушення його прав. Він зазначав, що рішення від 29 січня 2003 року не виконувалось з вини заявника, оскільки після 13 вересня 2004 року виконавчий лист заявником до виконання не пред'являвся. Однак Суд встановив, що з вини працівників канцелярії Печерського районного суду заявнику не було надано виконавчого листа. Лише 10 червня 2005 року працівники канцелярії надіслали відповідний виконавчий лист для виконання. При цьому Суд нагадує, що заявник, на користь якого винесено остаточне судові рішення проти державного органу, на виконання якого видано виконавчий лист, звільнений від обов'язку ініціювати будь-яку процедуру з метою виконання рішення [9, п. 20–22]. У цій справі ЄСПЛ також зазначив, що державні органи не можуть посилались на відсутність коштів, як на виправдання невиконання боргу за рішенням суду. Тому, не вживаючи необхідних заходів на виконання остаточного рішення суду, винесеного у справі, органи державної влади частково позбавили положення п. 1 статті 6 Конвенції їх корисної дії. У такий спосіб особу було позбавлено ефективного правового захисту на національному рівні, чим порушено ст. 13 Конвенції (п. 29, 35 цього рішення).

Власне, Європейський суд з прав людини є досить послідовним у своїх справах, ставлячи завдання захисту конвенційних прав на перший план. У цій площині ЄСПЛ практично завжди покладає обов'язок доведення правомірності своїх дій на державу-відповідача. Це стосується питань не лише своєчасності виконання рішень суду, що набули статусу остаточних, а й взагалі їхньої стабільності згідно з принципом *res judicata*. За усталеною практикою Суду останній принцип передбачає неможливість (за загальним правилом) перегляду остаточного рішення з метою винесення нового. Втім, маємо зазначити, що відповідно до практики Суду стаття 6 § 1 Конвенції не передбачає абсолютної заборони переглядати остаточні рішення. Європейський суд прямо допускає, що за певних, виключних обставин остаточне рішення може бути переглянуте навіть тоді, коли терміни його оскарження пройшли. До прикладу, у справі «Концевич проти України» Суд зауважив, що поновлення строку на оскарження рішення, яке вже набуло статусу остаточного, не було свавільним і не суперечило принципу правової певності, оскільки ґрунтувалось на тому, що сторона провадження не була належним чином повідомлена про судовий розгляд і тому не могла взяти участь у засіданнях, а також не отримала вчасно копію рішення. У цій справі також викладене досить принципове прецедентне рішення ЄСПЛ. На заперечення Уряду щодо прийнятності справи до розгляду в зв'язку з тим, що заяву було подано більш ніж за шість місяців після винесення постанови, яку вона оскаржує, Суд вказує, що тривале невиконання рішення суду є триваючим порушенням. Отже, Суд відхилив заперечення Уряду [10, п. 37].

Підсумовуючи викладене, можемо дійти певних **висновків**. Для усунення системних недоліків у царині своєчасного виконання судових рішень слід не лише здійснити нормативне коригування усталених механізмів, а й удосконалити практику застосування їх, використавши як взірець правовий інструментарій Європейського суду з прав людини. Обов'язково на законодавчому рівні має бути запроваджений судовий контроль за виконанням рішень, що набули статусу остаточних. Лише таким чином може бути подолано безтурботність конкретних суддів щодо подальшої долі винесених ними рішень. Таке правило має бути прописане у процесуальних кодексах. При цьому ефективність кожного судді має оцінюватися не лише за кількістю остаточних вердиктів, а й за результативністю їхнього виконання. На жаль, національний законодавець, приймаючи нещодавно нові редакції процесуальних кодексів, вкотре обділив увагою це питання, обмеживши контроль лише розглядом скарг. Це не додає йому авторитету та поваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рішення ЄСПЛ від 20 липня 2004 року у справі «Шмалько проти України», заява № 60750/00. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226.
2. Рішення ЄСПЛ від 14 лютого 2008 року у справі «Воротнікова проти України», заява № 1225/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_353.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-5/2014 від 22 квітня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-14>.

4. Тривалість виконання рішень національних судів України в сенсі § 1 статті 6 Конвенції у світлі рішень Європейського суду з прав людини. URL: <http://old.minjust.gov.ua/3139>.

5. *Юридична газета online* «Бурмич та інші проти України»: понад 12 тис. скарг в ЄСПЛ об'єднано в один кейс. URL: <http://jur-gazeta.com/golovna/burmich-t.a-inshi-proti-ukrayini-ponad-12-tis-skarg-v-espl-obednano-v-odin-keys.html>

6. Рішення ЄСПЛ від 29 червня 2004 року у справі «Войтенко проти України», заява

№ 18966/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223.

7. Рішення ЄСПЛ від 21 грудня 2004 року у справі «Деркач та Палек проти України», заяви № 34297/02 та 39574/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_234.

8. Справа № 554/7824/16-ц. Архів Октябрського районного суду м. Полтави за 2016 рік.

9. Рішення ЄСПЛ від 25 вересня 2008 року у справі «Лісовол проти України», заява № 22343/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_412.

10. Рішення ЄСПЛ від 16 лютого 2012 року у справі «Концевич проти України», заява № 9089/04. URL: old.minjust.gov.ua/file/37347.docx.

Гуйван П.Д. ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ СВОЄЧАСНОГО ВИКОНАННЯ ОСТАТОЧНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ

У роботі проведено дослідження конкретних практичних чинників, які впливають на своєчасність виконання остаточних судових рішень. Вивчено питання щодо діяльності органів виконавчих служб. Проаналізовано можливості та необхідність її оскарження. Враховані правові підходи Європейського суду з прав людини у цій сфері. Розглянуті недоліки національного судочинства, пов'язані з відсутністю судового контролю за виконанням рішень. Надані конкретні пропозиції.

Ключові слова: остаточне судове рішення, несвоєчасне виконання вердикту.

Гуйван П.Д. ЕВРОПЕЙСКИЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СВОЕВРЕМЕННОГО ИСПОЛНЕНИЯ ОКОНЧАТЕЛЬНЫХ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ

В работе проведено исследование конкретных практических факторов, которые влияют на своевременность исполнения окончательных судебных решений. Изучен вопрос о деятельности органов исполнительных служб. Проанализированы возможности и необходимости ее обжалования. Учтены правовые подходы Европейского суда по правам человека в данной сфере. Рассмотрены недостатки национального судопроизводства, связанные с отсутствием судебного контроля за исполнением решений. Даны конкретные предложения.

Ключевые слова: окончательное судебное решение, несвоевременное исполнение вердикта.

Guyvan P.D. EUROPEAN AND NATIONAL LEGAL FRAMEWORKS FOR THE TIMELY EXECUTION OF FINAL COURT DECISIONS

The article deals with the study of specific practical factors that affect the timeliness of the implementation of the final court decisions. The legal approaches applied by the European Court of Human Rights in the consideration of such cases are considered. After all, timeliness of consideration is one of the foundations of fairness of legal proceedings. It is established that the ECtHR implements the practical regulation of these relations through the case study of specific cases. At the same time, the ECtHR interprets certain legal principles of certain provisions of the Convention. It is noted that the issue under study is sufficiently weighty for the stability of relations within our state to ensure a fair trial, giving it efficiency and effectiveness. After all, it is only through the implementation in full and in a timely manner of the decisions of law enforcement bodies that such fundamental principles of a world democratic system as humanism, justice, and the rule of law are implemented. Thus, the state of material and legal support of the relevant relations is investigated separately, especially regarding the fulfillment of the requirements of the ECtHR regarding the implementation of general system measures in pursuance of the ECtHR judgment in the *Burmich and Others v. Ukraine* case.

A comparative analysis of the legal approaches of the Ukrainian and European legal proceedings is made, in particular, on the issues of the possibility and necessity of appealing against the unlawful inaction of the state executive service in certain cases of unjustified delay in the execution of the final judicial verdict. It has been established that Ukrainian justice, as a rule, considers lawless the inaction of the state executive service in cases where the very possibility of enforcing court decisions does not depend on it: lack of funds and property from the debtor, finding a legal entity, including state property, in a difficult material provision, the existence of an injunction to alienate certain things belonging to the debtor and the like. At the same time, domestic courts consider it obligatory to file a lawsuit specifically in the executive service, so that such inactivity is established illegally, and only on this fact in general can we talk about a violation of the human right to timely execution of the court verdict regarding him. The ECtHR applies entirely different presumptions in the consideration of cases in this category. The primary is the conventional human right to timely consideration by the court of his case, including the implementation of the decision, and the derivative is the legal toolkit that should serve the achievement of the goal of his defense.

We consider the shortcomings of the national legal proceedings related to the lack of judicial control over the implementation of decisions. The paper notes the obligatory introduction at the legislative level of judicial control over the implementation of decisions that have received final status. Only in this way can the carelessness of specific judges regarding the future fate of their decisions be overcome. Such a rule should be spelled out in procedural codes.

Key words: final judicial decision, late execution of the verdict.

УДК 347.998.72

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ ТА НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ЇХ ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 55 Закону України «Про третейські суди» рішення третейського суду виконуються зобов'язаною стороною добровільно в порядку та строки, встановлені у рішенні, що є логічним та зумовлене добровільністю і компромісним характером третейського судочинства. Разом із тим на практиці непоодинокими є випадки розгляду справ третейськими судами з процесуальними порушеннями, які є підставою для скасування їхніх рішень, а також відмови боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього законним рішенням третейського суду. У такому разі сторони наділені правом на звернення до компетентного суду із заявою про скасування рішення третейського суду або для отримання виконавчого листа на примусове його виконання. З огляду на те, що порядок розгляду таких справ врегульовано різними розділами ЦПК України, викликає зацікавленість питання щодо рівності процесуальних прав сторін третейського розгляду під час подання до компетентного суду відповідних заяв.

Метою статті є порівняльний аналіз положень Цивільного процесуального кодексу України, що регулюють порядок скасування судами рішення третейського суду та надання дозволу на примусове виконання рішення третейського суду, а також визначення напрямів подальшого вдосконалення цивільного процесуального законодавства у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання третейського судочинства були предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема, Ю.Д. Притики, С.О. Юлдашева, М.П. Курила, Г.П. Тимченка, В.В. Комарова, І.О. Бута, О.Ю. Скворцова, С.А. Курочкина, М.О. Попова та інших. Однак потребують подальшого дослідження питання щодо підвищення ефективності захисту прав та законних інтересів учасників третейського розгляду у процесі реалізації судами контрольних повноважень стосовно третейського судочинства.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи місце провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчого листа на рішення третейського суду, І.О. Бут справедливо наголошує, що такий вид цивільного судочинства має всі ознаки самостійного провадження [1, с. 173–174]. За сутністю, на думку О.Ю. Скворцова, інститут оскарження рішення третейського суду, як і інститут його примусового виконання, є способами контролю з боку компетентних державних судів за діяльністю та рішеннями третейських

судів [10, с. 248]. З висловленими позиціями погоджується С.А. Курочкін, вказуючи, що провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про звернення їх до примусового виконання є окремою формою судового процесу, що має на меті забезпечення судового контролю третейського розгляду [3, с. 20].

Водночас, реалізуючи принцип диспозитивності, вітчизняне процесуальне законодавство не надає право компетентному державному суду здійснювати перевірку законності дій третейського суду за власною ініціативою. Такі справи розглядаються судом лише за заявою зацікавленої особи у порядку, визначеному нормами розділу VIII ЦПК України, у разі подання заяви про скасування рішення третейського суду, та нормами глави IV розділу IX ЦПК України, що регулюють порядок розгляду заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду. Отже, законом визначено два різні провадження, що мають однакову мету, – захист прав учасників третейського розгляду та перевірку дотримання третейськими судами вимог закону під час розгляді ними справ.

Паралельне існування вказаних проваджень у процесуальній науці є дискусійним. Так, науковцями неодноразово наголошувалось на проблемі так званого «подвійного контролю» третейських рішень. Зокрема, М.А. Попов вважав паралельне існування інститутів видачі виконавчого документа на рішення третейського суду та оскарження третейського рішення надлишковим [4, с. 19]. О.Ю. Скворцов у цій частині зазначав, що законодавчо встановлена можливість «подвійного контролю» третейських рішень свідчить про надмірне правове регулювання у цій сфері та порушення принципу процесуальної економії [10, с. 550]. Іншої думки з цього питання дотримувався С.А. Курочкін, наголошуючи, що існування вказаних інститутів забезпечує баланс процесуальних можливостей сторін третейського розгляду, оскільки заява про скасування третейського рішення подається стороною, яка програла, а заява про видачу виконавчого документа стороною, яка виграла справу [3, с. 90].

Як зазначалося, вітчизняне процесуальне законодавство надає право учасникам третейського розгляду як на подання заяви про скасування рішення третейського суду, так і на звернення до компетентного суду із заявою про видачу виконавчого листа на примусове виконання третейського рішення. При цьому підстави для скасування рішення та відмови у видачі виконавчого листа, по суті,

є аналогічними. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 458 ЦПК України, рішення третейського суду може бути скасовано у разі, якщо: 1) справа, в якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону; 2) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди; 3) третейську угоду визнано судом не дійсною; 4) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам закону; 5) третейський суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі [16].

Крім указаних, ч. 1 ст. 486 ЦПК України передбачено додаткові підстави для відмови у видачі виконавчого листа на рішення третейського суду, а саме: на день ухвалення рішення за заявою про видачу виконавчого листа рішення третейського суду скасоване; пропущено встановлений строк для звернення за видачею виконавчого листа, а причини його пропуску не визнані судом поважними; рішення третейського суду містить способи захисту прав та охоронюваних інтересів, не передбачені законом; постійно діючий третейський суд не надав на вимогу суду відповідну справу [16].

Таким чином, компетентний суд, розглядаючи справу у порядку одного з аналізованих проваджень, у будь-якому разі встановлює наявність або відсутність указаних підстав і повторний розгляд справи за тими ж підставами є недоцільним. У цій частині позитивною новелою чинної редакції Цивільного процесуального кодексу України є запровадження процесуальних механізмів уникнення так званого «подвійного контролю» третейських рішень з одночасним наданням можливості захисту своїх прав та інтересів усім учасникам третейського розгляду. Згідно з ч. 8 ст. 457 ЦПК України, до постановлення ухвали за наслідками розгляду заяви про скасування рішення третейського суду будь-яка сторона має право в установлені законом порядок та строки звернутися до цього ж суду із заявою про видачу виконавчого листа на виконання цього ж рішення та просити розглянути її спільно із заявою про скасування цього рішення в одному провадженні. Також, згідно з ч. 5 ст. 485 ЦПК України, до постановлення ухвали по суті поданої заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду будь-яка сторона третейського розгляду в установлені законом порядок та строки може звернутися до суду із заявою про скасування цього ж рішення та просити розглянути його спільно із заявою про надання дозволу на виконання цього рішення в одному провадженні.

Такий підхід законодавця, з одного боку, забезпечує принцип процесуальної економії, а з іншого – забезпечує рівність можливостей сторін третейського розгляду щодо захисту ними своїх прав.

Разом із тим зобов'язана сторона з метою ухилення від виконання третейського рішення може звернутись до компетентного суду із заявою про скасування рішення, щодо якого судом було видано виконавчий лист. У такому разі доцільним, на нашу думку, є постановлення ухвали про відмову у відкритті провадження у справі на підставі п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України, оскільки судом під час розгляду заяви про видачу виконавчого листа було надано оцінку законності третейського рішення, а заявник мав можливість подати заяву про скасування рішення третейського суду у процесі розгляду питання про видачу виконавчого листа.

Загалом можна констатувати, що законодавцем у новій редакції Цивільного процесуального кодексу України зроблено суттєві кроки, спрямовані на подолання проблеми подвійного контролю третейських рішень.

Водночас серед новел ЦПК України, спрямованих на регулювання питань взаємодії третейського судочинства з компетентними судами, спостерігаються певні негативні прояви, що не сприяють забезпеченню рівності учасників третейського розгляду під час звернення їх до суду. Так, згідно з ч. 2 ст. 483 ЦПК України, заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду подається зацікавленою особою до апеляційного суду за місцем проведення третейського розгляду протягом трьох років з дня прийняття рішення третейським судом. Встановлений законом строк для подання відповідної заяви є досить тривалим, крім того, ч. 3 ст. 483 ЦПК України передбачено можливість його поновлення, якщо причини пропуску будуть визнані судом поважними.

Водночас сторона не згодна з рішенням третейського суду, а також особа, яка не брала участі у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про її права та обов'язки можуть за наявності підстав, визначених ч. 3 ст. 51 Закону України «Про третейські суди», подати заяву про скасування рішення третейського суду. Така заява, згідно з ч. 5 ст. 454 ЦПК України, подається у дев'яностоденний строк з дня прийняття третейського рішення, а в разі подання її особами, які не брали участі у справі, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, – з дня, коли вони дізналися або могли дізнатися про прийняття оскаржуваного рішення. Поряд із цим ч. 7 ст. 454 ЦПК України визначено, що заява, подана після закінчення визначеного строку, повертається. Отже, на відміну від ЦПК України у попередній редакції, чинною редакцією не передбачено можливості поновлення строку на подання заяви про скасування рішення третейського суду.

Вказана позиція підтверджується висновком, викладеним у постанові Верховного Суду від 04 червня 2018 року у справі № 795/489/18, а також від 23 липня 2018 року у справі № 796/54/2018, згідно з яким строк, передбачений пунктом 1 частиною п'ятою статті 454 ЦПК України, є преклюзивним (припиняючим), поновленню не підлягає, тобто його закінчення є безумовною підставою для повер-

нення поданої заяви [6; 7]. Вказаний висновок відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підлягає врахуванню іншими судами у разі застосування відповідної норми. Таким чином, заява про скасування рішення третейського суду, подана після закінчення дев'яностоденного строку, має повертатись судами незалежно від причин його пропуску.

Аналогічний підхід реалізовано у ч. 3 ст. 34 Типового закону ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торговельного арбітражу [11]. Водночас ч. 3 ст. 346 Господарського процесуального кодексу України, який більшою мірою врегульовує порядок вирішення саме комерційних спорів, передбачено можливість поновлення пропущеного строку на подання заяви про скасування рішення третейського суду, якщо суд визнає причини його пропуску поважними.

Разом із тим аналіз судової практики у сфері цивільного судочинства дає змогу зробити висновок про наявність значної кількості випадків розгляду третейським судом справи без належного повідомлення відповідача, внаслідок чого він може дізнатись про постановлене рішення після закінчення строку на його оскарження. Так, звертаючись до Дніпровського районного суду м. Києва із заявою про скасування рішення Постійно діючого третейського суду при Асоціації українських банків у справі № 257/15 від 23 березня 2015 року, заявниця просила поновити строк для звернення до суду у зв'язку з тим, що вона дізналась про рішення у грудні 2016 року, а текст рішення був отриманий її представником лише 20.12.2016 року. Ухвалою вказаного суду від 11 грудня 2017 року у справі № 755/274/17 причини пропуску строку було визнано поважними та поновлено строк для звернення із заявою про скасування рішення третейського суду [13]. У заяві від 12 грудня 2017 року про скасування рішення Постійно діючого Третейського суду при Асоціації «Дніпровський Банківський Союз» від 30 вересня 2014 року, поданій до Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська, заявник аргументував причини пропуску строку тим, що жодних листів, повісток, а також копії позовної заяви не отримувал, а про наявність оскаржуваного рішення третейського суду йому стало відомо 10 листопада 2017 року. Ухвалою від 18 травня 2018 року у справі № 200/21828/17 суд погодився з доводами заявника та визнав строк не пропущеним [12].

Подібні висновки містяться також в ухвалах Новозаводського районного суду міста Чернігова від 04 квітня 2017 року у справі № 751/764/17 [15], Дніпровського районного суду міста Києва від 04 липня 2017 р. у справі № 755/3066/17 [14], постанові Апеляційного суду міста Києва від 11 січня 2018 року у справі № 755/10289/16-ц [5] та низці інших.

Здебільшого неналежне повідомлення відповідача про третейський розгляд пов'язується з неповідомленням ним про зміну місця проживання чи місцезнаходження третейському суду. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 52 Регламенту третейського суду при Асоціації українських банків документи

третейського розгляду та інші письмові матеріали «вважаються такими, що отримані в день доставки, навіть якщо на цей час одержувач за цією адресою не перебуває чи не проживає, а про зміну своєї адреси ним не було повідомлено іншу сторону належним чином» [9].

Однак, як свідчить судова практика, досить часто третейські суди ігнорують обов'язок належного повідомлення відповідача про третейський розгляд та прийняте рішення навіть за наявної можливості для такого повідомлення. Причинами пропуску строку на оскарження рішення третейського суду також можуть бути хвороба, тривале відрадження тощо. Таким чином, позбавлення зацікавленої сторони права на звернення з клопотанням про поновлення строку для оскарження рішення третейського суду фактично позбавляє її можливості реалізації гарантованого ст. 55 Конституції України права на судовий захист.

У зв'язку з викладеним вважаємо доцільним внести зміни до ч. 7 ст. 454 ЦПК України та викласти її у такій редакції: «Заява, подана після закінчення строку, встановленого частинами п'ятою або шостою цієї статті, повертається. Суд за клопотанням заявника може поновити пропущений строк для звернення із заявою про скасування рішення третейського суду, якщо визнає причини його пропуску поважними».

Висновки. Аналіз новел ЦПК України дає підстави для висновку про підвищення уваги законодавця до нормативного врегулювання порядку реалізації компетентними державними судами контрольних повноважень щодо третейського судочинства, а також питань захисту прав та інтересів учасників третейського розгляду. Серед позитивних аспектів слід відзначити врегулювання на законодавчому рівні проблеми «подвійного контролю» третейських рішень за рахунок надання можливості стороні третейського розгляду для звернення до суду із заявою, спрямованою на захист власних інтересів, під час розгляду справи судом за ініціативою протилежної сторони. Разом із тим позбавлення однієї зі сторін права на поновлення строку для звернення із заявою про скасування рішення третейського суду поряд із встановленням такої можливості для сторони, що звертається із заявою про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, не сприяє забезпеченню рівності прав учасників третейського розгляду. На нашу думку, внесення пропонованих змін до Цивільного процесуального кодексу України забезпечить баланс можливостей учасників третейського розгляду щодо захисту їхніх прав та законних інтересів, а також створить умови для здійснення ефективного контролю третейського судочинства з боку державних судів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бут І.О. Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 229 с

2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.). *ВВР*, 2017, № 48, ст. 436.

3. Курочкин С.А. Третейское разбирательство гражданских дел в Российской Федерации: теория и практика. Москва : Волтерс Клувер, 2007. 272 с.

4. Попов М. А. Теоретические и практические проблемы российской модели регулирования деятельности третейских судов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2002. 24 с.

5. Постанова Апеляційного суду міста Києва від 11 січня 2018 р., справа № 755/10289/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71534639> (дата звернення: 29.01.2019).

6. Постанова Верховного Суду від 04 червня 2018 р., справа № 795/489/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74475658> (дата звернення: 29.01.2019).

7. Постанова Верховного Суду від 23 липня 2018 р., справа № 796/54/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75690754> (дата звернення: 29.01.2019).

8. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV. Дата оновлення: 05.10.2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1701-15> (дата звернення: 29.01.2019).

9. Регламент Постійно діючого третейського суду при Асоціації українських банків. URL: http://tretsud.aub.org.ua/index.php?option=com_cont

ent&task=view&id=10&Itemid=11 (дата звернення: 29.01.2019).

10. Сковрцов О.Ю. Третейское разбирательство предпринимательских споров в России: проблемы, тенденции, перспективы. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 704 с.

11. Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торговельного арбітражу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_879 (дата звернення: 29.01.2019)

12. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 18 травня 2018 р., справа № 200/21828/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74975321> (дата звернення: 29.01.2019).

13. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 11 грудня 2017 р., справа № 755/274/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71400294> (дата звернення: 29.01.2019).

14. Ухвала Дніпровського районного суду міста Києва від 04 липня 2017 р., справа № 755/3066/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67608797> (дата звернення: 29.01.2019).

15. Ухвала Новозаводського районного суду міста Чернігова від 04 квітня 2017 р., справа № 751/764/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65877883> (дата звернення: 29.01.2019).

16. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. (в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р.). *ВВР*, 2017, № 48, Ст. 436.

Котвяковський Ю.О. ДО ПИТАННЯ ПРО ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ ТА НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ЇХ ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ

У статті на основі аналізу положень Цивільного процесуального кодексу України та судової практики досліджуються питання захисту прав та інтересів учасників третейського судочинства під час розгляду судами справ про оскарження рішень третейських судів та надання дозволу на їх примусове виконання. Автором вказується на новели чинної редакції ЦПК України, спрямовані на уникнення подвійного контролю рішень третейських судів. Аналізуються положення процесуального законодавства в частині визначення строків для звернення учасників третейського розгляду до компетентного суду з відповідними заявами та надаються пропозиції для його подальшого вдосконалення.

Ключові слова: третейське судочинство, компетентний суд, учасники третейського розгляду, оскарження рішення третейського суду, примусове виконання рішення третейського суду.

Котвяковский Ю.А. К ВОПРОСУ О ПОРЯДКЕ РАССМОТРЕНИЯ СУДАМИ ДЕЛ ОБ ОСПАРИВАНИИ РЕШЕНИЙ ТРЕТЕЙСКИХ СУДОВ И ВЫДАЧИ РАЗРЕШЕНИЙ НА ИХ ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ ИСПОЛНЕНИЕ

В статье на основе анализа положений Гражданского процессуального кодекса Украины и судебной практики исследуются вопросы защиты прав и интересов участников третейского судопроизводства при рассмотрении судами дел об оспаривании решений третейских судов и выдаче разрешения на их принудительное исполнение. Автором указывается на новеллы действующей редакции ГПК Украины, направленные на избежание двойного контроля решений третейских судов. Анализируются положения процессуального законодательства в части определения сроков для обращения участников третейского разбирательства в компетентный суд с соответствующими заявлениями и предоставляются предложения для его дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: третейское судопроизводство, компетентный суд, участники третейского разбирательства, обжалование решения третейского суда, принудительное исполнение решения третейского суда.

Kotvyakovskiy Y.O. ON THE ORDER FOR CONSIDERATION OF COURT CASES ON APPEALS AGAINST ARBITRAL TRIBUNALS' DECISIONS AND GRANTING PERMISSION FOR THEIR ENFORCEMENT

Based on the analysis of the provisions of Civil Procedural Code of Ukraine the article investigates some issues concerning protection of rights and interests of the parties to the arbitration proceedings while considering court cases on appeals against arbitral tribunals' decisions and granting permission for their enforcement.

The author attaches much importance to the existing debate in procedural science concerning two kinds of proceedings aimed at inspecting the legality of arbitral tribunals' decisions and as a result – the problem of “double

inspection” of arbitral tribunals’ decisions. This part indicates the positive character of civil procedural laws aimed at solving the problem of “double inspection” by establishing the possibility for the competent court to consider in one proceeding the appeals against decisions of arbitration courts and issuing writs for their enforcement if there is an appropriate petition from interested parties. At the same time, the article analyses opportunities for handling procedural rights abuse in this area.

The article also carried out a comparative analysis of the norms of civil procedural legislation, defining the time limits for the appeal of the participants of the arbitration proceedings against the decisions of the arbitration courts and issue the writs of execution for their enforcement, as well as the practice of hearing relevant cases in courts. Based on this analysis, the author concluded that there was a violation of the equality of rights of the parties to the arbitration, in particular, in terms of depriving the person concerned of the right to renew the time limit for appealing against the decision of the arbitral tribunal, even if there were good reasons for not attending the court hearing.

Thus, the author suggests some changes in Part 7 of Article 454 of the Civil Procedural Code of Ukraine concerning provision of an interested person with a possibility to apply to the competent court for reset of the time limit for filing a complaint against an arbitral tribunal’s decision, if the deadline has been missed for a valid reason.

According to the author, the proposed amendments to the Civil Procedural Code of Ukraine will ensure equality of opportunity for the participants in arbitration proceedings to protect their rights and legitimate interests, as well as create conditions for the effective control of arbitration proceedings by state courts.

Key words: arbitration proceedings, competent court, participants of arbitration proceedings, appeals against an arbitral tribunal’s decision, enforcement of an arbitral tribunal’s decision.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Коломієць М.В.,

магістрант денної форми навчання

юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 346.1:005.942

ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Вступ. Сучасний стан розвитку світового господарства відображає значне переважає ринку послуг. Консалтинг як унікальний складник цього ринку має низку специфічних рис та характеризується особливими тенденціями розвитку, однією з яких є глобальний вимір. Базування основної частки надання послуг консалтингу у високо розвинутих країнах поступово переходить до країн, що розвиваються та нових індустріальних країн.

Консалтингові послуги в Україні здійснюються відносно недавно, але використання таких послуг, які пов'язані насамперед із запозиченням досвіду інших країн і залученням інвестицій, довело об'єктивну необхідність подальшого розвитку консалтингової діяльності в країні. Також наявні проблеми з правовим регулюванням консалтингового ринку, з огляду на що поставлене питання видається актуальним та вкрай необхідним. Проте, аналізуючи чинну нормативно-правову базу в цій сфері, можна дійти висновку, що вона є неврегульованою. Залишається актуальним прийняття хоча б загального закону, котрий виступив би своєрідним маяком для консалтингу в нашій державі.

Постановка проблеми. На цьому етапі розвитку економіки України період усвідомлення можливості доцільності використання компаніями консалтингових послуг змінюється свідомим вибором консалтингової компанії як бізнесового партнера. Реципієнти консультаційних послуг (власники, топ-менеджери підприємств) орієнтуються в консалтингових продуктах, розуміють необхідність пошуку нових можливостей і шляхів їх реалізації для посилення конкурентних позицій та системної побудови бізнесу. Вони сприймають консультантів як каталізаторів інноваційних процесів, «лакмусовий папірець» нових ідей керівництва, провідників новацій, що забезпечують фінансове зростання. Український консалтинг переходить від кризового до системного. Більшість компаній, які замовляють консультаційні послуги, є успішними зростаючими підприємствами, що прагнуть посилити конкурентний статус.

Проте, на відміну від поширеного в розвинутих країнах планомірного співробітництва з консультантами, котрі здійснюють обслуговування компаній, консультування в Україні використовується епізодично. Це пов'язано з тим, що більшість підприємств, фірм і компаній звертаються за консультаційною

допомогою у критичних ситуаціях, коли власними зусиллями не можна вирішити наявні проблеми.

Також гальмує такі процеси той факт, що надання консалтингових послуг не має «єдиного принципу». Оскільки ця сфера неврегульована, консалтингові фірми на власний розсуд здійснюють консультаційну діяльність. Сюди можна віднести і відмінні за характером та змістом договори, підходи в роботі, різну повноту звітів як кінцевий результат (часто виконавці обмежуються лише поверхневим аналізом).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування ринку консалтингу та правового регулювання на сучасному етапі розвитку економіки досліджено в працях С.В. Козаченко, Г.І. Просветової, Д.Г. Черник, Ф.І. Шаркова. Частково аналіз місця консалтингу та тенденцій його розвитку, а також проблеми правового регулювання представлені у наукових роботах закордонних та вітчизняних учених: Р. Бекхард, Л. Грейнер, А. Фрогман, Роберт Е. Келлі, І.І. Дюмулена, Г.Н. Калянова.

У сучасній літературі науковцями висвітлюються напрями розвитку сучасного консалтингу, що постійно змінюються під впливом глобальних факторів. Також свої прогнози щодо розвитку галузі консалтингу приводять провідні фахівці найбільших елітних консалтингових корпорацій. Проте питання правового регулювання консалтингової діяльності в Україні досліджено не досить, що і зумовило актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі порівняльного аналізу досвіду зарубіжних країн та України в питаннях правового регулювання консалтингової діяльності запропонувати варіанти вирішення цього питання, виявити найбільш важливі проблеми та недоліки в цій сфері, зокрема, пов'язані з правовим регулюванням і унормуванням цього виду юридичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи причини досить низьких темпів розвитку українського консалтингового ринку, серед стримуючих факторів його розвитку є відсутність нормативно-правової бази регулювання консалтингової діяльності, українського класифікатора консультаційних послуг, ефективно діючого професійного об'єднання консультантів.

Часті зміни законодавства, особливо в царині оподаткування, необхідність впровадження на під-

приємствах автоматизованих систем обліку, забезпечення правильності та раціональності організації облікової роботи зумовлюють доцільність звернення керівників чи власників підприємств до послуг консалтингових компаній, які надають широкий перелік консультативних послуг і практичних рекомендацій з вирішення конкретних проблем підприємства у сфері управління та його організаційного розвитку [5, с. 8].

Варто зазначити, що в нашій країні відсутнє нормативно-правове регулювання консалтингової діяльності на всіх рівнях, зокрема й на підзаконному. Така ситуація склалась внаслідок того, що консалтинг є багатогранною категорією, яка включає в себе різні види консультування, рівні його проведення, а також сфери здійснення. Тому не досить прийняти закон чи постанову, оскільки не будуть враховані специфічні риси, притаманні такій діяльності. На нашу думку, це має бути комплексний акт на кшталт «основ законодавства» або ж кодексу із застосуванням наявних засобів узагальнення правових норм, таких як кодифікація, інкорпорація чи консолідація.

Слід відзначити, що певні спроби врегулювати цю сферу суспільних відносин все ж були. На початку 90-х років ХХ ст. лунали думки щодо об'єднання в єдиному законі аудиторської та консалтингової діяльності. Насамперед це зумовлювалось тим, що за формою здійснення вони є досить схожими. Не відрізняється також і сутність (у консультуванні, як і в аудиті, відбувається застосування професійних навичок спеціаліста з певного правового, економічного, фінансового питання тощо з метою надання інформації, що необхідна замовнику таких послуг). Проте у вирішальному варіанті з'явився лише Закон «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. [3].

Надалі законодавець не повертався до врегулювання консалтингової діяльності, тому це питання залишалось відкритим досить тривалий час. Лише у 2018 р. розпочалися процеси реформування законодавства у цій сфері. Теоретики права звертали увагу на те, що неврегулювання консультативної діяльності може призвести до несприятливих наслідків, таких як: низький рівень надання послуг, зловживання з боку виконавця та замовника, неоднакові підходи в роботі консалтингових фірм, що породжуватиме плутанину в разі виникнення правових спорів.

Першим кроком у цій ситуації став проект Закону за № 8093 від 05.03.2018 р. «Про військово-консалтингову діяльність». Хоча він і стосується спеціалізованого консультування, проте в ньому пропонуються керівні принципи здійснення консалтингу, визначаються вимоги до суб'єктів, що бажають здійснювати таку діяльність, порядок ліцензування тощо. Проект закону враховує важливість громадського та державного контролю за консалтинговими фірмами, визначаючи його обов'язковість та порядок проведення уповноваженими суб'єктами [9].

На нашу думку, для того щоб прийняти комплексний, ефективно діючий нормативно-правовий акт, який буде враховувати інтереси як замовників

консультаційних послуг, так і виконавців, варто звернутись до міжнародного досвіду, зокрема, до передових європейських країн. Регулювання цієї сфери в таких країнах, як Німеччина, Італія, Австрія, Франція, Польща, здійснюється за принципом спеціалізації. Тобто надання консалтингових послуг регулюється залежно від виду тим чи іншим законом, підзаконним нормативним актом [7, с. 8].

Для прикладу візьмемо податкове консультування. У нормативній базі виділяють дві істотно відмінні системи регулювання правових відносин на ринку податкового консультування. Перша – це система «державного регулювання», коли нормативну базу для податкового консультування в основному кодифіковано законом і адресатами цього закону вона за потреби лише уточнюється. Друга – це система «саморегулювання», коли нормативна база для податкового консультування виключно встановлена самими дійовими особами [4, с. 16].

За «державного регулювання» в країні є спеціальний закон про податкове консультування і професійні об'єднання, які створені і діють на основі цього закону, підтримують його здійснення і контролюють його виконання. Членство в цій організації є обов'язковим. Країни, які застосовують такий тип регулювання: Австрія, Угорщина, Німеччина, Італія, Польща, Франція, Хорватія, Словаччина, Чеська Республіка. Люксембург та Португалія також належать до цієї групи, хоча членство у професійній організації там добровільне [6; 10, с. 101].

У країнах, в яких поширена система «саморегулювання» зазвичай немає спеціального закону, що регулює податкове консультування, тому професійні об'єднання діють лише на основі ними ж установлених правил і норм, а членство є добровільним. Власні нормативні положення, що видані професійним об'єднанням, зобов'язують тільки її членів. З членством пов'язане право нести професійний титул, що вказує потенційному клієнту на очікуваний кваліфікаційний рівень податкового консультанта. До таких країн належать Бельгія, Великобританія, Голландія, Ірландія, Іспанія, Фінляндія та Швейцарія.

У Чеській і Словацькій Республіках спеціальний закон про податкове консультування діє з 1992 р., а в Польській Республіці – з 1997 р. [1]. Закон Федеративної Республіки Німеччини «Про податкове консультування» був прийнятий у 1961 р. [2].

Послуги з податкового консультування за вимогами чеського та словацького закону можуть надавати виключно фізичні особи-податкові консультанти. У Польщі додатково застосовується закон у разі, коли адвокати та аудитори займаються консультуванням з податкових справ своїх клієнтів. Польща відрізняється ще й тим, що особами, які займаються податковим консультуванням, можуть бути юридичні особи у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерного товариства з умовою, що більше половини їхніх членів представлені податковими консультантами. У Польщі і в Словаччині податкове консультування дозволяється, крім того, і товариствам податкових консультантів, до складу

яких у Польщі мають входити одні представники професії, а в Словаччині – більше ніж три чверті [2].

У законі Чеської Республіки право юридичних осіб на податкове консультування відсутнє, про що чеські колеги дуже шкодують. Однак це не означає, що вони для спільного здійснення діяльності не об'єднуються. Суть податкового консультування в усіх трьох країнах полягає в наданні клієнтам послуг з їхніх податкових справ у вигляді відповідних консультацій, куди за бажання включено виконання всіх сприяючих цьому робіт. Наприклад, ведення бухгалтерського обліку та податкової документації, складання необхідних декларацій. На практиці не виключено і надання консалтингових послуг з різних питань підприємницької діяльності, що прямо не пов'язані з оподаткуванням клієнта [1].

У Німеччині право надавати консультаційні послуги у сфері оподаткування надано як фізичним особам (аудитори, податкові консультанти, бухгалтери, адвокати, нотаріуси), так і юридичним (спілки аудиторів, спілки податкових консультантів, адвокатські контори, банки). Законодавчо встановлено, що податкові консультанти не мають права займатися іншою комерційною діяльністю і бути найманими працівниками за винятком випадків, коли вони працюють у консультаційній фірмі [5, с. 12].

Аналогічна ситуація у Великій Британії. Замість податкового консультування законом передбачена можливість об'єднання юристів, так званих барістерів і солісітерів, які здійснюють консалтингову діяльність різного виду [8].

Як наслідок, ми бачимо, що європейські країни в підходах правового регулювання консалтингу орієнтуються на спеціалізацію та врахування окремих видів такої діяльності в своїх законодавчих актах. Для України такий підхід теж, на нашу думку, є виправданим. Для цього можна прийняти низку підзаконних нормативно-правових актів, що відповідали хоча б за основні види консалтингу.

Висновки. Отже, нинішній стан розвитку українського ринку консалтингових послуг є вкрай нестабільним і цілком залежить від кон'юнктури ринку загалом. Обтяжуючим фактором є і те, що, попри велику кількість гравців, головний механізм регулювання ринку – конкуренція – є остаточно несформованим. Також, на нашу думку, потрібне прийняття спеціалізованого нормативно-правового акта, який би врегулював загальні засади діяльності, встановив «правила гри» на ринку консалтингових послуг. У законі доцільно виокремити статті, що визначають поняття консалтингу, консалтингової діяльності, консалтера, консалтингової фірми; права та обов'язки консультанта, консалтингової компанії та суб'єк-

тів господарювання у проведенні консалтингу; визначення цивільно-правової відповідальності консалтера та консалтингової фірми; визначення умов функціонування професійних громадських організацій консалтингової діяльності. Не можна забувати й про практику європейських країн, названих вище. Принцип спеціалізованого правового регулювання, що використовують, зокрема, Німеччина, Польща, Чехія, можна запровадити і в нашій державі. А для того щоб не перенавантажувати законодавчий орган – Верховну Раду, вихід бачиться в прийнятті підзаконних актів. Історично підзаконний рівень правового регулювання є переважаючим у впорядкуванні суспільних відносин в Україні.

Це дасть змогу уникнути ситуацій, коли ця сфера суспільних відносин не має чіткого законодавчого орієнтиру у вигляді загальнообов'язкових приписів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буссе Р. Опыт Германии по информационному взаимодействию финансово-налоговых органов и налоговых консультантов. *Інформація з сайту Палати податкових консультантів*. URL: <http://www.nalog-forum.ru/php/content.php?id=767>.
2. Буссе Р. Правовое регулирование и организация налогового консультирования в странах Восточной Европы на примере Польши, Чешской Республики и Словакии. *Інформація з сайту Палати податкових консультантів*. URL: <http://www.nalogforum.ru/php/content.php?id=430>.
3. Відновлення ринку консалтингу почнеться вже в 2018 р. URL: <http://n-auditor.com.ua/uk/novini/finansii/item/66877-vidnovlennia-rinku-konsaltingu-pochnet'sia-vzhe-v-2018-roci.html>.
4. Віннікова І.І. Особливості розвитку ринку консалтингових послуг в Україні. *«Молодий вчений»*. *Економічні науки*. 2017. № 7 (34). С. 16–21.
5. Верба В.А. Гармонізація процесного та проектного підходу до управління розвитком компанії. *Управління проектами та розвиток виробництва* : зб. наук. праць. 2009. № 3 (31). С. 14–22.
6. Восстановление рынка консалтинга в Украине начнется в 2011 г. и продлится четыре года. *Компаньон*. 2010. URL: <http://www.companion.ua/articles/content?id=123680&Callback=66>.
7. Долбнева Д.В. Дослідження місця та ролі консалтингових компаній в організації обліку сучасного підприємства. *ScienceRise*. 2016. № 10(1). С. 6–11.
8. Налоговое консультирование : учебное пособие / Д.Г. Черник, Л.С. Кирина, В.В. Балакин; науч. ред. Д.Г. Черник. Москва : Экономика. 2009. 439 с.
9. Про військово-консалтингову діяльність : проект Закону України від 18 вересня 2018 р. № 8093. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63576.
10. Решетняк Т.І. Консалтингова діяльність в Україні: структурний аналіз конкуренції та перспективи розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2000. № 2. С. 98–108.

Коломієць М.В. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті здійснюється дослідження проблематики правового регулювання консалтингової діяльності в Україні. Досліджуються статистичні дані функціонування ринку консалтингових послуг та потреба в таких послугах з боку суб'єктів господарювання. Наводяться фактори, які гальмують розвиток ринку консалтингових послуг, а також чинники, що змушують замовників не вдаватись до послуг професійних консультантів. Також пропонуються шляхи вирішення низки проблем, таких як низький рівень довіри до консалтингових фірм. Проводиться аналіз послуг, що здебільшого надаються консалтинговими фірмами та описується, хто є їхніми основними замовниками.

Ключові слова: консалтингова діяльність, консультант, консалтинг, консалтинговий ринок, консалтингова компанія, консультаційний бізнес, консалтингові послуги.

Коломиец Н.В. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КОНСАЛТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

В статье осуществляется исследование проблематики правового регулирования консалтинговой деятельности в Украине. Исследуются статистические данные функционирования рынка консалтинговых услуг и потребность в таких услугах со стороны субъектов хозяйствования. Приводятся факторы, которые тормозят развитие рынка консалтинговых услуг, а также факторы, которые заставляют заказчиков не прибегать к услугам профессиональных консультантов. Также в статье предлагаются пути решения ряда проблем, например, таких как низкий уровень доверия к консалтинговым фирмам. Проводится анализ услуг, которые предоставляются консалтинговыми фирмами и указывается, кто является их основными заказчиками.

Ключевые слова: консалтинговая деятельность, консультант, консалтинг, консалтинговий рынок, консалтинговая компания, консультационный бизнес, консалтинговые услуги.

Kolomiets M.V. ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL CONSULTING REGULATION IN UKRAINE

At the stage of the Ukrainian economy development, the period of consideration of possibility and expediency of companies' consulting services usage is changing into the period of conscious reasonable choice of a consulting company as a business partner. Recipients of consulting services (owners, top managers of enterprises) are guided in consulting products, they consider the necessity of finding new opportunities and ways of their realization to strengthen competitive position and business building system. They consider consultants to be innovative processes catalyzers, the "litmus testament" of new leaders' ideas, the pioneers of innovations that provide financial growth. Ukrainian consulting is moving from a crisis to systemic one. Most companies that order consulting services are successful developing companies that try to strengthen their competitive position.

However, in contrast to the widespread flat-panel cooperation with consultants, who provide services to companies in the developed countries, consulting service in Ukraine is used occasionally. It can be explained by the fact that the overwhelming majority of enterprises, companies and firms address to a consulting assistant in crucial situations, when existing problems can't be solved by them.

Investigating the reasons for rather slow pace of the Ukrainian consulting market development, among the constraining factors of its development is the lack of a regulatory legal basis for the consulting activity regulation, the Ukrainian classifier of consulting services and an effective professional association of consultants. Such an association should promote the quality of consulting services, protect the market from nonprofessionals, and in general, develop the culture of society.

So, nowadays in Ukraine, there is a low level of legal consulting regulation activity. So far, the law does not include a category of consulting services as an object of legal regulation. The development of the principles of the consulting services legal regulation is at an initial stage. Moreover, the absence of special regulation of consultative services with regard to their characteristics, including the absence of the accurate consultation requirements for the content, causes disadvantages in consultative services provision and, as a rule, can lead to negative consequences.

The frequent changes in the legislation, especially in the part of taxation, the necessity of automated systems implementation at the enterprises, ensuring the correctness and rationality of the registration organizing, determine the appropriateness of managers or owners of enterprises appealing to the consulting companies' services, provided as a wide range of advisory services and practical recommendations to solve specific problems of the enterprise in management and its organizational development.

Thus, the current state of the Ukrainian consulting services market development is extremely volatile and entirely dependent on the market situation in general. The aggravating factor is that, despite a large number of players, the main mechanism of market regulation – competition – is not completely formed.

Also, in our opinion, it is necessary to adopt a specialized legal act, which should regulate the general principles of activity, establish "rules of the game" in the market of consulting services. The law should include some articles defining the concept of consulting, consulting activity, consulting firms; rights and obligations of the consultant, consulting company and business entities in the consulting process; determination of civil and legal liability of the consultant and consulting firm; determination of the conditions of professional public consulting organizations activity and functions.

It will help to avoid some situations where the public relations sphere does not have a clear legislative guideline in the form of mandatory regulations.

Key words: consulting activity, consultant, consulting, consulting market, consulting company, consulting business, consulting services.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Малюга Л.Ю.,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 349.2: 331.2 (477)

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ТА ЕСТОНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Вступ. У 2004 році відбулось розширення Європейського Союзу за рахунок вступу 10 держав Центральної та Східної Європи, в тому числі й країн Прибалтики, що по суті стало визначною подією для усієї східної Європи, адже до цього моменту колишні союзні республіки не набували членства у Європейському співтоваристві. Тоді ж членство в Європейському Союзі одразу здобули три колишні радянських республіки – Латвія, Литва та Естонія. З того моменту кожна із держав набула суттєвого та стрімкого розвитку і на сьогодні є прикладом не лише для України, а й для інших пострадянських держав. Кожна із країн Прибалтики здійснила складні перетворення в економічній, політичній та соціальній сферах та адаптувала національне законодавство до *acquis communautaire*. Особливе місце в адаптації національних законодавств до європейських стандартів посіло удосконалення соціального законодавства, тож на сьогодні країни Прибалтики характеризуються високими соціальними стандартами на належну соціальну захищеність населення.

Через 10 років після вищенаведених подій Україна задекларувала початок повномасштабних реформ у всіх сферах суспільного життя, маючи на меті наближення та подальший вступ до Європейського Союзу у короткостроковій перспективі. Отже, із 2014 року в нашій державі постійно вносяться поступові зміни до національного законодавства у напрямку його зближення із *acquis communautaire*, що є однією із умов входження України до складу Європейського Союзу. У даному контексті важливою сферою є соціальна, оскільки усі країни Європейського Союзу характеризуються високим рівнем соціального забезпечення населення. Україна, згідно із положеннями Конституції України [1], є соціальною та правовою державою, але водночас в Україні соціальна сфера є традиційно однією із найпроблемніших та найдискусійніших, а тому вивчення законодавчого досвіду європейських держав у даній сфері є цілком прийнятним вектором для подальших удосконалень.

Раніше нами було досліджено шляхи імплементації у соціальне законодавство України європейських соціальних стандартів [2], а також специфіку адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС [3]. Тобто нами було здійснено аналіз

концептуальних основ соціального законодавства у країнах ЄС загалом. Вибір Естонії як держави для вивчення досвіду зумовлений тим, що дана держава є однією із тих, яка традиційно надає великі обсяги допомоги Україні, як ресурсні, так і консультаційні. Естонія є тією державою, яка цілком реалізувала ті цілі, які на сьогодні поставлені перед Україною як першочергові. Зв'язки між обома державами вже давно є міцними та взаємовигідними, і Естонія вже неодноразово проявляла сприяння євроінтеграційним цілям України. Досвід Естонії регулярно досліджується вітчизняними науковцями у різних сферах. Окрім того, варто врахувати, що естонське законодавство є адаптованим до *acquis communautaire*, а отже, будь-який законодавчий досвід даної держави є корисним для України, адже по суті розвиток національних законодавств і України, і Естонії розпочинався в один час та на основі ідентичної нормативно-правової бази.

Актуальність. Актуальність дослідження специфіки соціального законодавства Естонії полягає у тому, що Україна в своїх євроінтеграційних цілях повинна користуватись будь-якими доступними методами для удосконалення національного законодавства. Вивчення досвіду іноземних держав та використання його найкращих зразків у даному контексті є чи не найефективнішим шляхом. Україна є соціальною та правовою державою, тому дослідження специфіки соціального законодавства Естонії дозволить здійснити співвідношення соціального законодавства даної країни та соціального законодавства України, виділити шляхи удосконалення соціального законодавства України та надати науково обгрунтовані пропозиції щодо використання позитивного досвіду Естонії в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні сфери, у яких Естонія досягла найбільших успіхів, традиційно широко представлені у вітчизняних наукових розробках. Наприклад, чимало вітчизняних науковців досліджували питання досвіду Естонії у наданні електронних послуг населенню, питаннях освіти та боротьби з корупцією тощо. Втім, праць, присвячених особливостям естонського законодавства, і, зокрема, соціального законодавства, сьогодні існує небагато. Дане питання здебільшого розглядається як складник більш масштабної наукової проблеми, а саме, аналізу досвіду законо-

творчої діяльності країн Прибалтики. Відзначимо праці таких авторів, як Д.В. Аракелян, С.М. Волошиш, Ю.П. Гаряча, Ю.О. Грищенко, В.М. Завадський, В.Н. Новіков, М.А. Плаксіє, А.Р. Светлова, С.А. Скриль, О.В. Тищенко тощо. Разом із тим роботи зазначених авторів присвячувались переважно загальним питанням, пов'язаним зі станом законодавства країн Прибалтики. Проте питання позитивного досвіду законотворчої діяльності Естонії сьогодні майже не розглядається у вітчизняних наукових джерелах, а досвід її соціального законодавства є новим питанням для правової доктрини України. Отже, встановлення специфіки соціального законодавства Естонії є актуальним напрямом дослідження у контексті пошуку шляхів вдосконалення соціального законодавства України.

Мета дослідження – проаналізувати соціальне законодавство Естонії, визначити його подібні риси та відмінності порівняно із соціальним законодавством України; сформулювати пропозиції щодо удосконалення соціального законодавства України на основі досвіду Естонії в разі виявлення таких напрямів.

Виклад матеріалу дослідження. У червні 1995 року Європейським Союзом було підписано так звані «Європейські угоди» (або угоди про асоціацію) із Латвією, Литвою та Естонією [4; 5; 6], які набули чинності в 1998 році, і до кінця року всі три країни подали заявки про вступ до Європейського Союзу [7, с. 195]. Але при цьому варто відзначити, що співпраця країн Прибалтики із Європейським Союзом була значно тіснішою, аніж із Україною, що в результаті і позначилось на строках вступу держав до даної організації, адже по суті через 6 років кожна із них стала членом Європейського Союзу, а Україна все ще декларує це як ціль. В Угоді між Європейськими Співтовариствами та Естонією було встановлено низку напрямів співробітництва, одним із яких є адаптація естонського законодавства до *acquis communautaire*. В результаті станом на 2004 рік Естонією було виконано всі умови для вступу до Європейського Союзу.

Дещо раніше була підписана Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [8]. Зокрема, Угода передбачала наступне:

1) у статті 1 зазначалось, що однією із цілей встановлення партнерства між Співтовариством і його державами-членами, з одного боку, та Україною, з іншого боку, є створення основ взаємовигідного соціального співробітництва (на наше переконання, взаємовигідне соціальне співробітництво між державами не можливе в умовах, коли їх національні законодавства суттєво відрізняються);

2) у статті 25 було визначено умови координації соціального забезпечення, яке передбачало, що сторонами укладено узгодження прийняти положення, необхідні для координації систем соціального забезпечення робітників в Україні та європейських державах (координацією є погодження до звернення відповідності, встановлення взаємозв'язку, контакту з діяльністю людей між діями, поняттями тощо

[9, с. 572], а тому, дану норму можна тлумачити як свідчення важливості адаптації соціального законодавства України до соціальних законодавств європейських держав);

3) у частині 1 статті 51 Угоди було вперше актуалізовано проблему зближення того, що існує, та майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства шляхом встановлення приблизної адекватності законів у 16 пріоритетних для зміцнення економічних зав'язків сферах, деякі із яких мають відношення і до соціальної;

4) у статті 71 Угоди було врегульовано питання співробітництва в соціальній галузі, що передбачалося доволі масштабним і поширювалось на сфери освіти, підготовки, сприяння у розробці заходів, досліджень, технічної допомоги, співпраці тощо, а отже, це свідчить про закладення основ співробітництва України та державами-членами Європейського Союзу із питань соціального законодавства.

Не зважаючи на те, що мета вступу до Європейського Союзу декларувалась нашою державою не один рік, проте до своєї цілі вона наблизилась лише із підписанням Угоди про асоціацію у 2014 році [10]. Окрім того, остаточне підтвердження на конституційному рівні правової визначеності курсу України на членство в ЄС відбулось 07 лютого 2019 року шляхом внесення змін до Конституції України, що передбачає мобілізацію українського суспільства і української влади та сприяння реформам, спрямованим на досягнення критеріїв повноправного членства в ЄС [1]. Водночас важливо зазначити, що ще із середини 90-х років минулого століття перед Україною стоїть завдання зближення національного соціального законодавства до соціальних законодавств європейських держав. Враховуючи, що Естонія сьогодні є членом Європейського Союзу, соціальне законодавство України також має бути наближеним до соціального законодавства даної держави.

05 жовтня 2010 року було підписано Угоду між Україною та Естонською Республікою у сфері соціального забезпечення [11]. У статті 2 встановлено, що дана Угода застосовується до наступного законодавства: 1) в Україні – до законодавства, яке регулює загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання; загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття; державну допомогу сім'ям з дітьми в частині, що стосується народження дитини і догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; допомогу на поховання; 2) в Естонській Республіці – до законодавства, яке регулює державне пенсійне страхування; відшкодування шкоди у випадку трудової травми або професійного захворювання; допомоги і відшкодування по безробіттю; батьківське відшкодування, державну сімейну допомогу; допомогу на поховання [11]. Із зазначеного положення можемо зробити висновок, що сфера застосування однакових положень соціального законодавства є ідентичною. Тобто відповідні сфери врегульову-

ються і в Україні, і в Естонії аналогічними нормативно-правовими актами.

У цій же статті встановлено, що під час підписання цієї Угоди сторони надали одна одній переліки актів законодавства, що застосовуються, та не пізніше 1 червня кожного року інформують один одного щодо усіх змін і доповнень до зазначеного законодавства. Причому надалі дана Угода застосовується і до новоприйнятого законодавства, а також щодо нової категорії отримувачів допомоги, пенсії, відшкодування або нового виду допомоги [11]. Усе вищезазначене свідчить про те, що Україна має бути зацікавленою в адаптації національних соціальних законодавств нашої держави та Естонії для уникнення ситуацій, за яких громадяни Естонії матимуть ширший обсяг прав в Україні, аніж громадяни України в Естонії. Тобто укладення таких угод передбачає, що відмінності у національних законодавствах є незначними або ж усуваються шляхом адаптації законодавств одне до одного.

Про те, що відмінності є незначними, свідчить той факт, що орієнтовні переліки законодавств, узгоджені обома державами, є ідентичними. Так, в Україні до актів соціального законодавства варто віднести Конституцію України [1], Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [12], «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [13], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII [14], «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16.11.2000 № 2109-III [15], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III [16], «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» від 18.05.2004 № 1727-IV [17], «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII [18], «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 № 3721-XII [19], «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-XII [20], «Про статус ветеранів війни, гарантії, їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII [21] тощо.

Соціальне законодавство Естонії по суті розподіляється на два блоки:

1) Законодавство про пенсійне забезпечення: Закон про накопичувальну пенсію (Kogumispensionide seadus) [22], Закон про державне пенсійне страхування (Riikliku pensionikindlustuse seadus) [23], Закон про пенсії по старості на пільгових умовах (Soodustingimustel vanaduspensionide seadus) [24], Закон про пенсії за вислугу років (Väljateenitud aastate pensionide seadus) [25];

2) Законодавство про соціальні допомоги та послуги: Закон про допомогу на проживання (Elatisabi seadus) [26], Закон про допомогу постраждалим (Ohvriabi seadus) [27], Закон про осіб, репресованих окупаційними режимами (Okupatsioonirežiimide poolt represseritud isiku seadus) [28], Закон про со-

ціальну допомогу особам із інвалідністю (Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus) [29], Закон про державну допомогу сім'ям (Riiklike peretoetuste seadus) [30], Закон про державну допомогу на поховання (Riikliku matusetootuse seadus) [31], Закон про соціальне забезпечення (Sotsiaalhoolekande seadus) [32], Закон про послуги і допомогу працюючим особам (Tööturuteenuste ja-toetuste seadus) [33], Закон про страхування безробіття (Töötuskindlustuse seadus) [34], Закон про компенсації за батьківство (Vanemahüvitise seadus) [35].

Досліджуючи соціальне законодавство Естонії, ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, низку соціальних нормативно-правових актів схожого змісту прийнято і в Україні, і в Естонії. По-друге, естонське законодавство, як і українське, характеризується прийняттям величезної кількості нормативно-правових актів, причому звернемо увагу на те, що в Естонії їх кількість є навіть більшою. Зазначимо, що серед естонських законів відсутні такі, які врегульовують сфери, не врегульовані в Україні. Тобто у даному контексті доходимо висновку, що в соціальному законодавстві Естонської Республіки відсутні нормативно-правові акти, які було б варто прийняти у вітчизняному законодавстві. Водночас прийняття деяких спеціальних нормативно-правових актів вважаємо недоцільним. Наприклад, аналогів Закону Естонії про накопичувальну пенсію (Kogumispensionide seadus) [22] в Україні не прийнято. Проте прийняття такого нормативно-правового акту вважаємо необов'язковим, адже величезна кількість нормативно-правових актів вважається однією із проблем чинного законодавства України. Питання накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування врегульовується нормами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. [12], і прийняття окремого нормативно-правового акту для врегулювання кожного рівня пенсійної системи не є пріоритетним у контексті удосконалення вітчизняного законодавства.

Проте існують деякі особливості естонського соціального законодавства, на які варто звернути увагу. Так, у статті 14 Закону Естонії про накопичувальну пенсію (Kogumispensionide seadus) [22] встановлено, що для участі у накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування особа подає заявку на вибір пенсійного фонду. Звернемо увагу на те, що в Україні відсутня можливість вибору накопичувального фонду. Згідно з нормами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [12] Накопичувальний фонд в Україні один, проте у статті 2 даного нормативно-правового акту визначено, що накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах. Незважаючи на відсутність статті, яка безпосередньо передбачає можливість вибору накопичувального фонду, це прямо

слідє із інших норм даного нормативно-правового акту, згідно з якими у особи є вибір щодо обрання Накопичувального фонду чи недержавних пенсійних фондів, а також страхової організації, що здійснює виплати довічних пенсій.

Аналізуючи норми Закону Естонії про державне пенсійне страхування (Riikliku pensionikindlustuse seadus) [23], звернемо увагу на те, що пенсійний вік у даній державі встановлено на рівні 65 років. При цьому пенсійний вік є спільним і для чоловіків і для жінок. Для порівняння, у статті 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-ХІІ [20] визначено, що право на пенсію за віком в Україні мають чоловіки після досягнення 60 років і за умови стажу роботи не менше 25 років та жінки після досягнення 55 років і за умови стажу роботи не менше 20 років. У даному контексті варто зазначити, що норми українського законодавства є більш доцільними для вітчизняних реалій. Наприклад, із 100 тис. осіб віком 20–64 роки у 2013 році не доживали до 65 років 39,7% чоловіків в Україні [36, с. 57]. Ці дані свідчать про те, що навіть за нинішнього пенсійного віку дуже значна частина громадян не доживає до його настання. Водночас встановлення вищого пенсійного віку ще суттєвіше знизить число таких громадян. Отже, зробимо висновок про те, що застосування такого досвіду естонської республіки також є недоцільним.

Аналізуючи Закон Естонії про пенсії за вислугу років (Väljateenitud aastate pensionide seadus) [25], звернемо увагу на те, що перелік професій, які мають право на отримання пенсії за вислугу років в Естонії, відрізняється від відповідного переліку в Україні. Наприклад, у статті 2 естонського закону, у порівнянні із відповідними положеннями статті 52 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-ХІІ [20], передбачено, що право на таку пенсію мають працівники текстильної промисловості, медичні працівники, інфіковані вірусом імунодефіциту, а також водії громадського транспорту міських регулярних послуг із перевезення. Зробимо висновок про те, що подібні переліки у будь-якому разі є спірними. Не можна однозначно стверджувати про те, що у нормах естонського чи українського закону дане питання врегульовано більш досконало, адже у сучасних умовах існує низка професій, пов'язаних із постійною небезпекою життя та здоров'ю працюючих. Тому визначення такого переліку передусім базується на поширеності тих чи інших трудових правовідносин у державі, тобто є індивідуальним для кожної країни. Отже, зробимо висновок про те, що призначення пенсії за вислугу років є індивідуальним вибором кожної держави, тож застосування вищенаведеного досвіду Естонської Республіки у вітчизняному законодавстві є необов'язковим.

Звернемо увагу на існування в естонському законодавстві Закону про допомогу постраждалим (Ohvriabi seadus) [27] та відзначимо, що такий нормативно-правовий акт у вітчизняному законодавстві відсутній. Так, Закон про допомогу постраждалим

прийнято із метою організації надання соціальних послуг із підтримки жертв тероризму, жертв торгівлі людьми та неповнолітніх жертв сексуального насильства. Даним нормативно-правовим актом передбачено компенсацію витрат на надання психологічної допомоги таким особам, а також державну компенсацію жертвам насильства. До послуг, які надаються державою, належать: 1) консультування потерпілого; 2) надання допомоги потерпілому у спілкуванні з державними та місцевими органами влади та юридичними особами; 3) забезпечення безпечного місця проживання; 4) послуги громадського харчування; 5) забезпечення доступності необхідних медичних послуг; 6) надання необхідної матеріальної допомоги; 7) надання необхідної психологічної допомоги; 8) надання необхідних перекладацьких послуг для надання послуг, що надаються в рамках послуг з підтримки жертв; 9) надання інших послуг, необхідних для фізичного та психосоціального одужання потерпілого. Щоправда, більшість державних заходів спрямовані не просто на надання фінансової допомоги, а на сприяння одужанню особи від завданих фізичних та психологічних травм.

Подібна допомога в Україні не врегульовується на державному рівні. Водночас на сьогодні Україна страждає від захоплення окремих територій держави терористичними організаціями. Як зазначається у науковій літературі, за результатами дослідження, профінансованого ЄС, Україна опинилася на 87-му місці у світовому рейтингу по боротьбі з торгівлею людьми. Індекс країн розраховували спільно експерти з економіки, політологи й криміналісти з Університету Геттінгена, Університету Гейдельберга й Лондонської школи економіки. Усього було проаналізовано дані з 182 країн світу. Як зазначається у доповіді, Україна не є тільки державою-жертвою, на території України примушують до безоплатної праці й віддають у сексуальне рабство жителів і жительок Демократичної Республіки Конго, Молдови, Узбекистану, Чехії, Пакистану, у тому числі й дітей [37, с. 55]. Щодо сексуального насильства статистичні дані свідчать про те, що близько 26,8% жінок у віці 40–49 років пережили фізичне насильство з часу, коли їм виповнилося 15 років [38, с. 19]. Усе вищезазначене свідчить про те, що такі проблеми, як тероризм, торгівля людьми та сексуальне насильство, характерні для Естонської Республіки, є характерними і для України. Разом із тим в Естонії на законодавчому рівні визначено обов'язок держави допомагати постраждалим від такого порушення прав категоріям громадян. Враховуючи, що для України характерні такі ж самі проблеми, державна допомога постраждалим є складником концепції соціальної, правової держави та потребує врегулювання на нормативному рівні зі сторони вітчизняного законодавця.

Висновки. Отже, порівняльно-правовий аналіз соціального законодавства України та Естонської Республіки дає можливість зробити узагальнення, що соціальне законодавство нашої країни сьогодні є цілком адаптованим до соціального законодавства

європейських держав. Угода між Україною та Естонською Республікою у сфері соціального забезпечення [11] на практиці може реалізовуватись безпроблемно, враховуючи, що соціальні законодавства обох держав є близькими як у контексті прийнятих нормативно-правових актів, так і у питаннях змісту.

Варто констатувати, що українське соціальне законодавство є більш досконалім за естонське у наступних аспектах: 1) менша кількість прийнятих нормативно-правових актів, які, втім, врегульовують фактично те саме коло питань; 2) нижчий пенсійний вік, що дозволяє більшій кількості громадян дожити до моменту виходу на пенсію.

Свою чергою у естонському законодавстві встановлена більша кількість соціальних ризиків та суб'єктів, які мають право на отримання допомоги від держави. В даному контексті позитивним для вітчизняного законодавця є наявність у естонському соціальному законодавстві окремих нормативно-правових актів, таких як Закон Естонської Республіки про допомогу постраждалим (Ohvriabi seadus) [27], та прийняття аналогічних нормативно-правових актів у вітчизняному законодавстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/ *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996 р. № 30. Ст. 141.
2. Малюга Л.Ю. Європейські соціальні стандарти: сучасний стан та шляхи імплементації у соціальне законодавство України. *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 70–76.
3. Малюга Л.Ю. Специфіка адаптації соціального законодавства України до законодавства ЄС: концептуально-правові основи. *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 57. С. 83–90.
4. Europe Agreement establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Latvia, of the other part. *Official Journal of the European Communities* L 26, 2.2.1998, p. 3–255.
5. Europe Agreement establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Lithuania, of the other part. *Official Journal of the European Communities* L. – 1998. – Vol. 41, № 51. – P. 3-242.
6. Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Estonia, of the other part. *Official Journal of the European Communities* L 68, 9.3.1998, p. 3–198.
7. Гаряча Ю.П. Адаптація законодавства країн Балтії до надбання спільноти (acquis communautaire): досвід для України. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. Вип. 2. С. 193–200.
8. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Міжнародний документ від 14.06.1994. *Офіційний вісник України* від 29.06.2006. № 24. стор. 203. стаття 1794. Код акта 36581/2006.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови. [гол. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографі: В.Т. Бусел, М.Д. Василюга-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко]. К. : Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. *Офіційний вісник України* від 26.09.2014. 2014 р. № 75. том 1. стор. 83. Ст. 2125.
11. Угода між Україною та Естонською Республікою у сфері соціального забезпечення: Міжнародний документ від 05.10.2010. *Офіційний вісник України* від 07.05.2012. 2012 р. № 33. № 91. 2011. Ст. 3289. Стор. 142. Стаття 1248. Код акта 61371/2012.
12. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України* від 12.12.2003. 2003 р. № 49. Ст. 376.
13. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. *Відомості Верховної Ради України* від 28.11.2003. 2003 р. № 47. Ст. 372.
14. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 02.02.1993. 1993 р. № 5. Ст. 21.
15. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 № 2109-III. *Відомості Верховної Ради України* від 05.01.2001. 2001 р. № 1. Ст. 2.
16. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III. *Відомості Верховної Ради України* від 01.09.2000. 2000 р. № 35. Ст. 290.
17. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18.05.2004 № 1727-IV. *Відомості Верховної Ради України* від 20.08.2004. 2004 р. № 33-34. с. 1354. ст.404.11
18. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 21.05.1991. 1991 р. № 21. Ст. 252.
19. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 № 3721-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 25.01.1994. 1994 р. № 4. Ст. 18.
20. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 21.01.1992. 1992 р. № 3. ст. 10.
21. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 09.11.1993. 1993 р. № 45. ст. 425.
22. Kogumispensionide seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13184799?leiaKehtiv> (дата звернення: 28.02.19).
23. Riikliku pensionikindlustuse seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13309024?leiaKehtiv> (дата звернення: 28.02.19).
24. Soodustingimustel vanaduspensionide seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13309038?leiaKehtiv> (дата звернення: 28.02.19).
25. Väljateenitud aastate pensionide seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13309392?leiaKehtiv> (дата звернення: 01.03.19).1
26. Elatisabi seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13065160?leiaKehtiv> (дата звернення: 01.03.19).
27. Ohvriabi seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13227600?leiaKehtiv> (дата звернення: 01.03.19).

28. Okupatsioonirežiimide poolt represseeritud isiku seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13065197?leiaKehtiv> (дата звернення: 01.03.19).

29. Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13234087?leiaKehtiv> (дата звернення: 02.03.19).

30. Riiklike peretoetuste seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13190867?leiaKehtiv> (дата звернення: 02.03.19).

31. Riikliku matusetootuse seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13199895?leiaKehtiv> (дата звернення: 02.03.19).

32. Sotsiaalhoolekande seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13309606?leiaKehtiv> (дата звернення: 02.03.19).

33. Tööturuteenuste ja -toetuste seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13309123?leiaKehtiv> (дата звернення: 03.03.19).

34. Töötuskindlustuse seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13309373?leiaKehtiv> (дата звернення: 03.03.19).

35. Vanemahüvitise seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13125592?leiaKehtiv> (дата звернення: 03.03.19).

36. Левчук Н. М. Здоров'я і тривалість життя в Україні у контексті формування передумов інноваційної зайнятості. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 1. С. 54–65.

37. Процун М.А. Торговля людьми як політологічна категорія. *Панорама політологічних студій*. 2012. Вип. 9. С. 54–61.

38. Дослідження поширеності насильства щодо дівчат та жінок. URL: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/GBV%20prevalence%20survey%20%20UA.pdf>. (дата звернення: 04.03.19).

Малюга Л.Ю. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЕСТОНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті автором досліджується правове регулювання соціального законодавства Естонської Республіки. Здійснено порівняльно-правовий аналіз соціального законодавства України та Естонської Республіки. Виявлено, що соціальні законодавства обох держав є схожими, що дозволяє зробити висновок про те, що соціальне законодавство нашої країни сьогодні є цілком адаптованим до соціального законодавства європейських держав. Встановлено, що українське соціальне законодавство є більш досконалим за естонське у контексті меншої кількості прийнятих нормативно-правових актів, а також нижчого пенсійного віку. Визначено, що у естонському законодавстві встановлена більша кількість соціальних ризиків та суб'єктів, які мають право на отримання допомоги від держави.

Ключові слова: соціальне законодавство, *acquis communautaire*, соціальне законодавство країн Прибалтики, законодавство Естонії, соціальне законодавство Естонії, євроінтеграція, використання позитивного досвіду, удосконалення соціального законодавства України.

Малюга Л.Ю. СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ И ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье автором исследуется правовое регулирование социального законодательства Эстонской Республики. Осуществлен сравнительно-правовой анализ социального законодательства Украины и Эстонской Республики. Выявлено, что социальные законодательства обоих государств похожи, что позволяет сделать вывод о том, что социальное законодательство нашей страны сегодня является вполне адаптированным к социальному законодательству европейских государств. Установлено, что украинское социальное законодательство более совершенное чем эстонское в контексте меньшего количества принятых нормативно-правовых актов, а также низкого пенсионного возраста. Определено, что в эстонском законодательстве установлено большее количество социальных рисков и субъектов, имеющих право на получение помощи от государства.

Ключевые слова: социальное законодательство, *acquis communautaire*, законодательство стран Прибалтики, социальное законодательство стран Прибалтики, законодательство Эстонии, социальное законодательство Эстонии, положительный опыт, евроинтеграция, использование положительного опыта, совершенствование социального законодательства Украины.

Maliuha L.Ju. THE COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF SOCIAL LEGISLATION OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF ESTONIA

In the article the author has researched the legal regulation of the social legislation of the Republic of Estonia. The comparative legal analysis of social legislation of Ukraine and the Republic of Estonia is carried out. The actuality of the specificity of Estonian social legislation research is that Ukraine, in its European integration, have to use any available methods to improve its national legislation.

As it analyzed, the Estonian legislation is adapted to the *acquis communautaire*, and, therefore, any legislative experience of this state is beneficial for Ukraine, since essentially the development of national laws of both Ukraine and Estonia began at one time and on the basis of an identical legal and regulatory framework. It is important to note that since the mid-1990s, Ukraine faced the challenge of convergence of national social legislation with the social legislation of European states. Taking into account that Estonia is today a member of the European Union, the social legislation of Ukraine should also be in line with the social legislation of this state. It is revealed that the social laws of both countries are similar, which allows us to conclude that the social legislation of our country is now fully adapted to the social legislation of European states. By researching the social legislation of Estonia, it is concluded that Estonian legislation, like the Ukrainian one, is characterized by the adoption of a huge number of

legal acts, and in Estonia, their number is even greater. It should be noted that among the Estonian laws there are no such rules that regulate the spheres that are not regulated in Ukraine. That is, in this context, the author has come to the conclusion that in the social legislation of the Republic of Estonia, there are no legal acts that would have to be adopted in domestic law. The agreement between Ukraine and the Republic of Estonia in the field of social security in practice can be implemented without any problems, given that the social laws of both countries are close in the context of the adopted normative legal acts. It is established that Ukrainian social legislation is more perfect in Estonian in the context of a smaller number of adopted normative legal acts, as well as lower retirement age. It has been determined that the Estonian legislation has established a greater number of social risks and subjects eligible for assistance from the state. Also, Estonian social legislation is characterized by the presence of normative legal acts that it would be advisable to adopt in Ukraine.

Key words: social legislation, *acquis communautaire*, legislation of the Baltic countries, social legislation of the Baltic countries, legislation of Estonia, social legislation of Estonia, positive experience, European integration, use of positive experience, improvement of social legislation of Ukraine.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Васильєв В.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного, кримінального права і процесу

Приватного навчального закладу «Міжнародний університет бізнесу і права»

УДК 342.951(477): 061.2:334.72

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В МЕХАНІЗМІ ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Беззаперечним є той факт, що держава і право відображають той рівень суспільства, яке його створило. При цьому характерною рисою сучасного суспільства, в рамках якого має проходити розбудова демократичної правової держави, є розвиток громадянського суспільства. Процес формування громадянського суспільства справедливо вважається як науковцями, так і практиками базисом розвитку демократії, зменшення всеохоплюючої ролі держави та створення системи «стримання та противаг». Перед цивілізацією постає питання оптимального поєднання інтересів індивіда і держави, індивіда та колективу, колективу і держави, індивіда і громадських організацій як основи їхнього нормального розвитку. Тому в умовах сьогодення для України в питанні державного управління такою важливою сферою, як підприємницька діяльність, проблема побудови і розвитку громадянського суспільства вбачається досить актуальною [1, с. 71].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи проблеми формування громадянського суспільства, визначення дефініції «громадськість», а також вплив указаних категорій на механізм протидії правопорушенням вивчала досить велика кількість учених, зокрема, Ф.В. Барановський, А.Т. Комзюк, І.Д. Казанчук, В.І. Московець, О.В. Новакова, Г.П. Щедрова та інші. Заслужовують на увагу роздуми О.М. Бандурки щодо партнерських взаємин між міліцією та громадськістю, які розглядаються у його монографії «Міліція і населення: теорія і досвід населення». Але, незважаючи на достатню кількість наукових праць з вищевказаних питань, проблема встановлення значення громадськості в механізмі протидії правопорушенням саме у сфері підприємницької діяльності в контексті адміністративно-правової науки залишається такою, що потребує додаткових досліджень та аналізу.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є характеристика громадського контролю як важливого складника системи протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності, а також встановлення місця громадськості у забезпеченні правоохоронної функції держави та її ролі в механізмі протидії правопорушенням у зазначеній сфері. За-

для досягнення поставленої мети автором сформульовані такі завдання:

- проаналізувати проблеми формування громадянського суспільства;
- встановити та охарактеризувати роль громадянського суспільства у функціонуванні правової держави;
- через визначення поняття «громадськість» окреслити значення цієї дефініції у забезпеченні правопорядку;
- дослідити форми участі громадськості у протидії правопорушенням, зокрема у сфері підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Треба підкреслити, що значного прогресу у деталізації вищевказаної проблематики можна досягти, встановивши роль громадянського суспільства у функціонуванні правової держави.

Держава з розвинутою демократією не повинна мати повний вплив на життєдіяльність суспільства. Вона має право втручатися у ці процеси тільки у виняткових випадках, які регламентовані законодавством. Але натомість ці дві правові категорії існують у тісному взаємозв'язку. Феномен цього явища виражається в тому, що правова держава і громадянське суспільство у своїй сукупності становлять єдиний механізм, отже, існувати порізно не можуть. Водночас їх не можна ні ототожнювати, ні протиставляти одне одному.

Громадянське суспільство є основою держави, його становлення відбувається у тісному взаємозв'язку зі становленням правової держави. Для цивілізованого розвитку обох феноменів необхідно створювати надійний механізм взаємодії та взаємозбагачення. Не лише держава, а й інститути самого громадянського суспільства можуть негативно впливати на інші його складники [2, с. 19]. Таку думку підтверджує і О.Ф. Скакун, яка зазначає, що діалектика взаємин громадянського суспільства і держави є складною і суперечливою, оскільки між ними відбувається своєрідний поділ організаційно-управлінської праці. Громадянське суспільство як система, що сама розвивається, завжди відчуває тиск з боку державної влади. Своєю чергою держава не може розвиватися без вільного розвитку грома-

дянського суспільства, яке контролює дії політичної влади [3]. Слабкість громадянського суспільства штовхає державу до узурпації його прав, у результаті чого відбувається перерозподіл функцій держави і громадянського суспільства. У такому разі держава, крім власних функцій, привласнює ще й функції громадянського суспільства, змушує його виконувати виключно державні рішення. Держава і суспільство існують у вигляді суперечливої безупинної взаємодії і взаємовпливу, характер і спрямованість яких значною мірою залежать від рівня розвиненості громадянського суспільства і його інститутів.

Держава має орієнтуватися насамперед на інтереси суспільства. Конфронтація інтересів держави і громадянського суспільства є показником неефективності державного управління і самого механізму держави [3].

Автор погоджується з думками А.Є. Шевченко та А.В. Старостюка, які стверджують, що взаємозв'язок громадянського суспільства і правової держави виражається в поєднанні їхніх багатьох цілей та завдань. Метою формування громадянського суспільства і розбудови правової держави є соціальні інститути, які покликані служити людині та захищати її права та інтереси [4, с. 42]. Цей процес взаємодії має відбуватися на основі принципу верховенства права, побудови системи економічних відносин на правових засадах. Взаємозв'язок громадянського суспільства та правової держави проявляється в тому, що процес їх формування здійснюється одночасно. Враховуючи те, що громадянське суспільство поєднує в собі багатогранні інтереси, правова держава виступає виразником загальної волі, волі більшості громадян. Правова держава не допускає ситуації вирішення наявних конфліктів недемократичним шляхом, що знаходить своє відображення в цивілізованих способах та методах здійснення державної влади і наданні громадянам можливості активної участі в усіх сферах життя суспільства [4, с. 43].

Еволюція правової держави перебуває в безпосередній взаємозалежності з етапами становлення громадянського суспільства, а також з проблемами, які виникають під час цього процесу. Слід констатувати, що натеper система становлення громадянського суспільства в Україні проходить тільки перші етапи свого формування. У такій ситуації реалізація повноцінного контролю над державною владою досить ускладнюється. Натомість важливим є той факт, що, незважаючи на це, вже є можливість прослідкувати позитивну тенденцію до підвищення впливу інститутів громадянського суспільства на процес реалізації та забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Перебіг цих дій має проходити за сприяння органів державної влади під час виконання державою її основних функцій. Саме створення таких соціальних інститутів, які покликані відстоювати інтереси людини та захищати її права, і є метою функціонування як громадянського суспільства, так і правової держави [4, с. 44].

Вченими доведено, що еволюційний рівень громадянського суспільства напряму залежить від тих способів та методів, які використовує держава для реалізації своєї влади. Для того щоб позбавити державу можливості узурпації своїх владних повноважень, громадянське суспільство має реалізовувати притаманні йому функції лише в суворій відповідності до норм чинної нормативної бази. Крім того, кожен представник громадянського суспільства має демонструвати та пропагувати активну правосвідомість, що є визначальним фактором для встановлення рівня правової культури. Цей критерій є важливим свідченням успішності функціонування державних органів та їхніх посадових осіб.

Як уже зазначалося, держава взаємодіє з громадянським суспільством, маючи на меті забезпечення комфортних умов для його функціонування, воно слугує механізмом соціальної співпраці, невід'ємними складниками якої є різноманітні об'єднання, суспільні рухи та публічні комунікації. У період надзвичайного розвитку засобів масової інформації і соціальних мереж та їхнього безпрецедентного впливу на перебіг усіх процесів у соціумі такі форми набувають великого значення для становлення правосвідомості громадян. Найбільш активну та передову у цій сфері частину суспільства тлумачний словник визначає як «громадськість» [5, с. 485].

Отже, громадянське суспільство слід розглядати як певну сукупність громадян із високим рівнем економічної, соціальної, політичної культури і моральних якостей, яка сумісно з державою засновує сучасні правовідносини. Треба підкреслити, що держава не має впливу на суспільство, але взаємодіє з ним з метою забезпечення комфортних умов для його функціонування.

Треба зауважити, що в національному законодавстві досить часто вживається дефініція «громадськість», але законодавче визначення цього терміна у нормативних актах відсутнє. Лише в «Положенні про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля» громадськість визначається як одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їхні об'єднання, організації або групи, які діють згідно з чинним законодавством України або практикою [6]. Інші нормативні акти містять лише загальні положення щодо забезпечення можливості громадськості мати доступ до публічної інформації, право брати участь у процесі прийняття рішень державними органами і доступ до правосуддя з питань, які стосуються суспільних інтересів, тощо.

Цікавим у цьому питанні є Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», який визначає різні форми участі населення в охороні громадського порядку і при цьому зовсім не дає визначення терміна «громадськість», взагалі його не використовує [7]. Тому підтримуємо позицію В.І. Московця про необхідність прийняття нової редакції Закону України «Про участь громадськості в охороні громадського порядку і державного кордону» з визначенням поняття «громадськість» [8, с. 631].

Проаналізувавши різні думки вчених і нормативно-правові акти, найбільш повним, на думку автора, є альтернативне поняття громадськості, яке надає П.І. Каблак: «громадськість – це сукупність окремих соціально-активних людей і їхніх груп, об'єднаних спільністю становища, інтересів, суспільна діяльність яких базується на ідеях індивідуальної свободи громадян та автономності громад, праві захищати власні інтереси, творити асоціації та спілки, аби протистояти і запобігати сваволі державних чиновників» [9, с. 189]. При цьому, як зауважує І.Д. Казанчук, характерною рисою громадського контролю є застосування засобів суспільного впливу, а не примусових дій. Тому суб'єктами громадського контролю за законністю державного управління сферою підприємництва можуть виступати різні групи громадськості: громадські об'єднання та органи самоорганізації населення; представники засобів масової інформації; трудові колективи, професійні спілки; окремі громадяни [10, с. 135]. Своєю чергою об'єктом громадського контролю є діяльність держави й органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Слід зазначити, що створення дієвої системи протидії правопорушенням є базисом для стабілізації рівня впливу криміногенних факторів на розвиток демократії у громадянському суспільстві та правовій державі. Цей процес має стати формулою досягнення успіху у реалізації таких важливих завдань держави, як зміцнення правопорядку, протидії правопорушенням у сфері підприємництва. Але треба підкреслити, що, окрім згуртованих зусиль представників органів державної влади і сил правопорядку, потребує ще і консолідованих та продуманих дій з боку громадськості. У реаліях сьогодення активна громадянська позиція населення України відіграє дуже важливу роль у механізмі протидії правопорушенням. Адже громадськість та здійснюваний нею контроль є невід'ємною складовою частиною ефективного демократичного засобу дії суспільства на публічну владу – громадську думку, яка в демократичній державі і є справжньою «четвертою владою» [2, с. 68–80].

Зауважимо, що натепер в Україні законодавчо регламентовано право брати безпосередню участь у заходах щодо протидії правопорушенням. Так, громадяни України можуть створювати громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних подій [10]. Але треба наголосити на тому, що реалізація цього права громадянами має свою специфіку: 1) воно не має бути не пов'язано з виконанням ними професійних обов'язків; 2) здійснюється виключно на громадських засадах; 3) є проявом активної громадянської позиції. Як зазначають В.В. Голіна та С.С. Шрамко, діяльність громадськості щодо запобігання злочинності вимагає дотримання певних правил або принципів, що гарантують неухильне додержання законності

та забезпечення прав особи [11, с. 41]. Аналізуючи форми участі громадськості у протидії правопорушенням, треба зауважити, що нині їх велика кількість. Це підтверджує і В.В. Голіна, яка зазначає, що загалом діяльність громадськості щодо запобігання злочинності являє собою широкий спектр прямих і непрямих форм участі. Пряма форма участі являє собою, по-перше, безпосереднє, так би мовити фізичне залучення до охорони громадського порядку, а саме діяльність членів громадських формувань правоохоронної спрямованості щодо: патрулювання територій відповідно до зазначеного маршруту; організації постів; проведення рейдів з метою виявлення правопорушників; здійснення індивідуальних профілактичних заходів; огляду місць скупчення осіб із відхиляючою поведінкою; виявлення причин й умов, що сприяють скоєнню злочинів; проведення агітаційно-пропагандистської роботи тощо [11, с. 46]. По-друге, активно застосовуються такі форми діяльності громадян та їхніх об'єднань, спрямовані на випередження, відвернення та припинення протиправних намірів, як: самостійне розслідування фактів учинення протиправних діянь та оприлюднення доказів; доведення до відома вищого керівництва держави випадків порушення чинного законодавства; висунення вимог щодо відкритості використання бюджетних коштів на державному та місцевих рівнях; перевірка, а в деяких випадках втручання в обставини, що потенційно мають загрозливі злочинні наслідки; законодавча ініціатива тощо [11, с. 47]. Під непрямыми формами участі той же автор розуміє: інформування (повідомлення про факти злочинів, що готуються, вчиняються та вже скоєні); здійснення комплексу заходів виховного, навчального характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків; забезпечення певної рівноваги в суспільстві шляхом створення атмосфери стабільності, впливаючи на чинники негараздів в економічній, політичній, духовній, сімейно-побутовій та інших сферах. Такі завдання виконуються неспеціалізованими суб'єктами запобігання злочинності. Це – громадські об'єднання, волонтерські рухи, благодійні фонди, релігійні організації, жіночі рухи, окремі громадяни тощо [11, с. 47]. О.І. Алексеев також зазначає, що окремі завдання вирішують також вуличні, квартальні, домові комітети, батьківські ради шкіл, а також приватні медико-психологічні, соціальні, кризові центри, сімейні дитячі будинки, що діють на громадських засадах. Для цих суб'єктів заходи із запобігання злочинності не є профілюючими, але внаслідок соціальної природи злочинності вони мають можливість вирішувати завдання випереджаючої протидії соціально негативним явищам [12, с. 97–98]. Зазначені суб'єкти здійснюють суспільно корисну роботу, метою якої є створення факторів суспільної моралі, що слугує основою загальноприйнятих людських цінностей, створення тенденції до підвищення рівня соціальної культу-

ри, формування культурно-виховної, спортивної інфраструктури, що також сприяє стабілізації рівня криміногенного стану у країні, а також підвищує ефективність протидії правопорушенням, зокрема, і у підприємницькій діяльності.

Треба підкреслити, що, незважаючи на велике розмаїття можливостей участі громадськості у системі протидії правопорушенням, основною формою все ж таки залишається громадський контроль. Громадський контроль являє собою одну з найважливіших складових частин механізму функціонування громадянського суспільства, при цьому громадяни та їхні незалежні об'єднання є суб'єктами громадського контролю за різними сферами державного управління [13, с. 73]. Відповідно, громадський контроль у сфері підприємництва виступає як форма соціальної активності громадян, як безпосередня участь громадян у публічному адмініструванні, як сфера комунікації влади і громадян, як важіль впливу на життєдіяльність країни. Безпосередня й активна участь громадян та їхніх незалежних колаборацій у системі протидії правопорушенням у сфері підприємництва слугує ефективній реалізації цього механізму.

Висновки. Отже, слід констатувати, що громадянське суспільство слугує механізмом соціальної співпраці, невід'ємними складниками якої є різноманітні об'єднання, суспільні рухи та публічні комунікації. З упевненістю можна стверджувати, що громадянське суспільство – це об'єднання вільних, рівноправних осіб, дислокація яких визначається певною територією, яких об'єднує механізм суспільних правовідносин, що є фундаментом для забезпечення їхніх загальних і особистих інтересів, гарантованих державою.

Своєю чергою громадський контроль як складник системи протидії правопорушенням у сфері підприємництва включає в себе консолідованість логічних дій громадськості та їхніх незалежних об'єднань з метою запобігання створенню умов, що сприяють реалізації протиправних дій, а також виявлення та усунення фактів таких правопорушень з боку суб'єктів господарювання.

Васильєв В.М. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В МЕХАНІЗМІ ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано різні точки зору вчених щодо проблеми формування громадянського суспільства в правовій державі. Встановлено роль громадянського суспільства у функціонуванні правової держави. У статті надано авторське бачення визначення дефініції «громадськість», а також її значення у сфері забезпечення порядку щодо здійснення підприємницької діяльності. Автор також приділив увагу дослідженню форм участі громадськості у протидії правопорушенням у сфері підприємницької діяльності.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадськість, правопорядок, адміністративне правопорушення, сфера підприємницької діяльності.

Васильєв В.Н. МЕСТО И РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННОСТИ В МЕХАНИЗМЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье проанализированы разные точки зрения ученых касательно проблемы формирования гражданского общества в правовом государстве. Установлена роль гражданского общества в функционировании правового государства. В статье дано авторское видение дефиниции «общественность», а также ее значения в сфере обеспечения порядка в осуществлении предпринимательской деятельности. Автор также уделит

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : Навчальний посібник. 3-тє вид., змін. і доп. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 247 с.
2. Кресін О. Громадянське суспільство і держава: шлях до порозуміння і співпраці. *Право України*. 2004. № 3. С. 18–21.
3. Скаун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків, 2001. 656 с.
4. Шевченко А.С., Старостюк А.В. До питання функціонування громадянського суспільства та розбудови правової держави в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33). С. 41–46.
5. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х томах / упоряд. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Вид-во «Аконіт». (Серія «Нові словники»). Т. 1. 2005. 928 с.
6. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18.12.2003 р. № 168. *Офіційний вісник України*. 2004. № 6. Ст. 357.
7. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 р. *ВВР України*. № 40. Ст. 338.
8. Московець В.І. Поняття «громадськість» у законодавстві та адміністративно-правовій теорії. *Форум права*. 2011. № 2. С. 630–634. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mviapt.pdf>.
9. Кублак П.І. Деякі міркування щодо визначення поняття «громадськість» у контексті налагодження взаємин із судовою владою. URL: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BВ%D1%8F/Downloads/Nzlubp_2014_12_44.pdf.
10. Казанчук І.Д. Поняття та форми громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів у сфері охорони навколишнього природного середовища в інтеграційних умовах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 134–139. URL: http://pap.in.ua/3_2017/41.pdf.
11. Голіна В.В. Характеристика форм та методів участі громадськості у запобіганні злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 30. С. 40–50.
12. Алексеев А.И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А.И. Алексеев, С.И. Герасимов. Москва : НОРМА, 2001. 496 с.
14. Нисевич Ю.А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы. *Вестник РУДН. Серия «Политология»*. 2006. № 1 (6). С. 68–80.

внимание исследованию форм участия общественности в противодействии правонарушениям в сфере предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: гражданское общество, общественность, правопорядок, административное правонарушение, сфера предпринимательской деятельности.

Vasiliev V.N. PLACE AND ROLE OF THE PUBLIC IN THE MECHANISM OF COUNTERACTING OFFENSES IN THE SPHERE OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article analyzes different points of view of scientists concerning the problem of formation of civil society. The role of civil society in the functioning of the rule of law. It is pointed out that civil society is a mechanism of social cooperation, the integral components of which are various associations, social movements and public communications. The author investigated different scientific approaches to the definition of the concept of “public”, and on their analysis gave the author’s definition of “public” in terms of administrative and legal regulation of entrepreneurial activity. According to the author, civil society should be considered as a certain set of citizens with a high level of economic, social, political culture and moral qualities, which together with the state bases modern legal relations. It is emphasized that the state has no influence on society, but interacts with it in order to provide comfortable conditions for its functioning.

The author pays special attention to the role and importance of public participation in the control over the legality of entrepreneurial activity. Much attention is paid to the forms of public participation in combating offenses in the sphere of entrepreneurial activity.

For the first time in the theory of administrative law, public control is characterized as an integral part of the system of combating offenses in the field of entrepreneurship. It is stated in the article that public control includes consolidation of logical actions of various segments of the population and their independent associations in order to prevent the creation of conditions conducive to the implementation of illegal actions, as well as the identification and elimination of the facts of such offenses by business entities.

The author concluded that public control is one of the most important components of the mechanism of functioning of civil society, while citizens and their independent associations are subjects of public control. Public control acts as a form of social activity of citizens, not the actions of the authorities, as a sphere of communication between the authorities and citizens. It is noted that the presence in a democratic state of effective public control is one of the important elements of the legal mechanism of functioning of modern society. At the same time, citizens and their associations are subjects of public control in various spheres of public administration. It is emphasized that the state does not influence the society, but interacts with it in order to provide comfortable conditions for its functioning. It is noted that the huge control is one of the most important warehouses. In turn, the creation of an effective system of combating offenses in the sphere of business is the basis for stabilizing the level of influence of criminal factors on the development of democracy in civil society and the rule of law.

Key words: civil society, public, law and order, administrative offense, sphere of business activity.

Джафарова М.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.565

ЩОДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Постановка проблеми. У реаліях сьогодення надзвичайно актуальним є переосмислення багатьох теоретичних концепцій і законодавчих конструкцій, визначених у приписах адміністративного процесуального законодавства, зокрема, і таких як принципи, що визначають напрям суспільних відносин і виступають найбільш загальним соціальним «еталоном», у межах якого мають будуватися і реалізовуватися норми адміністративного процесуального права [1, с. 31]. Напевно, від скрупульозності опрацювання основоположних засад залежить дієвість адміністративного процесуального права і «працездатність» правозастосовної адміністративно-процесуальної діяльності.

Разом із тим монументальність учення про принципи адміністративного процесуального права не має позбавляти його рухливості. На стадії переформування адміністративно-процесуального законодавства розв'язання подібної задачі набуває особливої актуальності і вбачається доцільним, оскільки надає можливість встановити найбільш стійкі керівні положення і на їхній основі окреслити ті принципи, які відповідають сьогочасним вимогам суспільства в адміністративно-процесуальному інструментарії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпосередньо проблематиці визначення змісту та сутності принципів адміністративного процесу присвячували свої наукові праці такі дослідники, як: О.В. Кузьменко, Н.В. Шевцова, С.В. Потапенко, О.О. Гаврилюк, М.Д. Кухар, С.А. Бондарчук, Є.О. Жукова, В.Г. Перепелюк та інші. Разом із тим оновлення адміністративно-процесуального законодавства вимагає подальшого глибокого і всебічного вивчення та встановлення найбільш стійких нормативно-керівних засад, які відповідають сучасним вимогам розвитку і захисту публічно-правових відносин.

Мета і завдання статті. Саме тому ставимо за мету цієї статті визначити перелік принципів адміністративного процесу, крізь призму яких створюються належні організаційні умови для реалізації адміністративно-процесуальної діяльності, а також визначаються її способи, зміст та адміністративно-процесуальна форма.

Виклад основного матеріалу. На початку цього дослідження розглянемо правову природу юридичного явища «принцип» за допомогою довідкових джерел, а також наявних надбань загальної теорії права, оскільки «в юридичній літературі – і у су-

часній вітчизняній, і в тій, яку успадкували від радянської правничої науки, є безліч різних дефініцій принципів» [2, с. 16]. Так, у довідково-інформаційній літературі знаходимо такі тлумачення досліджуваного терміна: а) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці, або основне, вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо [3, с. 762]; б) внутрішнє переконання, погляд на речі, які зумовлюють норми поведінки; основа якого-небудь пристрою, приладу [4, с. 762].

У загальноправовій літературі під принципами права розуміють основоположні загальноприйняті норми, що виражають властивості права і мають вищу імперативну юридичну силу, тобто такі, що виступають незаперечними вимогами, які пред'являються до учасників суспільних відносин з метою встановлення соціального компромісу [5, с. 281], або основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю [6, с. 95]. Зазначене свідчить, що кожний принцип – це ідея, тобто спонтанна думка як продукт реального людського мислення, що віддзеркалює найбільш суттєве розуміння про право, правовий світогляд. Ідеї-принципи як загальносоціальне явище вказують на те, яким має бути право. Вочевидь, так само, тобто в результаті еволюційного розвитку суспільства, складаються певні уявлення, ідеї про юридичний процес, його мету і завдання, роль та місце в житті суспільства. Такі погляди у подальшому становлять підґрунтя для формулювання відправних положень, які з часом можуть прийняти «оболонку» юридичних принципів.

З точки зору дослідження теорії принципів права певний інтерес викликає сучасна позиція А.М. Колодія, який, ґрунтовно досліджуючи зазначену проблематику, констатує факт, що «основні принципи права отримують специфічну модифікацію в галузях права і в сферах правоутворення, правореалізації і правоохорони. Саме тому у сфері правоутворення слід вести мову про відносно автономні принципи правотворчості, а серед них і законотворчості, у правореалізації – передусім про принципи правозастосування, у правоохороні – про принципи правосуддя, юридичної відповідальності тощо. Принципи диференціюються на загальносоціальні і спеціально-юридичні, а серед загальносоціальних досить чітко виділяються політичні, економічні, соціальні,

ідеологічні, моральні основи права. Звідси можна стверджувати, що слід виділяти: 1) принципи правосвідомості; 2) принципи правоутворення; 3) принципи правотворчості, а серед них законотворчості і нормотворчості; 4) принципи системи права: а) загальноправові (основні); б) міжгалузеві; в) галузеві; г) принципи інститутів права; 5) принципи структури права: а) загальносоціального та юридичного; б) публічного і приватного; в) регулятивного й охоронного; г) матеріального і процесуального; г) об'єктивного і суб'єктивного; б) принципи право-реалізації, а серед них принципи правозастосування; 7) правоохоронні принципи, а серед них особливо принципи правосуддя й юридичної відповідальності. Принципи системи і структури права, що змінюються на принципи правоутворення, право-реалізації і правоохоронні, можна назвати принципами правового регулювання, визнаючи при цьому особливу роль загальноправових (основних) принципів» [7, с. 43–44]. Подібний розподіл принципів на загальносоціальні й спеціально-юридичні враховує їх нормативне закріплення та межі дії, розкриває їх співвідношення, взаємозв'язок та взаємозумовленість.

На тлі проведення численних реформаційних змін, яких зазнала вітчизняна правова система, можемо впевнено стверджувати, що інтерес до теорії принципів адміністративного процесуального права зумовлений функціональним призначенням такої правової категорії для: а) характеристики системи адміністративного процесуального права, його окремих норм та інститутів; б) заповнення прогалин та усунення колізій у праві; в) ефективності та «працездатності» норм адміністративно-процесуального права під час здійснення адміністративно-процесуальної діяльності.

Безсумнівно, у системі процесуального права принципи посідають основоположне місце, завжди виступають первинними нормами, що не виводяться один із одного, проте охоплюють всі інші норми, в яких їхній зміст конкретизується і які цим принципам підпорядковуються. Керівні засади, як підмічає В.М. Семенов, як основні нормативні положення визначають структуру й суттєві риси процесуального права в цілому, охоплюють всі його інститути, вказують на методи досягнення мети юридичного процесу, визначають характер, зміст діяльності суб'єктів процесуального права, визначають соціально-юридичну спрямованість процесуальної галузі права [8, с. 24].

На сторінках юридичної літератури є також думка про те, що принципи процесуального права визначаються як найбільш загальні правові норми, які є більш стабільними, ніж звичайні норми права. Таку точку зору відстоює В.Ю. Мамницький, який стверджує, що «принципи процесуального права виступають правовими вимогами <...> об'єктивними за змістом і суб'єктивними за формою закріплення <...> виражають специфічні риси і характеризують зміст процесуального права та перспективи його розвитку» [9, с. 8]. Однак така позиція автора виглядає не досить виваженою, оскільки у вищевказаному висновку нівелюються понятійні категорії «принципи

права» і «норма права». Термін «принцип права» у такому разі співпадає з поняттям «норма права», у результаті чого ці правові явища підміняють один одного. Адже загальною теорією права доведено, що принцип права і норма права співвідносяться через філософські категорії змісту і форми. Зокрема, принцип – це відправний пункт, певна вихідна ідея, яка виступає джерелом створення інших правил поведінки. Між тим норма права розкриває об'єктивні умови життя суспільства, тобто є формою відображення суті права, одним із засобів переведення принципу з ідеальної у формально визначену форму. Саме тому необхідно вести мову не про «найбільш загальну правову норму», а про «нормативно встановлені основні положення» або засади [10, с. 29].

Невипадково О.Г. Лук'янова під принципами процесуального права розуміє теоретично обґрунтовані й законодавчо закріплені основні правові ідеї, які виражають демократичну та гуманістичну сутність юридичного процесу [11, с. 184–185]. Справді, без законодавчої визначеності принципів вести мову про їх існування не доводиться, оскільки вони перебувають на цьому етапі лише як ідеї, як явища правосвідомості. Отже, за своєю суттю процесуальні принципи мають імперативний, владний характер, вони містять обов'язкові приписи, виконання яких забезпечується арсеналом правових засобів [12, с. 33].

Починаючи із 2005 року (з набуттям чинності Кодексу адміністративного судочинства України, надалі – КАСУ) і донині більшість наукових праць, монографічних досліджень було присвячено аналізу окремих принципів адміністративного судового процесу. Такий стан наукових розробок із зазначеної проблематики не викликає жодних нарікань, адже КАСУ до середини грудня 2017 р. чітко визначав поняття «адміністративний процес» (п. 5 ч. 1 ст. 3 Кодексу) як «правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства». Саме тому вищевказані дослідження проводилися, спираючись на цей законодавчий припис. Дослідники прирівнювали принципи адміністративного процесу до принципів адміністративного судочинства і розглядали їх як: основу, початок, основоположні, найбільш абстрактні правила (основні вимоги, засади), що виступають незаперечними вимогами, покладеними в основу діяльності адміністративного суду щодо справедливого вирішення у ньому підсудних йому справ [13, с. 136; 14, с. 60]; основні нормативно-керівні положення, об'єктивно існуючі, закріплені у нормах процесуального законодавства, відповідно до яких здійснюється і розвивається адміністративне правосуддя [15, с. 60]. Такі визначення свідчать про те, що порядок здійснення адміністративного судочинства забезпечується сукупністю й системою процесуальних дій, які ґрунтуються на засадах, відтворених у нормах адміністративно-процесуального законодавства, зокрема КАСУ. Принципи визначають в організації та діяльності адміністративного суду основні, головні моменти, з яких випливають положення більш деталізованого харак-

теру. Тобто правові вимоги, правила, які містяться у принципах адміністративного судочинства, пролягають «вихідною лінією» через увесь хід розгляду та вирішення адміністративної справи, визначають зміст відповідних конкретних процесуальних норм, а також процесуальної діяльності, що здійснюється на їхній основі [16, с. 101].

Вважаємо за доцільне, розглядаючи принципи адміністративного процесуального права, поділяти їх на такі, що безпосередньо віддзеркалюють специфіку й зміст цієї галузі права, визначають їх особливості, мету, завдання та призначення, а також окремо – адміністративно-процесуальні принципи, тобто закріплені адміністративно-процесуальним законодавством основоположні приписи, які протягом тривалого часу не зазнають суттєвих змін, визначають характер і зміст діяльності всіх суб'єктів адміністративно-процесуальних правовідносин. Відповідно до принципів адміністративного процесуального права створюється і динамічно розвивається ця самостійна юридична галузь права, окреслюється суть її змісту, соціальна спрямованість і основні властивості правового регулювання. Цими принципами виступають такі як: верховенства права; законності; презумпції виправданості дій і вимог суб'єкта звернення та заінтересованої особи; забезпечення і захисту прав, свобод та інтересів особи та інтересів держави; відповідності норм адміністративного процесуального права України правилам міжнародних правових актів.

Своєю чергою за об'єктом правового регулювання принципи адміністративного судового процесу можуть бути поділені на організаційні та функціональні, крізь призму яких створюються належні організаційні умови для реалізації адміністративно-процесуальної діяльності, а також визначаються її способи, зміст та процесуальна форма. Так, до функціональних принципів варто зарахувати такі як: верховенства права; змагальності сторін, диспозитивності; поєднання співмірності, необхідної достатності та придатності здійснюваних процесуальних дій адміністративним судом з неприпустимістю зловживання правом і процесуальними правами під час розгляду і вирішення адміністративної справи; правової можливості реального забезпечення права на захист, оскарження та перегляд судового рішення; обов'язковості реалізації прийнятого судового рішення; відповідальності судового органу, уповноваженого розглядати і вирішувати адміністративну справу, за прийняте ним судові рішення; відшкодування судових витрат фізичних і юридичних осіб, на користь яких ухвалене судові рішення.

З іншого боку, такі принципи, як: предметної, інстанційної та територіальної юрисдикції адміністративних справ; рівності учасників адміністративного процесу перед законом і судом; провадження процесу державною мовою; доступності правосуддя; гласності та відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; офіційного з'ясування всіх обставин справи; забезпечення права на професійну правничу допомогу; поєднання одноособового і колегіального розгляду справи; процесу-

альної економії, варто зарахувати до організаційних принципів, тобто таких, які регулюють відносини щодо організації адміністративного судочинства і визначають процесуальну діяльність адміністративних судів, уповноважених розглядати і вирішувати адміністративні справи.

Висновки. Пізнання сутності принципів адміністративного процесу здійснювалося шляхом визначення їхніх особливостей, до яких належать такі положення: 1) принципи містять світоглядні ідеї щодо організації та здійснення адміністративно-процесуальної діяльності, відповідають сучасним вимогам суспільства в адміністративно-процесуальному інструментарії; 2) створюють відносно стабільну «систему координат», елементи якої діють не ізольовано, а у певній взаємозалежності, не суперечать один одному і мають визначальний характер; 3) принципи віддзеркалюють основні положення, специфіку, зміст та мету адміністративного процесуального права як галузі права; 4) виступають основою для законодавчої практики, підготовки, розробки і прийняття відповідних їм за змістом адміністративно-процесуальних норм, як наслідок, закріплюють єдино правильний і дозволений (допустимий) варіант поведінки суб'єктів адміністративно-процесуальних правовідносин.

Встановлено, що всі принципи адміністративного процесу характеризуються ідейною спрямованістю, демократичністю, універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю, дієвістю, відносною стабільністю, автономністю, нормативною визначеністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Джафарова М.В. Принципи процесуального права: поняття, особливості. *Наше право*. 2011. № 2. Ч. 2. С. 31–34.
2. Колодій А.М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
3. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. Т. 2: К–П. Київ : Аконті, 2007. 962 с.
4. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних сполучень / уклад. Л.О. Пустовіт та ін. Київ, 2000. 935 с.
5. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник. Харьков : Эспада, 2005. 537 с.
6. Теорія держави і права : навчальний посібник. / за ред. проф. В.В. Копейчикова. Київ, 1995. 189 с.
7. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
8. Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства : учебное пособие. Москва : Юрид. лит.-ра, 1982. 152 с.
9. Мамницький В.Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 1995. 23 с.
10. Тодика Ю., Серьогін В. Конституційний принцип гласності як гарантія основних прав і свобод громадян. *Право України*. 1998. № 6. С. 22–29.

11. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права : монография. Москва : Норма, 2003. 240 с.

12. Громов Н.А., Николайченко В.В. Принципы уголовного процесса, их понятие и система. *Государство и право*. 1997. № 7. С. 33–37.

13. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України : в 2-х тт. вид. 2-е, змін. та доп. / за заг. ред. В.К. Матвійчука. Т. 1. Київ : Алерта, КНТ, 2008. 787 с.

14. Потапенко С.В. Сутність та призначення принципів адміністративного судочинства України. *Право і Безпека*. 2010. № 2. С. 60–64.

15. Бондарчук С.А. Принципи адміністративно-судочинства України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків : ХНУВС, 2010, 206 с.

16. Джафарова М.В. Зміст та процесуальне значення принципу гласності та відкритості адміністративного судочинства України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. № 1. Т. 2. С. 99–104.

Джафарова М.В. ЩОДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Статтю присвячено дослідженню сутності та призначення принципів адміністративного процесу, внаслідок чого сформульовано висновки, корисні для теорії адміністративного процесуального права загалом. Автором проаналізовано норми адміністративно-процесуального законодавства, положення доктрини адміністративного процесуального права, у результаті чого запропоновано систему принципів адміністративного процесу. Встановлено, що принципи адміністративного процесу характеризуються ідейною спрямованістю, демократичністю, універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю, дієвістю, відносною стабільністю, автономністю, нормативною визначеністю. Розглянуто принципи адміністративного процесу за об'єктом правового регулювання (організаційні та функціональні), крізь призму яких створюються належні організаційні умови для реалізації адміністративно-процесуальної діяльності, а також визначаються її способи, зміст та процесуальна форма.

Ключові слова: адміністративно-процесуальна діяльність, адміністративний процес, адміністративно-процесуальне законодавство, організаційні принципи, функціональні принципи.

Джафарова М.В. К ВОПРОСУ ПОНИМАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ПРИНЦИПОВ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕССА

Статья посвящена исследованию сущности и предназначения принципов административного процесса, в результате чего сформулированы выводы, полезные для теории административного процессуального права в целом. Автором проанализированы нормы административно-процесуального законодательства, положения доктрины административного процессуального права, в результате чего предложена система принципов административного процесса. Установлено, что принципы административного процесса характеризуются идейной направленностью, демократичностью, универсальностью, общей значимостью, императивностью, действенностью, относительной стабильностью, автономностью, нормативной определенностью. Рассмотрены принципы административного процесса по объекту правового регулирования (организационные и функциональные), с помощью которых создаются надлежащие организационные условия для реализации административно-процесуальной деятельности, а также определяются его способы, содержание и процессуальная форма.

Ключевые слова: административно-процесуальная деятельность, административный процесс, административно-процесуальное законодательство, организационные принципы, функциональные принципы.

Dzhafarova M.V. ON THE QUESTION OF ORGANIZATIONAL AND FUNCTIONAL PRINCIPLES OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS

The article is devoted to the scientific and theoretical research of the modern system of principles of administrative procedural law in the updated conditions of development of the Ukrainian state, proceeding from the needs of quality provision and realization of the legal rights, freedoms and interests of individuals and legal entities in the field of public-legal relations. The author analyzes the regulatory requirements of administrative legislation, the provisions of the doctrine of administrative procedural law to determine the essence and significance of the basic principles that determine the nature, structure, social orientation and the main properties of legal regulation of this branch of law, and on the other – create the proper organizational and functional conditions for the implementation of administrative-processing activities.

It is noted that interest in the theory of principles of administrative procedural law is due to the functional purpose of this legal category for: a) the characteristics of the system of administrative procedural law, its separate norms and institutions; b) filling gaps and eliminating conflicts in law; c) the efficiency and “efficiency” of the rules of administrative procedural law during the conduct of administrative and procedural activities. It was established that all principles of administrative procedural law are characterized by: ideological orientation, democracy, universality, general significance, higher imperative, efficiency, relative stability, autonomy and certainty, normative certainty.

Cognition of the essence of principles of the administrative process was carried out by identifying their peculiarities, which include the following provisions: 1) principles contain ideological ideas for the organization and implementation of administrative-procedural activities, meet the urgent requirements of society in the administrative-procedural tools; 2) principles reflect the main provisions, specifics, content and purpose of administrative procedural law as a branch of law; 3) the principles are reflected the main provisions, specifics,

content and purpose of administrative procedural law as a branch of law; 4) the principles are served as the basis for legislative practice, preparation, elaboration and adoption of the corresponding administrative-procedural norms in their content, as a consequence, establish the only correct and permitted (admissible) version of the behavior of subjects of administrative-procedural legal relations.

On the basis of an analysis of existing scientific developments on the above-mentioned issues, the author supports and further develops the view on the appropriateness of the division of fundamental principles into: 1) the principles of administrative procedural law that reflect the specifics and content of this branch of law, determine its peculiarities, purpose, tasks and functional purpose; 2) administrative and procedural principles, as established by administrative-procedural legislation, basic requirements that for a long time will not undergo significant changes, determine the nature and content of the subjects of administrative-procedural legal relationships and are used at any stage of the trial (organizational and functional). Formulated scientific conclusions on selected topics are useful for the theory of administrative procedural law in general.

Key words: administrative and procedural activity, administrative process, administrative-procedural legislation, organization principles, functional principles.

УДК 342.9

ПРИЙОМИ ЗБОРУ АУДИТОРСЬКИХ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ОРГАНОМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Постановка проблеми. Під час проведення внутрішнього аудиту аудиторю необхідно збирати, аналізувати, оцінювати й документально оформлювати інформацію в обсязі, достатньому для досягнення цілей завдання. Достатня інформація є фактичною, адекватною та переконливою і дає змогу розсудливій, інформованій особі дійти тих самих висновків, що зробив аудитор. В нормативах з аудиту [3, с. 436] і спеціальній економічній літературі [1, с. 8] наводяться різні визначення суті аудиторських доказів. Так, одні економісти наголошують, що під аудиторським доказом варто розуміти інформацію, яка підтверджує правильність відображених в обліку даних, отриманих під час фактичної перевірки стану контролюваного об'єкта, яку відбирає аудитор у процесі контрольних дій для надання замовникові висновку про достовірність звітності [7, с. 8]. Інші економісти аудиторські докази називають свідченнями, відомостями, отриманими аудитором під час перевірки [4, с. 3]. У процесі дослідження аудитор збирає і вивчає тільки ті свідчення про об'єкти перевірки, що можуть бути використані як аудиторські докази.

Для ефективного функціонування внутрішній аудит має ґрунтуватись на чітких правилах та стандартах. Такими концептуальними рамками є Міжнародні основи професійної практики внутрішнього аудиту, які розроблені та оприлюднені Інститутом внутрішніх аудиторів для забезпечення професіоналів із внутрішнього аудиту всього світу авторитетним керівництвом в роботі. Міжнародні основи професійної практики внутрішнього аудиту складаються з трьох частин різного ступеня обов'язковості [2, с. 26]. Нині є український переклад практичних рекомендацій для внутрішніх аудиторів щодо застосування основних положень міжнародної професійної практики внутрішнього аудиту, проте проблемою залишається правова основа для збору інформації з інших джерел для підтвердження того самого твердження, зробленого на основі інформації з внутрішніх джерел [2, с. 3, 28, 34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий вклад у розвиток теоретичних засад і методичних підходів до вивчення методів збору аудиторських доказів внесли вчені: О.І. Барановський, М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, З.С. Варналій, О.Д. Василик, В.М. Геєць, Н.І. Дорош, І.К. Дрозд, Т.І. Єфименко, В.І. Кравченко, І.О. Луніна, Д. Діамонд, П. Додж, В. Еверт, А. Едвард, Р. Зоді, Е. Лехан, Дж. Робертсон та інші. Однак ціла низка теоретичних, методичних та практичних проблем з цього питання потребують вирішення та подальших розробок. Варто наголоси-

ти, що саме правовий аспект потребує уваги, адже залишається неврегульованим правове забезпечення проведення внутрішнього аудиту на рівні органу місцевого самоврядування.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою цієї публікації є порівняння наявних правових основ для збору аудиторських доказів/інформації під час проведення внутрішнього аудиту з необхідними у проведенні внутрішнього аудиту органом місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Збір аудиторських доказів є необхідним елементом аудиторського дослідження, який допомагає аудиторю обґрунтувати думку та надати відповідні аудиторські висновки. Тому аудитори зобов'язані визначати точну, належну та необхідну для досягнення цілей інформацію.

При цьому відповідальність за достовірність інформації та документації, наданої аудиторам, несуть посадові особи установи, що її склали, затвердили, підписали чи засвідчили. Аудитори мають збирати, проаналізувати, оцінити і документально оформити інформацію в тих обсягах, що будуть достатніми для досягнення цілей аудиторського дослідження, а також отримати таку кількість аудиторських доказів, яка б дала можливість зробити необхідні висновки, у разі використання яких буде підготовлено аудиторський звіт.

Так, Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, зокрема, Міжнародний стандарт аудиту 500 (далі – МСА 500), що є основою у здійсненні незалежної аудиторської діяльності, пояснює, з чого складаються одержувані під час аудиту аудиторські докази, і розглядає відповідальність аудитора з розробки та виконання аудиторських процедур для отримання достатніх належних аудиторських доказів з тим, щоб мати можливість на їхній основі доходити розумних висновків, на яких можна засновувати аудиторську думку [3, с. 436].

Аудиторські докази відповідно до МСА 500 – це інформація, яка використовується аудитором під час формування висновків, на яких ґрунтується аудиторська думка. Аудиторські докази включають як інформацію, що міститься в даних бухгалтерського обліку, на яких ґрунтується фінансова звітність, так і іншу інформацію [3, с. 437]. Тож, як бачимо, міжнародний стандарт дає поняття аудиторських доказів та поняття методів та джерел їх збору під час проведення незалежного аудиту.

Постає запитання: чи можна застосовувати МСА 500 під час проведення внутрішнього аудиту? Зокре-

ма, Закон України про «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» визначає правові засади аудиту фінансової звітності, провадження аудиторської діяльності в Україні та регулює відносини, що виникають під час її провадження. Цей Закон не поширюється на діяльність органів державної влади, їхніх підрозділів та посадових осіб, уповноважених законами України на здійснення державного фінансового контролю, а також на діяльність з внутрішнього аудиту юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування [6, с. 1]. Отже, робимо висновок, що ні Закон України про «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», ні МСА 500 не регулюють правових відносин сфери внутрішнього аудиту.

Наступним аспектом дослідження буде Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання, що прямо не визначає поняття, що таке аудиторські докази, проте розкриває порядок збору інформації під час проведення аудиту [5, с. 1].

Так, на етапі планування аудиту з метою збору інформації вивчаються та аналізуються: нормативно-правові акти, установчі, розпорядчі та інші документи суб'єкта господарювання; розпорядчі документи органу управління суб'єкта господарювання; фінансова і статистична звітність суб'єкта господарювання та у разі потреби інших суб'єктів господарювання, однотипних за певними характеристиками їхньої діяльності; матеріали попередніх контрольних заходів. Інформацію можна одержувати як на письмовий запит посадової особи Державної аудиторської служби (далі – Держаудитслужби), її міжрегіонального територіального органу, так і від суб'єкта господарювання за місцем його знаходження [6, с. 3]. Під час третього етапу здійснюється перевірка ризикових операцій фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання: підтверджується або спростовується інформація стосовно недоліків і проблем в управлінні такою діяльністю. Під час перевірки аналізуються: дані фінансових та бізнес-планів, бухгалтерських (первинних і зведених) документів, статистичної та фінансової звітності, договорів, розпорядчих та інших документів суб'єкта господарювання, пов'язаних з плануванням і провадженням фінансово-господарської діяльності, веденням бухгалтерського обліку, складенням фінансової звітності та організацією внутрішнього контролю; фактична наявність та стан активів [6, с. 5]. Отже, Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання пояснює, де збирати інформацію та як її використовувати під час проведення аудиту діяльності суб'єктів господарювання. Проте цей нормативно-правовий акт визначає механізм проведення Держаудитслужбою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту, що полягає у перевірці та аналізі діяльності, фактичного стану справ щодо

законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю суб'єктів господарювання державного сектору економіки, а також інших суб'єктів господарювання, що отримують (отримували в період, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують державне чи комунальне майно. Дія цього Порядку не поширюється на бюджетні установи [6, с. 1]. Таким чином, поле дії Порядку не поширюється на правові відносини у царині внутрішнього аудиту.

Наступним джерелом для дослідження будуть Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту, які об'єднують найбільш ефективні міжнародні практики, будучи свого роду керівництвом як для державних, так і комерційних структур зі створення й управління системами внутрішнього аудиту. При цьому Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту не дають визначення, що таке аудиторські докази, їх джерела та методи збору. У документі визначається, що внутрішні аудитори мають зібрати достатній обсяг надійної, релевантної, корисної інформації для досягнення цілей завдання. Достатня інформація є фактичною, адекватною, переконливою і дає змогу розсудливій, інформованій особі дійти тих самих висновків, що зробив аудитор. Надійна інформація досягається найкращим чином за допомогою аудиторських методів. Релевантна інформація підтверджує спостереження та рекомендації в межах завдання та відповідає цілям завдання. Корисна інформація допомагає організації досягати її цілей [2, с. 1]. Отже, під час збору аудиторських доказів, визначення джерел їх збору, методів їх оцінки Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту також не будуть помічником, оскільки містять загальні визначення та правила.

Вітчизняні Стандарти внутрішнього аудиту вказують, що під аудиторським доказом розуміється зібрана та задокументована надійна та компетентна інформація, яку використовує працівник підрозділу внутрішнього аудиту з метою обґрунтування висновків за результатами внутрішнього аудиту [8, с. 2]. Також вітчизняні Стандарти внутрішнього аудиту розкривають джерела аудиторських доказів, якими є: дані первинних документів і звітів, у яких відображається основна інформація про операції, системи та процеси; облікові реєстри; фінансова, бюджетна, статистична, податкова та інші види звітності; звіти про виконання паспортів бюджетних програм; інвентаризаційні матеріали (описи, порівняльні відомості); розрахунки, декларації, кошториси, калькуляції, договори, контракти, накази, розпорядження; матеріали контрольних заходів; дані, отримані за результатами експертних перевірок, лабораторних аналізів, контрольних замірів, проведених за участю працівників підрозділу внутрішнього аудиту; інші документи та матеріали, необхідні для проведення внутрішнього аудиту [8, с. 5]. Отже, у ві-

тчизняних Стандартах внутрішнього аудиту йдеться про аудиторські докази, методи та джерела їх збору, які можуть бути зібрані з внутрішніх джерел. Вказівок (пояснень), які можуть бути зовнішні джерела, як зібрати аудиторські докази із цих джерел, як оцінити ці джерела, якщо наявна в них інформація не підтверджує інформацію, зібрану з внутрішніх джерел, вітчизняні Стандарти внутрішнього аудиту не містять.

Не дає відповіді на запитання: як збирати аудиторські докази із зовнішніх джерел під час проведення внутрішнього аудиту, й проект Закону України «Про внутрішній аудит».

Так, насамперед необхідно звернути увагу, що законопроект визначає правові засади здійснення внутрішнього аудиту в Україні і спрямований на створення системи незалежного внутрішнього фінансового контролю відповідно до міжнародних стандартів в антикризових та антикорупційних цілях з метою захисту інтересів суспільства та власників та водночас дія цього Закону поширюється на діяльність визначених Кабінетом Міністрів України міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, їхніх територіальних органів, бюджетних установ, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів системи державного соціального страхування і пенсійного забезпечення і їхніх підвідомчих організацій і установ, а також підприємств, заснованих на державній формі власності, а також банків [7, с. 1]. Тобто законопроект не діє на підрозділи внутрішнього контролю та аудиту, створені безпосередньо на підприємствах та установах, та внутрішній аудит, створений територіальною громадою. Стосовно аудиторських доказів, то в термінології законопроекту таке визначення відсутнє. Також законопроект не вказує джерел збору аудиторських доказів, не пояснює методів їх збору та оцінки. Таким чином, як бачимо, найбільш широко, що таке аудиторські докази, джерела

та методи їх збору, їх оцінка наведено у Міжнародному стандарті аудиту 500 [3, с. 437].

На практиці під час обґрунтування аудиторського висновку аудитор має зібрати аудиторські докази, що мають не лише достатній і переконливий характер, а й підтвердити висновки, зроблені на підставі них, аудиторськими доказами, зібраними з інших джерел.

Так, під час проведення внутрішнього аудиту аудиторськими доказами можуть виступати:

– документальні докази, що включають документи: дані первинних документів, у яких відбивається зміст відповідних господарських операцій чи первинних звітів, чи представлені узагальнені дані про об'єкт контролю за визначений період часу, облікові реєстри, де узагальнюється і накопичується інформація з відповідних первинних документів і звітів у розрізі їхнього економічного змісту, головна книга чи оборотно-сальдовий баланс, що є реєстром синтетичного обліку, де відбиваються залишки на початок і на кінець звітного періоду й обороти дебету і кредиту відповідних рахунків, бухгалтерська, податкова і статистична звітності, плани, кошториси, калькуляції і розпорядничі документи, нормативні акти, внутрішні регулюючі документи, матеріали за результатами раптових перевірок та інвентаризацій основних засобів, запасів, коштів, розрахунків, реєстри, листи, контракти тощо;

– докази, отримані за результатами інтерв'ю, анкетувань, тверджень, письмових й усних заяв працівників підприємства і третіх осіб щодо змісту досліджуваних об'єктів, звертання до керівництва за роз'ясненнями в усній і письмовій формі;

– аналітичні докази, що включають виписки із рахунків, розрахунки, графіки та інші докази, отримані за результатами аналітичних процедур;

– дані, отримані аудитором під час проведення документального і фактичного контролю об'єктів аудиту, фізичні докази, що включають спостережен-

Таблиця 1

Методи та джерела збору даних

Методи та інструменти	Джерела отримання інформації
а) аналітичний контроль;	а) правові та нормативні акти, внутрішні інструкції об'єкта аудиту;
б) тестування систем контролю;	б) положення про організацію, організаційна структура;
в) документальна перевірка;	в) проекти планів заходів, звітів, статистичних даних, протоколів;
г) вибірка;	г) дані первинних документів і звітів, у яких відображена основна інформація про процеси та операції;
г) фактична перевірка, обстеження, спостереження, перевірка на місці;	г) звіти, документи, облікові реєстри та інша інформація про трансакції/фінансові процеси;
д) опис процесів (побудова блоксхем);	д) фінансова, бюджетна, статистична, податкова звітність;
е) повна перевірка (відповідності) процесу;	е) матеріали внутрішніх та зовнішніх контрольних заходів;
є) опитувальники/анкетування;	є) дані, отримані за результатами експертних перевірок, лабораторних аналізів, контрольних замірів тощо;
ж) інтерв'ю персоналу об'єкта аудиту/залучених третіх сторін;	ж) зовнішня інформація (газетні статті, публікації);
з) вивчення нормативно-правової бази, інших документів;	з) інші документи, матеріали та інформація.
і) спеціальна перевірка, лабораторна	

ня, фотографію, контрольні обміри, заміри, огляди, інвентаризації тощо.

У методичному посібнику «Внутрішній фінансовий аудит», розробленому Державною фінансовою інспекцією України, розглядається процедура організації та проведення внутрішнього фінансового аудиту у вітчизняних органах державної влади. [1, с. 27]. У посібнику також детально наведено Методи та джерела збору даних (табл. 1).

Отже, на нашу думку, в Таблиці згруповано методи й інструменти збору даних та запропоновано джерела отримання інформації, яка в основному наявна в об'єкта контролю. Знову ж таки хочеться наголосити на необхідності підтвердження зібраної інформації на об'єкті внутрішнього аудиту інформацією, зібраною із зовнішніх джерел. Для прикладу, отримання інформації від покупців, постачальників, підрядників тощо.

У розвинених країнах Західної Європи, Америки та Канади під час збору аудиторських доказів актуальним є використання не тільки підтверджень, отриманих від дебіторів та кредиторів (зустрічна перевірка), а й налагодження згоди з банківськими установами на отримання інформаційних підтверджень. Такий факт допомагає аудиторів отримати якісні докази, бо в банках зазвичай добре налагоджений внутрішній контроль. Натомість в Україні немає налагодженої системи отримання інформації для аудиторських доказів від банківського сектору.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Зробивши порівняльний аналіз стану отримання аудиторських доказів у різних сферах та їх стану під час проведення внутрішнього аудиту, можна дійти до такої думки, що практичне отримання аудиторських доказів під час проведення внутрішнього аудиту не є добре розвиненим порівняно з отриманням аудиторських доказів під час проведення незалежного аудиту чи державного фінансового аудиту, тому буде доречним спиратися на практичний досвід незалежних та державних аудиторів. Видається слушним запровадження і зарубіжного досвіду збору аудиторських доказів під час проведення внутрішнього аудиту. Тому варто сформулювати єдині концептуальні засади з організації налагодження взаємодій з банківськими установами та отримання від останніх необхідних аудиторських доказів, що буде доцільним для практичної діяльності внутрішніх аудиторів. Також, на нашу думку, своєчасним є створення єдиного правового поля для одержання аудиторських доказів під час проведення внутрішнього аудиту. Зокрема, запровадження в стандартах внутрішнього аудиту таких (але не виключних) прийомів збору аудиторських доказів:

– Зустрічна перевірка документальних даних. Ця перевірка дасть змогу знайти випадки шахрайства, що вуюлюються шляхом виправлення даних в окремих документах, складання нових, підроблених документів і заміни ними справжніх, неправильного відображення на рахунках бухгалтерського обліку господарських операцій чи невідображення їх у бухгалтерському обліку.

– Прийом хронологічної перевірки. За наявності інформації про крадіжку товарно-матеріальних цінностей чи коштів, не виявленої проведеними на підприємстві інвентаризаціями, здійснювати перевірку руху зазначених цінностей. Це дає змогу виявити невраховані товарно-матеріальні цінності, наявні цінності (оприбуткування яких не підтверджено документами), відпуск цінностей, не зафіксованих у документах.

– Техніко-економічні розрахунки, які здійснюються у разі одержання доказів про правильність показників фінансового плану, правильності складання кошторисів бюджетних установ, кошторисів загальнопромислових і загальногосподарських витрат, капітального ремонту, калькуляцій собівартості одиниці продукції (наданих послуг), списання матеріалів на обсяг виробництва продукції чи будівельних матеріалів, на обсяг виконаних будівельно-монтажних робіт.

– Простежування – прийом, під час якого перевіряються дані первинних документів у реєстрах синтетичного й аналітичного обліку, дослідження доходить до заключної кореспонденції рахунків для переконання в тому, що відповідні господарські операції правильно чи неправильно записані в бухгалтерському обліку. Простежування дає змогу визначити нетипові статті і події, відображені в документах об'єкта.

– Підтвердження – це одержання інформації про реальність залишків на рахунках обліку коштів, рахунків розрахунків, рахунків дебіторської і кредиторської заборгованості. Аудитор мусить одержати підтвердження в письмовій формі від незалежної (третьої) сторони.

Також вважаємо необхідним застосування прийомів фактичного контролю, до яких відносяться: інвентаризація, контрольне обмірювання, експертна оцінка, обстеження на місці, контрольний запуск сировини і основних матеріалів у виробництво, перевірка якості сировини й основних матеріалів та надання аудитору права особисто перевіряти наявність майна, коштів, цінностей, а також жадати від керівництва суб'єкта проведення контрольних оглядів, вимірів виконаних робіт, визначення якості продукції. На нашу думку, нормативне закріплення цих прийомів може суттєво покращити якість внутрішнього аудиту, додасть впевненості в достовірності аудиторських висновків та підвищить ступінь довіри до них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ян ван Тайнен, Рудніцька Р.М., Манфред ван Кестерен, Родні Беторіна. Внутрішній фінансовий аудит : методичний посібник. Київ : ТОВ «Європейський інститут державного управління та аудиту», 2015. 77 с.
2. The Institute of Internal Auditors. Міжнародні Стандарти Професійної Практики Внутрішнього Аудиту (Стандарти). 247 Maitland Avenue, Altamonte Springs, Florida 32701-4201, U.S.A. 2017. 1211 с. / Пер. з англ. мови ВГО «Інститут внутрішніх аудиторів України».
3. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). Міжнародні стандарти контролю якості, ауди-

ту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (Стандарти). 529 Fifth Avenue, New York, NY 10017. 2016–2017. 1142 с. / Пер. з англ. мови Ольховікова О.Л., Шульман М.К. Київ : «Видавництво «Фенікс».

4. Мельник В.М., Пантелеєв А.С., Звездин А.Л. Ревизия и контроль : учебное пособие. Москва : ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. 56 с.

5. Порядок проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання : Постанова від 25 березня 2006 року № 361/ Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*, 2006, № 13. Ст. 15.

6. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради*. 2018, № 9. Ст.15.

7. Про внутрішній аудит : проект Закону України від 07.07.2015 № 2308а / Народні депутати України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2308%D0%B0&skl=9 (дата звернення: 07.07.2015).

8. Стандарти внутрішнього аудиту: наказ від 04.10.2011 року № 1247 / Міністерство фінансів України. *Офіційний вісник України*. 2011. № 85. Ст. 7.

Козачок І.В. ПРИЙОМИ ЗБОРУ АУДИТОРСЬКИХ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ОРГАНОМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Під час проведення внутрішнього аудиту аудиторю необхідно збирати, аналізувати, оцінювати й документально оформлювати інформацію в обсязі, достатньому для досягнення цілей завдання. Достатня інформація є фактичною, адекватною та переконливою і дає змогу розсудливій, інформованій особі дійти тих самих висновків, що зробив аудитор. Для ефективного функціонування внутрішній аудит має ґрунтуватись на чітких правилах та стандартах. Збір аудиторських доказів є необхідним елементом аудиторського дослідження, який допомагає аудиторю обґрунтувати думки та надати відповідні аудиторські висновки. Тому аудитори зобов'язані визначати точну, належну та необхідну для досягнення цілей інформацію.

Авторська позиція полягає в порівнянні наявних правових основ для збору аудиторських доказів/інформації під час проведення внутрішнього аудиту з необхідними у проведенні внутрішнього аудиту органом місцевого самоврядування, оскільки практика створення підрозділу внутрішнього аудиту безпосередньо органом місцевого самоврядування в Україні майже відсутня.

Ключові слова: аудит, аудиторські докази, внутрішній аудит.

Козачок І.В. ПРИЕМЫ СБОРА АУДИТОРСКИХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА ОРГАНОМ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

При проведении внутреннего аудита аудитору необходимо собирать, анализировать, оценивать и документально оформлять информацию в объеме, достаточном для достижения целей задания. Достаточная информация является фактической, адекватной и убедительной и позволяет здравомыслящей, информированной личности сделать такие же выводы, которые сделал аудитор.

Для эффективного функционирования внутренний аудит должен основываться на четких правилах и стандартах. Сбор аудиторских доказательств является необходимым элементом аудиторского исследования, который помогает аудитору обосновать мысли и предоставить соответствующие аудиторские заключения. Поэтому аудиторы обязаны определять точную, надлежащую и необходимую для достижения целей информацию. Авторская позиция заключается в сравнении существующих правовых основ для сбора аудиторских доказательств/информации при проведении внутреннего аудита с необходимыми при проведении внутреннего аудита органом местного самоуправления, поскольку практика создания подразделения внутреннего аудита непосредственно органом местного самоуправления в Украине практически отсутствует.

Ключевые слова: аудит, аудиторские доказательства, внутренний аудит.

Kozachok I.V. METHODS OF COLLECTING AUDIT EVIDENCE IN THE COURSE OF INTERNAL AUDIT BY THE LOCAL SELF-GOVERNMENT BODY

When conducting an internal audit, the auditor needs to collect, analyze, evaluate and document information in an amount sufficient to achieve the objectives of the task. Sufficient information is factual, adequate and convincing, and allows a prudent, informed person to come up with the same conclusions that an auditor has made. For effective functioning, internal audit should be based on clear rules and standards. Such conceptual frameworks are the International Fundamentals of Professional Internal Audit Practice, which are developed and published by the Institute of Internal Auditors to provide authoritative guidance in the field of internal audit professionals worldwide. A number of not only theoretical, methodological and practical issues on this issue need to be resolved and further developed, but it should be emphasized that the legal aspect needs attention, because the legal framework for conducting internal audit at the level of the local self-government body remains unregulated. The author's position is to compare existing legal bases for collecting audit evidence/information during an internal audit with the local self-governance body required for internal audit, since the practice of establishing an internal audit unit directly by the local self-governance body in Ukraine is practically absent. The collection of audit evidence is an essential element of the audit work that helps the auditor to justify his thoughts and provide relevant audit findings. Therefore, auditors are required to determine the exact, proper and necessary information for achieving the goals. At the same time, the responsibility for the reliability of the information and documentation provided to the auditors is borne by the officials of the institution that formed it, approved, signed or certified. Auditors should collect, analyze, evaluate and document the information in those volumes that will be sufficient to achieve the objectives of the audit, as well

as obtain the number of audit evidence that would enable the necessary conclusions to be drawn from which an audit report will be prepared. In practice, in substantiating the auditor's report, the auditor should collect audit evidence that is not only sufficient and convincing, but also to confirm the conclusions made on the basis of them, audited evidence collected from other sources. The practical experience of obtaining audit evidence in conducting internal audit is not well developed compared to obtaining audit evidence for an independent audit or a public financial audit, and it would be appropriate to rely on the practical experience of independent and statutory auditors. An appropriate introduction and foreign experience in collecting audit evidence in conducting internal audits seems to be. It is therefore necessary to formulate a single conceptual framework for organizing interactions with banking institutions and obtaining from the latest necessary audit evidence that would be appropriate for the practical activity of internal auditors. Also, in our opinion, it is timely to create a single legal field for obtaining audit evidence in conducting internal audits.

Key words: audit, audit evidence, internal audit.

Костенко О.В.,
 головний науковий співробітник
 Українського науково-дослідного інституту
 спеціальної техніки та судових експертиз
 Служби безпеки України

Костенко В.В.,
 науковий співробітник
 Українського науково-дослідного інституту
 спеціальної техніки та судових експертиз
 Служби безпеки України

УДК 342.9

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ У МІЖНАРОДНИХ АКТАХ UNCITRAL

Постановка проблеми. Запровадження нових форм міжнародної співпраці, а саме електронного транскордонного співробітництва, є одним із пріоритетних напрямів розвитку світового співтовариства. Електронне транскордонне співробітництво, зокрема із використанням транскордонних електронних довірчих послуг, на тепер потребує законодавчого регулювання.

Одним із локомотивів міжнародного правотворчого процесу в галузі електронних довірчих послуг і цифрових підписів виступає Комісія ООН з міжнародного торговельного права Міжнародної торгової палати і Європейської економічної комісії (далі – ЮНСІТРАЛ, Комісія). Комісією затверджено Закон «Про електронну комерцію» (“Model Law on Electronic Commerce”) та Типовий закон «Про електронні підписи» (“Model Law on Electronic Signatures with Guide to Enactment 2001”). Ці законодавчі акти стали основою для створення нормативно-правових актів у галузі електронної торгівлі та цифрового підпису, заклали загальні принципи транскордонного визнання сертифікатів цифрового підпису практично всіх країн світу.

У цих законодавчих актах проблему міждержавного визнання електронних довірчих послуг і перш за все цифрового підпису висвітлено на умовах, які можна узагальнити таким чином: довірча послуга та цифровий підпис визнаються транскордонними у разі використання надійного цифрового підпису, який обов’язково пов’язаний безпосередньо із підписантом та перебуває під його фізичним контролем, а також за умови забезпечення цілісності і достовірності даних, що підписані цифровим підписом.

Однак ні в міжнародному праві, ні в праві окремих держав не досягнуто єдиної узгодженої правової позиції або процедури, яка би стала універсальним правовим механізмом визнання іноземних електронних довірчих та іноземних сертифікатів цифрового підпису.

Врегулювання суспільних відносин, які виникають у процесі використання іноземних електронних довірчих послуг міжнародними та іноземними суб’єктами права, а також транскордонного визнан-

ня сертифікатів електронних підписів є наразі актуальною проблемою.

Мета статті – здійснити аналіз правових підходів реалізації можливих процедур визнання транскордонних іноземних довірчих послуг, транскордонної сертифікації та транскордонного визнання сертифікатів цифрових підписів у міжнародному праві на основі матеріалів Комісії ООН з міжнародного торговельного права Міжнародної торгової палати і Європейської економічної комісії UNCITRAL.

Результати аналізу наукових публікацій. Останнім часом науковці приватного права та інформаційних технологій вирішують проблеми, пов’язані із бурхливим розвитком електронних послуг, які заміщують традиційні послуги практично у всіх сферах життя. Багато зусиль спрямовано саме на технічну реалізацію електронних послуг та електронну ідентифікацію надавачів та користувачів цих послуг, забезпечуючи їх технологічну транскордонність, але правове регулювання транскордонних електронних довірчих послуг тривалий час було неактуальне. Однак стрімке поширення міжнародної електронної торгівлі спонукало науковців права звернути увагу на відсутність правових механізмів регулювання суспільних відносин, пов’язаних із використанням транскордонних електронних довірчих послуг та цифрових підписів. Проблемою використання електронного цифрового підпису займалися такі вчені: І. Кулик, О. Перевозчикова, І. Горбенко, Ю. Горбенко, О. Потій, В. Черидніченко, А. Nageli, E. Elgar, F. Faye, V. Misiuko, M. Sekt, однак ними в цілому питання правового регулювання визнання іноземних електронних довірчих послуг та транскордонного визнання сертифікатів цифрових підписів висвітлювалися дотично.

Виклад основного матеріалу. Починаючи із 2014 року Робочою групою IV Комісії з електронної торгівлі UNCITRAL здійснюються заходи щодо вирішення правових питань, пов’язаних із управлінням ідентифікаційними даними та довірчими послугами. UNCITRAL розглядає процес юридичного визнання довірчих послуг та цифрових підписів як необхідність визначення правових вимог та створен-

ня відповідних матеріально-правових норм у будь-якій юрисдикційній системі. На сучасному етапі розвитку міжнародного права вбачається, що транскордонне юридичне визнання довірчих послуг та цифрового підпису можна розуміти як процес:

а) надання такого ж правового статусу в приймаючій юрисдикційній системі, що надається в юрисдикційній системі походження електронних довірчих послуг та цифрових підписів;

б) надання такого ж правового статусу, який надається в приймаючій юрисдикційній системі незалежно від юрисдикції будь-якої іноземної сторони;

в) визначення наслідків юридичного визнання в окремому документі за певних умов;

г) взаємного, дзеркального або одностороннього надання правового статусу, згідно зі встановленим порядком;

г) визнання цифрових підписів шляхом укладання спеціальної міжнародної угоди або в рамках делегованих повноважень окремого меморандуму.

Нині будь-яка країна може побудувати своє законодавство в сфері цифрових підписів та створити умови юридичного визнання цифрових підписів на національному рівні, керуючись положеннями про функціональну еквівалентність цифрових підписів, встановлених статтею 7 Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронну торгівлю», статтею 6 Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронні підписи», статтею 9 Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про використання електронних повідомлень в міжнародних угодах» і статтею 9 Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронні передавані записи».

Забезпечення транскордонності національних цифрових підписів та електронних довірчих послуг здійснюється шляхом застосування визнаних у світі стандартів ідентифікаційних даних як складників указаних електронних послуг. Найбільш відомими рамковими документами в цій галузі є:

ISO/IEC 29115 – Структура гарантії автентифікації об'єкта;

Регламент № 910/2014 Європейського Союзу про електронну ідентифікацію і засвідчувальні послуги щодо електронних операцій на внутрішньому ринку;

Draft ISO/IEC 29003 Identity Proofing (ISO/IEC 29003 – Проект документа з перевірки справжності ідентифікаційних даних);

NIST SP 800-63-3 Digital Identity Guidelines (NIST SP 800-63-3 – Керівні принципи з цифрових ідентифікаційних даних).

Разом із тим на сучасному етапі розвитку міжнародного та національного права в сфері використання електронних довірчих послуг та цифрового підпису в транскордонному режимі неврегульованою залишається низка глобальних проблем.

Проблема термінології. Проблема полягає в тому, що національні законодавства або міжнародні законодавчі акти містять сукупність понять та визначень, які мають суттєві відмінності. Їх складно ототожнювати і вони інколи носять надмірно технічний характер, що ускладнює сприйняття простими громадяна-

ми. Національні законодавства зазвичай декларують узагальнені правові норми або деталізують широке коло визначень стосовно визнання іноземних сертифікатів цифрових підписів, але вони не мають практичних реалізацій [1].

Проблема облікових даних як складника цифрового підпису та довірчих послуг. Як відомо, одними із ключових компонентів цифрового підпису є відомості про підписувача, які прийнято вважати цифровими обліковими даними. Натепер жодним законодавчим актом не врегульовані питання транскордонного визнання цифрових облікових даних, а саме: сталий склад облікових даних, хто має проводити таке визнання, якою стороною вони мають підлягати визнанню, яка мета такого взаємного визнання, які характерні елементи мають бути наявними для взаємного визнання, які обмеження можна застосувати під час взаємного визнання. Також поза межами правової регуляції нині перебуває проблема застосування взаємного визнання ідентифікаційних даних юридичних осіб, цифрових пристроїв або цифрових об'єктів.

Проблема довіри до електронних послуг та цифрових підписів. Можливість запровадження технічних механізмів забезпечення надійності довірчих послуг існує і може бути оперативно реалізована. Однак натепер відсутні міжнародні правові механізми, які гарантують певний рівень та норми довіри електронним послугам однієї зі сторін, що обмінюються такими послугами. У багатьох національних ідентифікаційних системах, зокрема і в Україні, визначені три рівні забезпечення довіри за прикладом Європейського Союзу. Тоді як у Сполучених Штатах і в деяких інших країнах використовується чотири рівні забезпечення довіри.

Процеси, процедури і технології, які використовуються постачальниками довірчих послуг та цифрових підписів для видачі та підтвердження справжності ідентифікаційних облікових даних, можуть чинити істотний вплив на забезпечення довіри до будь-якої операції з довірчими послугами та цифровими підписами, в якій використовуються ці облікові дані.

Проблема розподілу відповідальності та ризиків. Питання розподілу відповідальності і ризиків часто стають основними бар'єрами на шляху впровадження комерційних електронних довірчих послуг. Сюди входять ризики:

– постачальників електронних довірчих послуг та учасників систем ідентифікації, які пов'язані з тим, що відповідальність, покладена на них у рамках чинного законодавства, є або формальною, або необґрунтованою, або штучно завищеною;

– постачальників довірчих послуг та учасників систем ідентифікації, які пов'язані із тим, що законодавство є нечітким, двозначним або невизначеним.

Проблема транскордонної правової інтероперабельності.

Держави з різною правовою культурою традиційно розходяться в технічній та правовій оцінці цифрового підпису. Країни загального права (США, Вели-

кобританія) не пред'являють особливих технічних та юридичних вимог до цифрового підпису, а також не вимагають обов'язкового проставлення цифрового підпису одночасно всіма учасниками електронної довірчої послуги або електронного документа. При цьому електронний підпис може бути створено будь-ким і за будь-якої технології. У романо-германських правових системах (здебільшого у країнах Європи), де правова доктрина традиційно відігравала істотну роль, склалася інша концепція цифрового підпису. Вона сприймається як факт остаточного вираження думки сторін, надання документу характеру юридично значимого, а також має досить виважений підхід до забезпечення інтероперабельності технологій цифрових підписів та електронних довірчих послуг.

З метою вирішення вказаних проблем Робочою групою IV Комісії за участю багатьох країн світу вивчаються перспективи правового регулювання визнання транскордонних довірчих послуг та цифрових підписів шляхом розробки загальних, стандартизованих міжнародних правових актів. У своїй діяльності UNCITRAL планує вивчити досвід кількох проектів у сфері електронних довірчих послуг:

– Європейської комісії – Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій в межах внутрішнього ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС;

– Євразійського економічного союзу – Договір про Євразійський економічний союз та Концепцію використання послуг та юридично значимих електронних документів у міждержавній інформаційній взаємодії;

– Азійсько-Тихоокеанського регіону, паназійського альянсу за розвиток електронної торгівлі.

Також Робочою групою IV вивчаються наявні міжнародні документи, спрямовані на забезпечення взаємного визнання транснаціональних правових наслідків у паперовому середовищі, такі як Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів «Конвенція про апостиль» (Гаага, 5 жовтня 1961 року) і Протокол про єдиний порядок дій за дорученням, що виконуються за кордоном (Вашингтон, 17 лютого 1940 року), які можуть містити відповідні рекомендації щодо мінімальних елементів для транскордонного взаємного визнання довірчих послуг.

Зважаючи на отриманий практичний досвід використання національних і транскордонних електронних довірчих послуг ЮНСІТРАЛ розглядає низку правових механізмів для забезпечення юридичного визнання цифрових підписів, які базуються на двох доктринальних тлумаченнях права:

1) не всі цифрові підписи є результатом надання електронних довірчих послуг і такими можуть вважатися тільки ті, які вимагають участі третьої сторони, що надає електронні довірчі послуги або здійснює їх верифікацію;

2) всі цифрові підписи є результатом надання електронних довірчих послуг.

Оскільки в світі наявні різні бачення щодо необхідних рівнів безпеки електронних довірчих послуг, то для узгодження загальної позиції з цього питання запропоновано розглянути і встановити принаймні два рівні:

- некваліфіковані електронні довірчі послуги;
- кваліфіковані електронні довірчі послуги.

Виходячи з указаних рівнів безпеки електронних довірчих послуг, різняться і їхні правові наслідки:

а) якщо електронна довірча послуга не є кваліфікованою – правові наслідки обмежуються положеннями про недискримінацію;

б) якщо електронна довірча послуга є кваліфікованою – правові наслідки будуть включати асиміляцію, презумпцію, перенесення тягаря доведення на супротивну сторону.

Для вирішення проблем уніфікації термінології, зменшення технічного складника і покращення сприйняття ЮНСІТРАЛ як дефініції для обговорення та узгодження пропонує розглянути такий (невичерпний) перелік понять і визначень:

– електронна ідентифікація означає процес використання особистих ідентифікаційних даних в електронному вигляді, що дають змогу отримати однозначне уявлення про фізичну чи юридичну особу або ж про фізичну особу, що представляє юридичну особу;

– засоби електронної ідентифікації означають матеріальний та/або нематеріальний блок, який містить особисті ідентифікаційні дані і використовується для автентифікації під час надання послуги в режимі онлайн;

– особисті ідентифікаційні дані означають набір даних, що дають змогу ідентифікувати фізичну або юридичну особу або ж фізичну особу, що представляє юридичну особу;

– автентифікація – електронний процес, який дає змогу виробляти електронну ідентифікацію фізичної або юридичної особи або ж підтвердження походження та цілісності даних в електронній формі;

– довірча послуга – це електронна послуга (зазвичай надається за винагороду), яка включає:

а) створення, перевірку та підтвердження достовірності електронних підписів, електронних печаток або проставлення електронної позначки часу, електронну реєстрацію доставки і видачу сертифікатів, пов'язаних з ними послугами;

б) створення, перевірку та підтвердження достовірності сертифікатів, що засвідчують достовірність веб-сайту;

в) збереження електронних підписів, печаток або сертифікатів, пов'язаних з ними послугами;

– кваліфікована довірча послуга – це довірча послуга, яка відповідає чинним вимогам, закріпленим у цьому тексті (конвенція, типовий закон, меморандум);

– електронний підпис означає дані в електронній формі, які додаються до інших даних в електронній формі або логічно пов'язані з ними і використовуються підписувачем для підписання;

– підписувач – фізична особа, яка створює і використовує електронний підпис;

– електронна печатка означає дані в електронній формі, які додаються до інших даних в електронній формі або логічно пов'язані з ними з метою підтвердження їх походження та цілісності;

– послуга з електронної реєстрації – це послуга, яка дає змогу передавати дані між третіми сторонами за допомогою електронних засобів та є доказом щодо обробки даних для передачі, зокрема доказом відправлення і отримання даних, і яка захищає дані, що передаються від ризику втрати, розкрадання, пошкодження або будь-якої несанкціонованої зміни;

– сертифікат, що засвідчує справжність веб-сайту, означає свідоцтво, яке дає змогу засвідчити справжність веб-сайту і прив'язує веб-сайт до фізичної або юридичної особи, якій видано сертифікат;

– електронним документом може бути будь-який контент, який зберігається в електронній формі, зокрема текст або звуковий сигнал, відео- або аудіовізуальні записи;

– підтвердження автентичності означає процес перевірки та підтвердження того, що електронний підпис або печатка є дійсними [2].

Натепер в ЮНСІТРАЛ формується загальне уявлення вирішення проблеми транскордонного визнання іноземних цифрових підписів та електронних довірчих послуг на основі умови застосування хоча б одного із доктринальних тлумачень та наявності двох рівнів безпеки.

У разі дотримання зазначених умов можна встановити єдиний принцип взаємного транскордонного визнання для електронних довірчих послуг, що мають однаковий рівень безпеки. У цьому разі для всіх постачальників буде встановлено загальна вимога щодо безпеки порівняно зі ступенем ризику. Для забезпечення високого рівня надійності/безпеки будуть передбачені особливі вимоги до кваліфікованих постачальників довірчих послуг та до самих електронних кваліфікованих довірчих послуг, які вони надають. Правовий режим відповідальності буде залежати від того, чи є постачальник електронних довірчих послуг кваліфікованим чи ні. Також планується встановити презумпцію, на підставі якої мають дотримуватися об'єктивні критерії, що визначають рівні забезпечення безпеки, а також юридичні вимоги до постачальника, який має відповідати технічним стандартам, визначеним міжнародним органом.

Останнім часом питанню юридичного визнання транскордонних довірчих послуг приділяється досить уваги. Окремі країни-члени ЮНСІТРАЛ ініціативно запропонували низку цікавих правових рішень стосовно визнання електронних довірчих послуг у транскордонному режимі.

Так, Російською Федерацією запропоновано проект «Вдосконалення системи управління ідентифікаційними даними під час використання транскордонного простору довіри і загальної інфраструктури довіри у застосуванні до транскордонних електронних комерційних угод». В основі проекту закладено модель, яку визначено у Модельному законі «Про транскордонний інформаційний обмін електронними документами», який розроблено 25 листопа-

да 2016 року та затверджено Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав. Згідно з проектом, пропонується створити багатокластерний вертикально інтегрований «транскордонний простір довіри», який матиме три рівні електронних довірчих послуг (базовий, середній, високий). Кластер може мати єдиного міжнародного регулятора, регуляторів міждержавних союзів та національні регулятори цифрових довірчих послуг та цифрових підписів. Також передбачається запровадити правові рівні регуляції цифрових довірчих послуг на одно- або багатодоменній основі із залученням третьої незалежної довірчої сторони, а також уніфікацію міжнародної та національних нормативних баз [3; 6].

Натомість Сполучені Штати Америки вважають за необхідне в найближчій перспективі розглянути тему юридичного визнання ідентифікаційної інформації, що пройшла автентифікацію в зв'язку з комерційною операцією. Також США вважають за доцільне конкретизувати дефініцію «юридичне визнання», а саме: яку мету переслідує юридичне визнання, які правові вимоги для його отримання, хто забезпечує юридичне визнання, з якою метою проводиться юридичне визнання, який взаємозв'язок між юридичним визнанням і законодавством, що передбачає ту чи іншу форму ідентифікації і як юридичне визнання застосовується до ідентифікаційних даних юридичних осіб, пристроїв або цифрових об'єктів.

Пропозиції Австрії, Бельгії, Італії, Сполученого Королівства Великобританії та Європейського Союзу стосуються можливості встановлення узгоджених рівнів безпеки, які забезпечуються за допомогою довірчих послуг: перший рівень – із застосуванням некваліфікованих довірчих послуг, а другий рівень – із використанням кваліфікованих довірчих послуг. За другим рівнем правові наслідки будуть включати асиміляцію, презумпцію, перенесення тягаря доведення на супротивну сторону. Також пропонується застосувати принцип взаємного транскордонного визнання для довірчих послуг, що мають однаковий рівень безпеки, та застосувати правовий режим відповідальності до кваліфікованих постачальників довірчих послуг, якщо постачальник відповідає технічним стандартам, визначеним міжнародним органом [4].

Цікава пропозиції республіки Індія, яка ґрунтується на положеннях статті 19 Закону «Про інформаційні технології», прийнятого в 2008 році. Цим законом призначається спеціальний орган – «Контролер», на який покладені права та обов'язки здійснювати визнання іноземних сертифікатів цифрових підписів за таким алгоритмом:

1) з урахуванням таких умов і обмежень, які можуть бути вказані в нормативних положеннях, Контролер з попереднього дозволу центрального уряду і за допомогою публікації повідомлення в офіційному віснику може визнавати будь-який іноземний орган сертифікації «органом, що сертифікує» для цілей цього Закону;

2) якщо той чи інший орган сертифікації визнається відповідно до пункту 1, то виданий таким ор-

ганом сертифікат електронного підпису є дійсним для цілей цього Закону;

3) якщо Контролер пересвідчується в тому, що той чи інший орган сертифікації порушив будь-що з умов або обмежень, дотримання яких дало йому змогу отримати визнання згідно з пунктом 1, то він може скасувати таке визнання з причин, які мають бути викладені в письмовому вигляді шляхом публікації відповідного повідомлення в офіційному віснику.

Україна як активний член світового процесу цифровізації здійснює певні кроки в напрямі осучаснення законодавства в галузі цифрового підпису та довірчих послуг, а саме запровадила новий Закон України «Про електронні довірчі послуги». За ініціативи Міністерства юстиції України та з метою гармонізації вимог у сфері розвитку та забезпечення інтероперабельності системи електронного цифрового підпису прийнято національні європейські та міжнародні стандарти (89 нормативних документів), що регламентують найбільш поширені у світі криптографічні алгоритми та протоколи, такі як KCDSA, ECDSA, EC KCDSA та EC-GDSA. Також протягом 2014 року прийнято два національні стандарти: ДСТУ 7624:2014 «Інформаційні технології. Криптографічний захист інформації. Алгоритм симетричного блокового перетворення» та ДСТУ 7564:2014 «Інформаційні технології. Криптографічний захист інформації. Функція хешування» на алгоритм симетричного блокового перетворення та на функції хешування. Міністерством юстиції України спільно з Адміністрацією державного зв'язку та захисту інформації України видано наказ № 1017/5/206 від 29.03.2017 року щодо застосування в Україні міжнародних алгоритмів криптозахисту RSA та ECDSA з метою надання електронних послуг відповідно до Закону «Про електронні довірчі послуги» та запровадження сучасних механізмів електронної ідентифікації Mobile ID [5].

Висновки. Взаємне визнання стандартів, систем цифрового підпису та структур електронних довірчих послуг дасть змогу користувачеві довести свою ідентичність та отримати надійну електронну послугу в будь-якій точці Земної кулі, а міжнародна ідентифікаційна система в цій сфері мусить забезпечити довіру до користувачів і послуг.

Нині є безліч національних та регіональних концепцій і ініціатив у сфері довірчих послуг, які вже досить добре опрацьовані. Вони дають змогу виявити відповідні проблеми і можуть служити базою у розробці належних правових рамок на міжнародному рівні, які можна перенести в різні вже наявні правові системи.

Костенко О.В., Костенко В.В. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ У МІЖНАРОДНИХ АКТАХ UNCITRAL

У статті проаналізовано законодавчий досвід правового регулювання суспільних відносин у сфері цифрового підпису та електронних довірчих послуг Комісії ООН з міжнародного торговельного права Міжнародної торгової палати та Європейської економічної комісії UNCITRAL.

Вивчаються перспективи правового регулювання визнання транскордонних довірчих послуг та цифрових підписів шляхом розробки загальних, стандартизованих міжнародних правових актів Робочою групою IV Комісії, а також за участю багатьох країн світу.

Міжнародне правове поле насичене термінами, однак терміни «транскордонність», «юридичне визнання», «транскордонне визнання цифрового підпису», «транскордонні електронні довірчі послуги» не мають єдиного тлумачення. Це створює проблеми міждержавної адаптації різних юрисдикцій у сфері цифрового підпису.

Робочою групою IV Комісії ООН з міжнародного торговельного права Міжнародної торгової палати та Європейської економічної комісії UNCITRAL здійснюються заходи, спрямовані на створення загальної правової основи, яка застосовується до електронних довірчих послуг та цифрових підписів, включаючи відповідні положення, спрямовані на розвиток міжнародної транскордонної оперативної взаємодії в правовій і технічній галузях.

Зважаючи на суттєві позитивні кроки, наявний гігантський науково-технічний та правовий потенціал, Україна має реальну перспективу стати одним із лідерів серед країн-членів ЮНСІТРАЛІ в участі у загальносвітовому процесі правового впорядкування сфери цифрового підпису та електронних довірчих послуг, а саме у розробці та створенні механізмів їх транскордонного визнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. A/CN.9/WG.IV/WP.150. United Nations. URL: <http://undocs.org/ru/A/CN.9/WG.IV/WP.150> (дата звернення: 09.11.2018).
2. A/CN.9/902 United Nations. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V17/029/30/PDF/V1702930.pdf?OpenElement> (дата звернення: 07.11.2018).
3. A/CN.9/WG.IV/WP.143. United Nations. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/V17/008/33/PDF/V1700833.pdf?OpenElement> (дата звернення: 05.11.2018).
4. A/CN.9/WG.IV/WP.141. United Nations. URL: <http://undocs.org/ru/A/CN.9/WG.IV/WP.141> (дата звернення: 25.12.2018).
5. Костенко О.В. Правове регулювання транскордонного визнання сертифікатів електронних підписів та електронних довірчих послуг у міжнародному законодавстві. Фаховий збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права». 2018. С. 130–139.
6. Костенко О.В. Правове регулювання транскордонного визнання сертифікатів електронних підписів та електронних довірчих послуг у законодавстві пострадянських країн. Фаховий збірник наукових праць «Право і суспільство». № 5, частина 2. 2018. С. 110–115.

Натепер в ЮНСІТРАЛ формується загальне уявлення вирішення проблеми транскордонного визнання іноземних цифрових підписів та електронних довірчих послуг на основі умови застосування хоча б одного із доктринальних тлумачень та наявності двох рівнів безпеки.

Опрацьовано пропозицію Російської Федерації щодо запровадження проекту «Вдосконалення системи управління ідентифікаційними даними під час використання транскордонного простору довіри і загальної інфраструктури довіри у застосуванні до транскордонних електронних комерційних угод».

Вивчено пропозиції Австрії, Бельгії, Італії, Сполученого Королівства Великобританії та Європейського Союзу стосовно можливості встановлення узгоджених рівнів безпеки, які забезпечуються за допомогою довірчих послуг, та рівнів правових наслідків. Також розглянуто пропозиції щодо застосування принципів взаємного транскордонного визнання для довірчих послуг, що мають однаковий рівень безпеки, та застосування правового режиму відповідальності до кваліфікованих постачальників довірчих послуг.

Узагальнено проблеми транскордонного використання цифрових підписів та електронних довірчих послуг, що притаманні країнам із різною юрисдикцією. Досліджено перспективні напрями міждержавного врегулювання сфери цифрових підписів та електронних довірчих послуг на основі прикладів та пропозицій окремих країн.

Ключові слова: цифровий підпис, електронні довірчі послуги, транскордонний режим електронних довірчих послуг, визнання іноземних сертифікатів цифрових підписів.

Костенко А.В., Костенко В.В. ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ДОВЕРИТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В МЕЖДУНАРОДНЫХ АКТАХ UNCITRAL

В статье проанализирован законодательный опыт правового регулирования общественных отношений в сфере цифровой подписи и электронных доверительных услуг Комиссии ООН по международному торговому праву Международной торговой палаты и Европейской экономической комиссии UNCITRAL. Изучаются перспективы правового регулирования признания трансграничных доверительных услуг цифровых подписей путем разработки общих, стандартизированных международных правовых актов Рабочей группой IV Комиссии, а также при участии многих стран мира. На сегодняшний день в ЮНСИТРАЛ формируется общее представление решения проблемы трансграничного признания иностранных цифровых подписей и электронных доверительных услуг на основе условия применения хотя бы одного из доктринальных толкований и наличия двух уровней безопасности. Изучено предложение Российской Федерации о введении проекта «Совершенствование системы управления идентификационными данными при использовании трансграничного пространства доверия и общей инфраструктуры доверия в применении к трансграничным электронным коммерческим сделкам». Изучены предложения Австрии, Бельгии, Италии, Соединенного Королевства Великобритании и Европейского Союза относительно возможности установления согласованных уровней безопасности, которые обеспечиваются с помощью доверительных услуг и уровней правовых последствий. Также рассмотрены предложения по применению принципов взаимного трансграничного признания для доверительных услуг, имеющих одинаковый уровень безопасности, и применению правового режима ответственности для квалифицированных поставщиков доверительных услуг. Осуществлен обзор проблемы трансграничного использования цифровых подписей и электронных доверительных услуг, которые присущи странам с разной юрисдикцией. Исследованы перспективные направления межгосударственного урегулирования сферы цифровых подписей и электронных доверительных услуг на основе примеров и предложений отдельных стран.

Ключевые слова: цифровая подпись, электронные доверительные услуги, трансграничный режим электронных доверительных услуг, признания иностранных сертификатов цифровых подписей.

Kostenko O.V., Kostenko V.V. WAYS OF DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC CONTRACTING SERVICES IN UNCITRAL INTERNATIONAL ACTS

Introduction of new forms of international cooperation, namely, electronic cross-border cooperation, is one of the priority directions of development of the world community. Electronic cross-border co-operation, including the use of cross-border trusted services, needs legislative regulation today.

One of the locomotives of the international law-making process in the field of electronic trust services, electronic signatures is the United Nations Commission on International Trade Law, the International Chamber of Commerce and the Economic Commission for Europe (UNCITRAL, Commission). UNCITRAL approved the Model Law on Electronic Commerce and the Model Law on Electronic Signatures with a Guide to Enactment 2001. However, at the current stage of development of international and national law in the area of using trust services and digital signatures in the cross-border regime, a number of global problems remain unresolved. The problem of terminology. The problem lies in the fact that national laws or international laws contain a set of concepts and definitions that are significantly different and sometimes of an overly technical nature, which complicates the perception of ordinary citizens.

The problem of credential as a component of a digital signature and trust services. As you know, the key components of a digital signature are subscriber data, which is considered as digital credentials. To date, no legislative act addresses the issues of cross-border recognition of digital credentials, namely: who should hold such recognition, which party they should be recognized as the purpose of such mutual recognition, which features should be available for mutual recognition, which restrictions may apply during mutual recognition. Also, outside

the scope of legal regulation, there is currently a problem of the mutual recognition of identity data of legal entities, digital devices or digital objects. The problem of trust in electronic services and digital signatures. The possibility of introducing technical mechanisms for ensuring the reliability of trust services exists and can be implemented promptly.

However, today there are no international legal mechanisms guaranteeing a certain level and standards of trust in digital services of one of the parties exchanging such services. In many national identification systems, including in Ukraine, so-called “levels of security of trust” are defined as in the European Union (“low”, “high” and “basic”). While four levels of trust are used in the United States and in some other countries. The problem of cross-border interoperability. States with different legal culture traditionally diverge in the technical and legal assessment of digital signatures. Common Laws (United States, United Kingdom) do not impose specific technical and legal requirements for a digital signature, nor does it require the mandatory provision of a digital signature at the same time by all parties to the trust service or electronic document. In this case, an electronic signature may be created by anyone and by any technology. In Roman-Germanic legal systems (mainly in European countries), where the legal doctrine traditionally played an essential role, another concept of digital signature has developed. In order to address these issues, Working Group IV, the United Nations Commission on International Trade Law, the International Chamber of Commerce and the Economic Commission for Europe, with the participation of many countries of the world, are exploring the prospects for legal regulation of the recognition of cross-border trust services and digital signatures through the development of common, standardized international legal acts.

The issue of legal recognition of cross-border trust services has received sufficient attention from different countries. Thus, the Russian Federation proposed a project “Improving the Identity Management System in the Use of Cross-Border Confidence and Common Trust Infrastructure in the Application of Cross-Border Electronic Commerce Agreements”. The project is based on the model defined in the Model Law “On Transborder Information Exchange of Electronic Documents” of November 25, 2016. According to the project, it is proposed to create a large cluster of vertically integrated “cross-border trust”, which will have three levels of electronic trust services (basic, medium, high). The cluster can have a single international regulator, regulators of intergovernmental unions and national regulators of digital trust services and digital signatures. It is also envisaged to introduce legal levels of regulation of digital trusted services on one or many domain-based basis with the involvement of a third independent trust party, as well as the unification of international and national regulatory frameworks.

Instead, the United States considers it necessary in the near future to consider the issue of legal recognition of identification information that has been authenticated in connection with a commercial transaction, namely, that it is a legal recognition of its purpose, requirements, legal support, etc.

The proposals of Austria, Belgium, Italy, the United Kingdom of Great Britain and the European Union concern the possibility of establishing agreed levels of security, which are provided through trust services. Today there are many national and regional concepts and initiatives in the field of trust services, which have already been well developed. They can identify the relevant issues and can serve as a basis for developing an appropriate legal framework at the international level that could be transferred to various existing legal systems.

It is expedient for law-makers of Ukraine to take into account the world experience in developing normative legal acts regulating the sphere of trust services and digital signatures, including the cross-border regime.

Key words: digital signature, electronic trusted services, cross-border electronic trust services, recognition of foreign certificates of digital signatures.

Пархоменко-Куцевіл О.І.,
доктор наук з державного управління,
завідувач кафедри публічного адміністрування
Міжрегіональної Академії управління персоналом

УДК 343.341

ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ІНСТИТУЦІЙ В ЯПОНІІ ТА ПІВДЕННІЙ КОРЕЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Натепер проблеми запобігання та боротьби з корупцією в Україні намагаються вирішити на державному рівні через створення системи інституцій, внесення змін до чинного законодавства, формування нових нормативно-правових документів тощо. Однак нині відсутні реальні результати з мінімізації корупції.

У масовій свідомості формується думка, що корупційні злочини не наносять шкоди суспільству, тому певні верстви населення обирають корупційні шляхи вирішення тих чи інших повсякденних проблем (чесний чиновник часто не влаштовує ні населення у цілому, ні підприємців як його найбільш активну частину).

Слід зазначити, що міжнародний досвід демонструє позитивні практики запобігання та боротьби з корупцією. Саме такий досвід має бути запроваджений у національному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми.

Проблему запобігання та подолання корупції аналізують учені в різних галузях науки, а саме правознавці, політологи, соціологи, психологи, державні управлінці та ін. Зокрема, проблеми міжнародного досвіду із заходів щодо запобігання та подолання корупції аналізують: С. Александров, В. Андріанов, Л. Багрій-Шахматов, О. Банчук, І. Бачинський, В. Белік, В. Берзнер, О. Бондарчук, О. Дудоров, В. Кузьменко, О. Куриленко, К. Лалаян, О. Ленкевич, В. Литвиненко, О. Лук'янов, О. Маркеєва, М. Мельник, О. Михайльченко, А. Мовчан, О. Мусієнко, Є. Невмержицький, Ю. Рубинський, С. Серьогін, О. Сінчук, Л. Ситник, Є. Скулиш, В. Соловйов, А. Суббот, В. Трепак, Т. Ульбашев, М. Фоміна, М. Хавронюк, Н. Ченшова, О. Юрченко та ін.

Водночас натепер відсутній порівняльний аналіз системи антикорупційних заходів в Японії, Південній Корей та Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – здійснення порівняльного аналізу системи антикорупційних заходів в Японії, Південній Корей та Україні.

Виклад основного матеріалу. У Японії (Індекс сприйняття корупції – 76, посідає 15-е місце серед 175 держав) одним із найважливіших напрямів боротьби з корупцією вважають кадрову політику. Вона ґрунтується на принципі меритократії, тобто створення початкових умов для об'єктивно обдарованих і працелюбних людей, щоб вони в майбутньому мали шанс посісти високе суспільне становище

в умовах вільної конкуренції. Таким чином, на керівних посадах у державі мають перебувати найбільш здібні особи незалежно від їхнього соціального чи економічного походження [3, с. 176]. Гідний рівень матеріального забезпечення є складником престижу державної служби в Японії.

Важливим кроком в антикорупційній діяльності Японії вважають прийняття у 2001 р. Закону «Про розкриття інформації». Положення цього документа гарантують громадянам держави доступ до офіційної інформації, яку зберігають в органах влади. Передбачено можливість вимоги розкриття інформації, адресованої Раді з контролю за розкриттям інформації, у разі обмеження доступу до певного її виду.

У Японії наявний у відкритому доступі реєстр осіб, яким висунуто обвинувачення в корупції або які причетні до організованої злочинності, що надає можливість громадськості здійснювати контроль за притягненням винних до відповідальності. Чітко регламентовано суворі обмеження щодо джерел фінансування виборчих кампаній, політичних партій та організацій у країні.

Досвід японської антикорупційної політики цікавий тим, що в цій країні випробувано широкий спектр способів попередження корупції. Японці активно вивчають історичний досвід і новації боротьби з корупцією в країнах з глибокими демократичними традиціями, нерідко визнаючи їх більш ефективними, ніж власні. Останніми роками очевидними стали досягнення японської антикорупційної політики [1, с. 9].

Політика Японії в сфері контролю над злочинністю, а зокрема над корупцією, ґрунтується на пріоритеті профілактичних заходів. У законодавстві Японії закріплено безліч норм, покликаних унеможливити формування корупційних зв'язків, ефективна дія яких підкріплена жорстким контролем за їх дотриманням. В Японії невідворотність покарання набагато дієвіша, ніж суворість кримінальної репресії [4].

В Японії відсутня комплексна стратегія в боротьбі з корупцією, відсутній і єдиний комплексний акт, спрямований на боротьбу з корупцією. Норми такого характеру містяться в різних законах: «Про вибори громадських посадових осіб» (1950 р.), «Про парламент» (1950 р.), «Про регулювання політичних фондів» (1948 р.), «Про державних службовців» (1948 р.), «Про місцеве самоврядування» (1947 р.) Кожен з цих законів безперервно коригуються з урахуванням ефективності використання його положень

і зберігає свою як силу, так і актуальність до теперішнього часу.

В Японії пріоритетними в сфері боротьби з корупцією стали:

1) межа політичної економії (підзвітність політичного керівництва, реформа фінансування політичних партій і кампаній);

2) реформа державної служби (гідна оплата праці, система стимулів, принцип меритократії);

3) забезпечення громадянських свобод (система соціально-правового контролю та морального впливу на політиків з боку громадянського суспільства) [1, с. 9–10].

Зупинимося докладніше на розгляді кожного напрямку.

Заходи політичної економії. Об'єктом японського антикорупційного законодавства є дві категорії осіб, які обіймають справді владне становище. До першої категорії відносять політиків, це – депутати парламенту, частина з яких стає членами кабінету міністрів, їхні заступники і політичні радники, а також голови місцевих адміністрацій (губернатори, мери міст), депутати місцевих зборів. Друга категорія – урядові і місцеві службовці [4].

У першому випадку попередження корупції зводиться, зокрема, до встановлення заборон. В Японії чиновник політично нейтральний або відсторонений від приватного бізнесу. Закон не дозволяє державним і муніципальним службовцям бути одночасно керівною особою, радником, членом ради компанії та іншої організації, вести власне комерційне підприємство з метою отримання прибутку в торговельній, промисловій та фінансовій сферах. І після закінчення служби відставному чиновнику забороняється протягом двох років обіймати посади в комерційному підприємстві тієї галузі, яку він курирував останні п'ять років служби. Рада у справах персоналу може зажадати від службовця звіту про володіння акціями в сфері, до якої чиновник має відношення.

Наполягаючи на концентрації зусиль чиновника на виконанні покладених на нього обов'язків, закон не допускає сумісництва, за винятком спеціально зумовлених законами та урядовими указами випадків, а за сумісництва не дозволяє отримувати грошову компенсацію за додаткову роботу.

Міністри і старші віце-міністри, а також парламентські секретарі зобов'язані декларувати своє майно, включаючи членів їхніх сімей, які мешкають разом з ними. Декларування майна членами парламенту регулюється Законом 1992 року «Про обов'язкове декларування майна парламентаріїв». Кожен член парламенту зобов'язаний протягом 100 днів надавати на розгляд президенту палати, до якої він належить, звіти про свої активи під час перебування на посаді. Однак покарання за неподання звіту або спотворення поданих відомостей у законі не передбачене. Три види звітів мають надаватися раз на рік: про щорічні доходи, про діяльність, пов'язану з бізнесом, і про збільшення активів. Об'єднані дані зазвичай повідомляються в газетах. До всіх відомо-

стей має бути відкритий доступ у читальному залі кожної палати [1, с. 9–10].

Стаття 50 Конституції Японії зумовлює, що члени парламенту не можуть бути заарештовані, коли проходить парламентська сесія, це означає, що члени парламенту не мають імунітету від арешту поліцією. Члени парламенту мають імунітет лише щодо того, що вони говорять, роблять або як голосують у парламенті. Член парламенту може бути заарештований за скоєння злочину поза парламентом без згоди тієї палати, до якої він належить (стаття 33 «Закону про національний парламент»). Поправка 1992 р. до «Закону про вибори державних посадових осіб» дала змогу автоматично усувати від служби членів парламенту, засуджених за одержання хабара.

Особлива увага приділяється контролю за фінансуванням виборчих кампаній. Закон зобов'язує кандидатів на виборах усіх рівнів ретельно вести облік надходжень і витрату всіх грошових коштів, встановлює порядок звітності по них. Кандидатам заборонено отримувати пожертвування від підприємств, що працюють за контрактами з державою та органами місцевого самоврядування, а також від підприємств, що мають пряме відношення до кандидатів. У 2000 році поправка до Закону про регулювання політичних фондів заборонила пожертвування на користь окремих політиків (параграфи 1, 2 статті 21–2). Верхня межа для грошових переказів пожертвувань серед політичних організацій була встановлена в 50 мільйонів єн. Пожертви на адресу політичної організації мають тепер надходити через банківський або поштовий рахунок [2].

Політичним партіям потрібно декларувати їхні доходи і витрати раз на рік і представляти їхні звіти Міністру по Загальних справах або Контрольній виборчій комісії (стаття 12) [4].

Разом із тим Закон про вибори передбачає можливості для кандидатів і політичних партій шукати джерела асигнувань на виборчі кампанії. Так, зокрема, допускається використання за громадський рахунок радіо і телебачення, газетної реклами, громадських приміщень для зустрічей з виборцями. Одночасно встановлено кількісні обмеження на поширення виборних агітаційних матеріалів усіх можливих видів, ліміти на відкриття опорних пунктів кандидатів. Стримувannya виборних витрат служать і положення закону, що визначають тривалість виборчих кампаній. Наприклад, на вибори палати представників відводиться всього 12 днів. Крім того, Закон про вибори визначає і конкретні покарання тим, хто його порушує. Вибори палати представників Японії здійснюються по одномандатних округах. Це полегшує змінюваність влади і знижує витрати на вибори, що, своєю чергою, сприяє мінімізації корупції [2].

Закон про вибори на державні посади встановлює правило, що кандидату в Національний парламент слід депонувати 3 мільйони єн; якщо кандидат не отримує 10% результативних голосів, то депозит буде конфіскований (статті 92–93). Виставляти свою кандидатуру на виборах – дуже ризикована справа для кандидатів [4].

Закон «Про регулювання політичних фондів» регламентує фінансування партій і інших політичних організацій. Він детально визначає порядок звітності про вступні внески та витрати, а також публікації щорічних доповідей про фінанси політичних організацій. Протягом трьох наступних років така доповідь може бути затребувана будь-якою особою для ознайомлення і перевірки. Встановлено кількісні обмеження політичних пожертв, тобто річні межі для фізичних та юридичних осіб, профспілок, інших організацій. Є і якісні обмеження: заборона на пожертвування від юридичних осіб, які користуються дотаціями або капіталом держави і органів місцевого самоврядування, від компаній, які несуть збитки протягом трьох років, з іноземних джерел. Порушення положень закону тягне для порушників застосування санкцій (штрафу або тюремного ув'язнення), що поширюють свою дію на відповідальність як осіб, які надають, так і осіб, які отримують політичні пожертвування, а також і на посередників між ними. Одним з покарань за порушення Закону «Про регулювання політичних фондів» є тимчасове (на п'ять років) припинення права на участь у виборах для тих, хто визнаний через суд винним [2; 4].

Є в Японії і державні дотації політичним партіям на їхню діяльність. На думку законодавців, це сприяє «здоровому розвитку» партій і демократії в цілому, допомагає запобіганню корупції.

Закон «Про етику державних службовців» встановлює конкретні положення, що містять заборони й обмеження на отримання подарунків і послуг від підприємців, що мають відношення до професійної діяльності службовців, крім того, визначає строгий порядок контролю за дотриманням цих правил і норм. Так, службовці від помічника начальника відділу і вище зобов'язані кожні три місяці доповідати главі міністерства або управління про всі випадки прийому послуг та подарунків від підприємців на суму 5 тисяч єн і більше. Високопоставлені чиновники зобов'язані доповідати начальству про своє доходи за попередній рік, ці відомості мають бути відкритими для громадськості. Для попередження саботажу зазначених заходів всередині відомств був заснований Комітет з етичних розслідувань як свого роду третейський орган, що формується у складі Ради у справах персоналу. Комітет має право проводити розслідування і накладати адміністративні стягнення [4].

Для зниження кількості випадків корупції і завоювання суспільної довіри проводяться освітні курси, які навчають службовців Закону про етику. Рада з етики проводить пояснювальні збори і розвиває навчальні матеріали з етичного утворення.

В етичних правилах державного службовця даються розгорнуте визначення «зацікавленої особи» і докладний перелік неетичних дій, що виключає довільне тлумачення вимог закону. Всі випадки порушення етики державних службовців підлягають адміністративним стягненням: попередження, зниження заробітної плати, тимчасового відсторонення від служби, звільнення.

В Японії визнають, що Закон «Про етику державних службовців» залишає лазівки для зловживань. Так, цей закон не поширюється на політиків – депутатів парламенту, які призначаються на урядові пости. У зв'язку з цим в японській пресі помічають, що об'єктом аналогічного закону, прийнятого в 1978 році в США, є всі без винятку урядові посадові особи. З іншого боку, серед чиновників вимоги закону вважаються занадто жорсткими і заважають здійсненню їхніх обов'язків, зокрема, «збирати потрібну інформацію в неофіційній обстановці» [2].

Загалом, згідно з адміністративною статистикою, випадки корупції досить рідкісні в Японії. Наприклад, у 2004 році кількість дисциплінарних заходів проти службовців центрального уряду в результаті протизаконного привласнення державних коштів або власності була 153, а випадків хабарництва – 24 від усієї кількості службовців центрального уряду в 1 мільйон. Стосовно дисциплінарних заходів, вжитих проти службовців місцевих урядів у 2003 році і дисциплінарних заходів щодо незаконного отримання вигод у зв'язку зі здійсненням посадових обов'язків, то налічувалося 164 людини від загальної чисельності службовців місцевих урядів в 2,8 мільйона [1, с. 10].

Забезпечення громадянських свобод. Крім практики правоохоронних органів, які борються з корупцією за допомогою суто кримінально-правових норм, в Японії (як і в США) розвинена система соціально-правового контролю та морального впливу на поведінку політиків. В Японії здійснюється регламентована законом реєстрація осіб, проти яких висуното звинувачення в причетності до організованого злочинності та корупції. Факт такої реєстрації зазвичай доводиться до відома громадськості через засоби масової інформації та є правовою підставою для встановлення контролю за поведінкою конкретної особи, джерелами її доходів і може спричинити застосування до неї низки правообмежень, що перешкоджають здійсненню правопорушень, легалізації та витрачання коштів, здобутих злочинним шляхом, зокрема одержаних у вигляді хабарів [4].

Створенню системи суспільного контролю сприяє зобов'язання декларувати і публікувати відомості про майновий стан членів кабінету міністрів, членів їхніх сімей, парламентських заступників міністрів, депутатів парламенту і префектуральних зборів, губернаторів префектур. Крім того, вони зобов'язані інформувати про обіймання оплачуваних посад у будь-якій юридичній особі [2].

Таким чином, широкий комплекс заходів, спрямований на попередження корупційної практики серед політиків, забезпечує стримуючий ефект завдяки силі громадянського протесту.

Антикорупційне законодавство. Кримінальний кодекс Японії 1907 року, який діє в редакції 1995 року, містить окрему главу 25, присвячену хабарництву та іншим зловживанням владою службовцями державних і громадських установ. Незважаючи на важливість боротьби з корупцією, КК встановлює тверді правові гарантії захисту від помилкових зви-

нувачень у хабарництві – активний підкуп карається так само суворо, як і прийняття посадовою особою (навіть майбутньою) хабара (ст. 198 КК) – каторга до трьох років або грошовий штраф. На відміну від КК РФ, положення про підкуп відносяться тільки до підкупу посадової особи або посередника, відповідальність за «комерційний підкуп» передбачається у відповідних спеціальних законах. Суворо карається «помилковий донос або скарга» з метою порушення не тільки кримінального, але навіть і дисциплінарного переслідування – каторга на термін від 3 місяців до 10 років. За зловживання посадовими повноваженнями службовцями державних і громадських установ передбачена каторга або тюремне ув'язнення на термін до 2 років (ст. 193 КК Японії). Таким чином, як справедливо відзначають А.Г. Корчагін і А.М. Іванов, японський законодавець, з одного боку, піклується про те, щоб ніхто не створював перешкод у належній діяльності публічних органів, встановлюючи кримінальну відповідальність за такі посягання. З іншого боку, різними нормами спонукає самих службовців піклуватися про збереження свого «обличчя», яке може служити громадянам поданням про весь державний апарат [1, с. 12].

У листопаді 2000 року був прийнятий закон, що передбачає кримінальне покарання за корупцію. Згідно з новим законом, визнаються злочинними і підлягають покаранню (тюремному ув'язненню до одного року або штрафу до 2,5 млн єн.) дії політиків, що пробивають за винагороду від зацікавленої особи вигідне для неї рішення шляхом впливу на державних, муніципальних службовців, а також службовців юридичних осіб з 50% капіталом держави або місцевого самоврядування [2; 4].

Таким чином, в Японії пріоритетними заходами в сфері боротьби з корупцією, що забезпечили їй високий антикорупційний рейтинг, стали: підзвітність політичного керівництва, реформа фінансування політичних партій і кампаній, реформа державної служби, заснована на гідній оплаті праці, системі стимулів, принципі меритократії, забезпечення громадянських свобод (система соціально-правового контролю та морального впливу на політиків з боку громадянського суспільства).

Японський досвід наочно свідчить про важливість ще на стадії становлення демократичної системи управління вжити заходів щодо попередження корупції як серед політиків, так і чиновників, створити надійний заслін, який спирається на єдині, що діють по всій країні закони і підкріплені народним контролем і вихованням суспільної нетерпимості до порушень морально-етичних норм [4].

У Південній Кореї (Індекс сприйняття корупції – 55, посідає 43-є місце серед 175 держав) серед заходів антикорупційної спрямованості пропагують «культуру прозорості» серед населення країни. Програма «OPEN» відома у всьому світі, це онлайн-система розгляду заяв громадян чиновниками міської адміністрації. Забезпечення доступу до інформації про хід розгляду справи та прийняте рішення виключає особисті контакти з державни-

ми службовцями. Таким чином, значно скорочують можливість впливу на прийняття рішення незаконними способами [6, с. 233].

У Республіці Корея (Південна) засновано спеціальну комісію з 15 осіб, яка перебуває у прямому підпорядкуванні Президента, що діє відповідно до Закону Республіки Корея «Про боротьбу з корупцією» і контролює питання, пов'язані з ходом виконання Програми боротьби з корупцією. Комісія складається з видатних політичних діячів, юристів, професорів відомих університетів та лідерів народних рухів. Комісію очолює колишній міністр освіти. Уряд до цієї групи залучив лише одну посадову особу – міністра координації урядової політики, який виступає координатором дій уряду і Комісії. До компетенції останньої входить: відстеження та викриття проявів корупційної діяльності в урядових структурах; звернення до відповідних органів з питань проведення розслідування фактів корупції, видання рекомендації уряду та ін. Технічний персонал складається із 30 державних службовців та представників громадськості.

Новостворена комісія здійснює ґрунтовні дослідження через опитування громадськості щодо рівня корумпованості окремих державних агенцій. На основі досліджень складаються й оприлюднюються так звані індекси корумпованості міністерств та відомств Республіки Корея, визначено напрями діяльності Комісії [4].

Сприймаючи проблему корупції як одну з головних загроз національній безпеці країни, уряд Республіки Корея у жовтні 1999 р. прийняв комплексну стратегію боротьби з корупційними проявами у всіх сферах внутрішнього життя держави, одним з основних пунктів якої є започаткування і розвиток антикорупційної інфраструктури у системі державної влади й управління на основі нового законодавства по боротьбі з корупцією та організації під головуванням Президента так званого Антикорупційного комітету як координуючого загальнонаціонального органу у цій сфері.

Республіка Корея стала другою після США країною, яка заснувала інститут незалежного прокурора. В рамках Антикорупційного комітету при Президентові країни визначено два прокурори, які розслідуватимуть найгучніші справи щодо членів уряду, відомих політичних діячів та бізнесменів. На відміну від статусу незалежного прокурора в США, законодавством Республіки Корея встановлено деякі обмеження його повноважень. Вже нині відомі громадські організації, депутати парламенту, політичні об'єднання закликають до підвищення статусу та розширення повноважень незалежного прокурора, збільшення наданого йому законом максимального терміну розслідування справ з одного до шести місяців [2].

Висновки. Японія має ефективну антикорупційну політику, оскільки пріоритетними заходами у сфері боротьби з корупцією є такі: підзвітності політичного керівництва; реформ і фінансування політичних партій і кампаній; реформи державної

служби, що базується на гідній оплаті праці, системі стимулів; принципі меритократії; забезпеченні громадянських свобод (системи соціально-правового контролю та морального впливу на політиків і з боку громадянського суспільства). Водночас у Південній Кореї сформована та ефективно діє чітка антикорупційна стратегія, яка охоплює не лише державне управління, а й приватний сектор. Із великим успіхом застосовують потенціал інтернет-технологій для боротьби з корупцією. Центральна ланка всієї антикорупційної стратегії – діяльність Комісії з боротьби з корупцією, що має потужний правовий фундамент.

У перспективі подальших розвідок – здійснити порівняльний аналіз досвіду європейських країн з національним досвідом, виокремити важливі елементи антикорупційного законодавства за кордоном, запропонувати шляхи удосконалення українського антикорупційного законодавства.

Пархоменко-Кутєв І. О. ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ІНСТИТУЦІЙ В ЯПОНІЇ ТА ПІВДЕННІЙ КОРЕЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті аналізується позитивна практика антикорупційних заходів в Японії та Південній Кореї. Визначаються шляхи удосконалення законодавства за кордоном. Виокремлюються сучасні інновації у сфері запобігання та боротьби з корупцією.

Ключові слова: корупція, державні службовці, антикорупційні заходи, механізми запобігання та боротьби з корупцією.

Пархоменко-Кутєв І. О. ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРУПЦИОННЫХ ИНСТИТУТОВ В ЯПОНИИ И ЮЖНОЙ КОРЕЕ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

В статье анализируется положительная практика антикоррупционных мероприятий в Японии и Южной Корее. Определяются пути совершенствования законодательства за рубежом. Выделяются современные инновации в сфере предотвращения и борьбы с коррупцией.

Ключевые слова: коррупция, государственные служащие, антикоррупционные меры, механизмы предотвращения и борьбы с коррупцией.

Parkhomenko-Kutsevil I. O. FORMATION OF ANTICORRUPTION INSTITUTIONS IN JAPAN AND SOUTH KOREA: EXPERIENCE FOR UKRAINE

The article analyzes the positive practice of anti-corruption measures in Japan and South Korea. The author identifies ways to improve legislation abroad. The article highlights modern innovations in the field of prevention and fight against corruption.

Priority in the fight against corruption in Japan is:

- 1) The boundary of political economy (accountability of political leadership, reform of financing of political parties and campaigns);
- 2) Civil service reform (decent wages, incentive system, principle of meritocracy);
- 3) Ensuring civil liberties (system of social and legal control and moral influence on politicians from civil society).

Japan has an effective anti-corruption policy, as the priority actions in the fight against corruption are: accountability of political leadership; reforms and funding of political parties and campaigns; the reform of the civil service, based on decent wages, a system of incentives; the principle of meritocracy; ensuring civil liberties (a system of socio-legal control and moral influence on politicians and on the part of civil society).

A special commission of 15 people has been established in the Republic of Korea (Southern), which is directly subordinate to the President, acting in accordance with the Law of the Republic of Korea "On Fighting Corruption", and controls issues related to the implementation of the Anti-Corruption Program.

The commission consists of prominent political figures, lawyers, professors from renowned universities and leaders of popular movements. The Commission is headed by a former Minister of Education. The government involved only one official, the Minister for Government Policy Coordination, who acts as the coordinator of the Government and Commission activities. The competence of the latter includes: tracking and exposing corruption in government agencies; appeal to the relevant authorities on the investigation of corruption cases, issuing a recommendation to the government, etc. The technical staff consists of 30 civil servants and representatives of the public.

Within the framework of the Anti-Corruption Committee under the President of the country, there are two

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Басанцов І.В., Зубарева О.О. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2016. 113 с.
2. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. URL: <http://www.antykor.info/en/dosv%D1%96d-zarub%D1%96zhnikh-kra%D1%97n-u-borotb%D1%96-z-kooprc%D1%96%D1%94ju/> (дата звернення: 01.02.2019).
3. Моисеев В.В. Международный опыт противодействия коррупции. *Мировые проблемы. Внешняя политика*. 2013. № 3. С. 176.
4. Национальная антикоррупционная практика за рубежом: уроки для России. URL: <http://www.crime.vl.ru/index.php?p=3642&more=1>. (дата звернення: 01.02.2019).
5. Ростовська К. Міжнародний досвід формування та реалізації антикорупційної політики в інших державах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 4 (12). С. 118–122.
6. Трепак В.М. Міжнародний досвід запровадження системи заходів антикорупційної спрямованості. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (10). С. 233–246.

prosecutors who will investigate the most loud affairs regarding members of the government, well-known politicians and businessmen. Unlike the status of an independent public prosecutor in the United States, the Republic of Korea has some restrictions on its powers. Already, well-known NGOs, MPs, political associations are calling for an increase in the status and extension of the powers of an independent prosecutor, an increase in the maximum time allowed for him to investigate cases from one to six months granted to him by law.

Anticorruption strategy has been formed and effective in South Korea, which covers not only public administration but also the private sector. The potential of Internet technologies for combating corruption is being used with great success. The central element of the whole anti-corruption strategy is the work of the Anti-Corruption Commission, which has a strong legal foundation.

Key words: corruption, civil servants, anti-corruption measures, mechanisms of prevention and fight against corruption.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Чугуніков І.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.352(477)

РОЗГОЛОШЕННЯ ДАНИХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АБО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК АНТИСОЦІАЛЬНЕ ДІЯННЯ

Постановка проблеми. Бурхливі зміни вітчизняного кримінального законодавства, які відбуваються останнім часом, подекуди призводять до появи приписів, завдяки яким втрачається сенс в існуванні певної кримінально-правової заборони взагалі. Однією з основних причин такого підходу є певне ігнорування законодавцем обов'язкової спрямованості злочину на передбачений Кримінальним кодексом (далі – КК) об'єкт кримінально-правової охорони, коли кримінально-правове регулювання зводиться до формули: «заборонене, тому що каране, а каране, тому що заборонене», залишаючи відкритим питання щодо його цільового призначення. У підсумку кримінально-правова норма, яка покликана захищати інтереси певних суб'єктів, починає поширюватися і на них, не тільки штучно розширюючи предмет кримінально-правового регулювання, а й позбавляючи його здорового глузду.

Метою статті є доведення тези щодо неприпустимості такого підходу та необхідності обов'язкового врахування у криміналізації діянь їхньої антисоціальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. У кримінально-правовій літературі вже неодноразово зверталася увага на те, що сучасна українська кримінальна законотворчість подекуди носить швидкоплинний, погано виважений і навіть волюнтаристський характер, зазнаючи необгрунтованого впливу політичних програм, установок та переконань, результатом чого стають не тільки такі закони, що засновуються на ідеях, які не пройшли належного наукового осмислення й обгрунтування, а й такі, що містять відверто помилкові положення, грубі неточності та недоречності [1, с. 56–58]. Показовими у цьому сенсі є зміни, що торкнулися ст. 387 КК України, які, з нашої точки зору, дещо суперечать певній логіці принципу недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування, виводячи на передній край боротьби з цим діянням тих, у чий інтересарх і впроваджувався зазначений принцип. Примітним є той факт, що у пояснювальній записці до проекту Закону України № 7275 від 10 листопада 2017 р. «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час досудового розслідування», який був прийнятий вже 16 листопада

2017 р., зазначалося, що він насамперед спрямований на усунення зловживань повноваженнями з боку правоохоронних органів у їхніх стосунках з бізнесом та підвищення рівня захисту суб'єктів господарювання під час досудового розслідування кримінального провадження. Цим законопроектом надавалося право стороні захисту самостійно здійснювати відеофіксацію проведення обшуку. Водночас такі особи попереджалися про їхній обов'язок не розголошувати відомості досудового розслідування без письмового дозволу слідчого, прокурора, а також про відповідальність за розголошення таких відомостей. Відповідно до цього законопроектом пропонувалися зміни до ст. 222 КПК України, згідно з якими відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора, а підстава кримінальної відповідальності у межах ч. 1 ст. 387 КК за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування пов'язувалася з відсутністю письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність. Необхідність інших змін ст. 387 КК у згаданій пояснювальній записці не обгрунтовувалася. У висновку Комітету Верховної Ради з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності щодо законопроекту № 7275, який у цілому є схвальним, запропоновані зміни матеріального кримінального права не аналізувалися. Проте сам Закон № 7275, крім змін диспозиції ч. 1 ст. 387 КК, передбачив ще низку змін, зокрема й втрату розголошення даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування, яке вчинено суддею, прокурором, слідчим, працівником оперативно-розшукового органу, такої конститутивної ознаки, як здатність зганьбити людину, принизити її честь та гідність (ч. 2 ст. 387 в редакції Закону України від 13 квітня 2012 р.) та надання цій ознаці статусу кваліфікуючої шляхом доповнення ст. 387 частиною третьою відповідного змісту (ч. 2 та ч. 3 ст. 387 у редакції Закону від 16 листопада 2017 р.).

Внаслідок запропонованих нововведень суб'єктом розголошення, відповідальність за яке передбачена ч. 2 ст. 387, мають визнаватися і судді, прокурори, слідчі, працівники оперативно-розшукового органу, які беруть безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності чи досудовому розслі-

дуванні незалежно від характеру і наслідків такого розголошення.

Зазначений підхід нівелює процесуальну самостійність слідчого та прокурора щодо визначення напрямів розслідування, тактики проведення слідчих (розшукових) дій, планування та прийняття процесуальних рішень, оскільки під час здійснення досудових розслідувань та в процесі оперативно-службової діяльності правоохоронних органів за рішенням уповноважених осіб (слідчого, у провадженні якого перебувають матеріали кримінального провадження, прокурора, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні) виникає необхідність доведення даних досудового розслідування до відома інших осіб.

Так, прикладом такого розголошення можуть бути тактичні прийоми слідчого (прокурора) під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій – повідомлення учаснику кримінального провадження певної інформації, здобутої під час розслідування чи оперативно-розшукової діяльності з метою спонукати його для дачі відповідних показань або спостереження в установленому законом порядку за подальшою поведінкою суб'єкта.

Також з метою захисту інтересів держави у разі заподіяння злочином збитків слідчі ініціюють подання уповноваженими суб'єктами цивільних позовів у рамках кримінального провадження. При цьому уповноваженим суб'єктам, які готують та подають цивільний позов і не є учасниками групи слідчих чи прокурорів, розголошуються дані досудового розслідування, надаються матеріали кримінального провадження, що обґрунтовують факт встановлення та розмір заподіяних збитків (шкоди).

Крім того, певні дані досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності під час здійснення службових нарад доводяться до відома службових осіб правоохоронних органів, які можуть безпосередньо не входити до групи слідчих або прокурорів у відповідному кримінальному провадженні.

З метою вжиття превентивних заходів або для створення тактично вигідної ситуації розслідування за письмовим рішенням слідчого (прокурора) певні дані слідства можуть розголошуватися (доводиться до відома інших осіб) шляхом розміщення повідомлень у засобах масової інформації, надання коментарів уповноваженими представниками прес-служб правоохоронних органів тощо.

Чинна редакція ч. 2 ст. 387 КК цілком дозволяє трактувати такі дії слідчого або прокурора як злочин, що вже має місце у вітчизняній правозастосовній практиці.

Поряд з доволі низькою вмотивованістю, науково й практичною необґрунтованістю та безсистемністю сучасній законодавчій діяльності у кримінально-правовій сфері притаманна, на наше переконання, ще одна досить серйозна вада – певне ігнорування спрямованості діяння, що неминуче призводить до штучного розширення предмета кримінального права за рахунок включення до нього відносин, не пов'язаних із заподіянням шкоди об'єкту кримі-

нально-правової охорони. За такого підходу кримінально-правове регулювання фактично зводиться до формули: «заборонене, тому що каране, а каране, тому що заборонене», залишаючи відкритим питання щодо його цільового призначення – збереження або поновлення порушеного об'єкта. При цьому суспільна небезпека того чи іншого діяння, яка наперед відображається у санкціях відповідних норм, зумовлюється не його здатністю заподіяти істотну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони, а міркуваннями суто кон'юнктурного характеру, що зрештою теж робить її штучною.

Так, наприклад, Законом України від 3 жовтня 2017 р. КК України був доповнений ст. 400¹ «Представництво в суді без повноважень». У кримінально-правовій літературі зазначається, що у цьому разі законодавець не врахував основну підставу криміналізації – суспільну небезпечність діяння, оскільки представництво в суді без повноважень не може заподіяти істотної шкоди правосуддю [2, с. 75–76]. Однак та обставина, що законотворець її не врахував не завадила йому її «створити», що знайшло свій прояв у відповідних санкціях. Отже, як убачається, проблема полягає дещо в іншому – це діяння взагалі не спрямоване на правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони. Справді, вітчизняний законодавець сповідує широку трактовку поняття правосуддя, розуміючи під ним не тільки діяльність, пов'язану з функціонуванням власне судової системи, а й діяльність, яка сприяє суду у відправленні правосуддя. До кола суб'єктів такої діяльності належать й особи, які здійснюють захист і представництво інтересів учасників судового провадження. Однак специфіка злочинів проти правосуддя полягає у тому, що вони заподіюють шкоду не нормальній роботі суду, прокуратури, адвокатури тощо в організаційному сенсі, а спрямовані на юрисдикційну діяльність органів судової влади з розв'язання конфліктів у суспільстві, що мають правовий зміст. Як зазначив Конституційний Суд України у своєму рішенні від 30 січня 2003 р. № 3-рн/2003, правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Тобто злочини проти правосуддя спрямовані перш за все на справедливую юрисдикційну діяльність з поновлення порушених прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Наявність чи відсутність повноважень як суто формальна ознака жодним чином не зумовлює можливість порушення такої діяльності. Ст. 400¹ КК скоріше за все покликана забезпечити проголошену Конституцією України монополію адвокатури на представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ст. 131²). Невипадково деякі автори наголошують на тому, що введення кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень, з одного боку, може призвести до репресії стосовно тих осіб, які не входять до кола адвокатів, а з іншого – дасть змогу здійснювати вплив на чинних адвокатів, ви-

магаючи від них певної поведінки під загрозою кримінальної відповідальності та покарання [2, с. 76]. Інакше кажучи, йдеться про внутрішню організаційну діяльність адвокатури, яка жодним чином не пов'язана з юрисдикційною діяльністю органів правосуддя. Недаремно у цивілістиці особливо наголошується на тому, що представництво завжди визначає внутрішні взаємини між особою, яку представляють, і представником [3, с. 564].

Робити завідомо неправдиві заяви щодо обсягу своїх повноважень з представництва клієнта перед судом та іншими державними органами адвокату забороняють Правила адвокатської етики, затверджені Установчим з'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р., дотримання яких (згідно з преамбулою до цих Правил) розглядається необхідною передумовою повноцінного функціонування адвокатури, а не ефективної юрисдикційної діяльності суду. Примітним є і той факт, що складання чи видача адвокатом завідомо підроблених офіційних документів, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків підроблення з метою використання або збуту посвідчень, інших офіційних документів, що складені у визначеній законом формі та містять передбачені законом реквізити, які охоплюють і дії, передбачені ч. 1 ст. 400¹ (завідомо неправдиве повідомлення про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само умисне невнесення адвокатом до ордеру відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги), традиційно розглядаються вітчизняним законодавцем як злочин проти авторитету об'єднань громадян (ч. 2 ст. 358 КК). Нагадаємо, що, згідно з попереднім Законом «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 р., вона визначалася саме як громадське об'єднання. І хоча чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. розуміє під адвокатурою недержавний самоврядний інститут, а Закон України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання» не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення саморегульованих організацій, організації, які здійснюють професійне самоврядування (п. 5 ч. 1 ст. 2) сутності питання це не змінює – представництво в суді без повноважень спрямоване на авторитет адвокатури як певного інституту, що фактично проігноровано законодавцем у разі криміналізації дій, передбачених ст. 400¹ КК. Виходячи із законодавчого вирішення щодо криміналізації представництва в суді без повноважень, у сучасній вітчизняній кримінально-правовій літературі наголошується на тому, що основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують законну діяльність суду з розгляду судових справ, а додатковим об'єктом – суспільні відносини, що забезпечують нормативно визначений порядок представництва в суді. Крім того, вчинення цього злочину може порушувати чи ставити під загрозу порушення права та законні інтереси осіб, які звернулися за правничою допомогою [4, с. 994].

Проте очевидно, що діяльність суду не перестає бути законною і у тих випадках, коли представник надав йому відповідний документ про представництво, що містить неправдиві дані, чи тоді, коли адвокат не вніс до ордеру відомості щодо обмеження своїх повноважень, оскільки вона залишається неупередженою та спрямованою на поновлення порушених прав. Тобто юрисдикційна діяльність суду у цих випадках не суперечить вимогам справедливості. Тому певні претензії щодо того чи іншого рішення клієнт адресує не суду, а своєму представнику чи адвокату, завдяки діям яких і відбулося порушення його прав та законних інтересів. Останні, справді, можуть виступати додатковим факультативним об'єктом представництва в суді без повноважень (нормативно визначений порядок представництва в суді взагалі не може розглядатися об'єктом, оскільки норма права не може зазнавати шкоди внаслідок скоєння злочину і завжди залишається незмінною). Однак цей злочин перш за все спрямований на заподіяння шкоди авторитету адвокатури як недержавно-самоврядного інституту.

Інколи стверджується, що злочин, передбачений ст. 400¹ КК, за своїм характером є тотожним введенню суду в оману (ст. 384 КК), оскільки обидва діяння сприяють постановленню судом неправосудного рішення. Але, на наше переконання, таке отождоження є неприпустимим. Неправосудним є рішення, яке не відповідає вимогам законності, обґрунтованості і вмотивованості (ст. 370 КПК України), тобто таке, яке не відповідає реальним обставинам справи, не базується на доказах, зібраних відповідно до закону, протирічить об'єктивним фактам, суперечить вимогам нормативно-правових актів. Як зазначалося вище, представництво в суді без повноважень на справедливую юрисдикційну діяльність суду не впливає, на відміну, наприклад, від завідомо неправдивого показання свідка, яке формує у суду неправильне уявлення щодо фактичних обставин справи, які мають істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Тому постановлені судом судові рішення у цих випадках завжди є правосудними. До речі, невстановлення судом факту обмеження представника на вчинення певної процесуальної дії ні ЦПК (ст. 376), ні КПК (ст. 412) України не розглядають істотним порушенням норм процесуального права (закону) та обов'язковою підставою для скасування судового рішення в апеляційному порядку.

Відповідно до ч. 3 ст. 131² Конституції України законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. Таким чином, поряд з адвокатом та захисником (адвокатом, який здійснює захист від кримінального обвинувачення) представляти іншу особу у суді у деяких випадках можуть також: 1) фізичні особи за довіреністю фізичної особи,

яка у цьому разі має бути посвідчена нотаріально. Так, наприклад, згідно з ч. 2 ст. 60 ЦПК України, під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років та має цивільну процесуальну дієздатність.

У кримінально-правовій літературі зазначається, що представництво в суді без повноважень буде мати місце як у разі, коли представник надав суду відповідний документ про представництво, що містить неправдиві дані, так і тоді, коли представник не подає письмову заяву про припинення представництва чи обмеження повноважень представника за довіреністю [4, с. 996]. Ч. 4 ст. 64 ЦПК справді зобов'язує повідомити суд шляхом подання письмової заяви про припинення представництва або обмеження повноважень представника, але не зазначає хто саме має це зробити. Згідно з ч. 3 цієї ж статті, підстави і порядок припинення представництва за довіреністю визначаються Цивільним кодексом України. А відповідно до нього обов'язок повідомити третіх осіб, для представництва перед яким була видана довіреність, про її скасування чи обмеження повноважень представника покладається на особу, яка видала довіреність (ч. 2 ст. 249 ЦК). Ч. 3 ст. 64 ЦПК прямо наголошує на тому, що обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері. З цього постає, що у разі, коли представник не подає письмову заяву про припинення представництва або обмеження своїх повноважень його відповідальність за ст. 400¹ КК виключається. Що ж стосується випадків, коли особа надає суду підроблену довіреність щодо представництва іншої особи, то такі дії не виходять за межі ч. 1 ст. 358 КК, залишаючи незмінною її антисоціальну спрямованість цього злочину; 2) законні представники (ст. 59 ЦПК, ст. ст. 44, 59, 64 КПК). У цьому разі воля осіб, яких представляють, не має значення ні для обрання представника, ні для визначення його повноважень. Оскільки такі особи (недієздатні чи обмежено дієздатні) не можуть впливати на діяльність представника, його відповідальність за ст. 400¹ КК виключається. У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням суду такий законний представник замінюється іншим (ч. 4 ст. 44 КПК); 3) працівники юридичної особи за її довіреністю, яка не потребує нотаріальної форми (ст. 246 ЦК). Цей вид представництва передбачається, наприклад, ст. ст. 63, 64¹, 64² КПК України; 4) керівники чи інші особи, уповноважені законом або установчими документами (ст. ст. 63, 64¹, 64² КПК України). Внесення неправдивих даних до довіреності працівником юридичної особи або керівником чи іншою уповноваженою особою до її установчих документів завдає шкоди авторитету цієї організації (ч. 2 ст. 358 КК) або нормальній службовій діяльності (ст. 366 КК) і не зачіпає юрисдикційної діяльності суду, яка у цих випадках залишається

об'єктивною та неупередженою. У процесуальній літературі [5, с. 743] та судовій практиці (п. 19 Постанови ПВСУ від 24 жовтня 2008 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку») представництво в суді без повноважень не розглядається навіть факультативною підставою для скасування або зміни судового рішення в суді апеляційної інстанції, яка була б здатна перешкодити суду першої інстанції ухвалити законне та обгрунтоване рішення (ч. 1 ст. 412 КПК, ч. 2 ст. 376 ЦПК).

Ігнорування об'єкта злочину у разі криміналізації тих чи інших діянь є доволі поширеною практикою у сучасній кримінальній законотворчості України.

Тому, на нашу думку, було б доцільно доповнити дефініцію злочину вказівкою на його спрямованість, визначивши це поняття як передбачене КК антисоціальне, суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом злочину. Це б дало змогу у межах теорії криміналізації переглянути основний постулат, згідно з яким провідною криміноутворюючою ознакою традиційно визнається суспільна небезпека та змістити акценти у бік соціальної суперечності злочину [6, с. 131–134].

Ситуація, пов'язана з криміналізацією діяння, передбаченого ст. 400¹ КК, є характерною і для нововведень, яких зазнала ч. 2 ст. 387 КК України. Суб'єктом цього злочину визнаються і судді, прокурори, слідчі, працівники оперативно-розшукового органу, які беруть безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні незалежно від спрямованості здійсненого ними розголошення. Буквальне тлумачення диспозиції ч. 2 ст. 387 КК дає змогу позитивно вирішити питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності навіть Генерального прокурора України, який, звертаючись до Верховної Ради з поданням про притягнення до кримінальної відповідальності, затримання та арешт народного депутата, обгрутовуючи своє подання доволі детально, зупиняється на обставинах скоєння злочину, називаючи і можливих його співучасників. Причому робить це на засіданні Верховної Ради, яке, як правило, транслюється у прямому ефірі.

Аналіз закордонного досвіду вирішення питання щодо регламентації відповідальності за розголошення даних досудового розслідування свідчить про наявність декількох підходів: 1) розголошення таких даних розглядається як злочин (ст. 342 КК Республіки Армєнія, ч. 1 ст. 407 КК Республіки Білорусь, ч. 1 ст. 315 КК Республіки Молдова) або кримінальний проступок (ст. 247 КК Литовської Республіки) проти правосуддя, суб'єктом якого виступає будь-яка фізична особа, що попереджена в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати ці відомості. Якщо дані досудового розслідування розголошуються службовими особами незалежно від того, чи беруть вони участь у цьому кримінальному провадженні, їхні дії розцінюються як службовий (посадовий) злочин: за наявності умисної вини як зловживання службовим становищем, за наявності необережної вини (на-

приклад, слідчий приніс додому матеріали кримінального провадження, чим скористався член його родини) – як службова недбалість. Подекуди законодавець виокремлює розголошення даних досудового розслідування, яке вчиняється службовою особою, що не бере у ньому безпосередньої участі, але має доступ до матеріалів кримінальної справи завдяки своєму службовому становищу, у кваліфікований склад цього злочину (ч. 2 ст. 407 КК Республіки Білорусь); 2) розголошення даних досудового розслідування, яке вчиняється приватною особою, розглядається як злочин проти державної (ст. 293 КК Швейцарії, ст. 184 КК Голландії) або офіційної (§ 132 Кримінального кодексу Норвегії) влади. Що ж стосується аналогічних дій службових осіб, то незалежно від їхньої участі у кримінальному провадженні вони утворюють окремий склад злочину проти службових обов'язків – порушення службової таємниці (ст. 320 КК Швейцарії, § 310 КК Австрії, § 353 КК ФРН). При цьому відповідальність може передбачатися однією нормою як за умисне, так і за необережне розголошення (§ 121 КК Норвегії), а також пов'язуватись з наявністю загрози важливим публічним інтересам (§ 353 КК ФРН), або здатністю розголошення порушити громадський чи виправданий приватний інтерес (§ 310 КК Австрії), або обмежуватись наявністю формального порушення обов'язку збереження таємниці (§ 121 КК Норвегії, ст. 320 КК Швейцарії). Предметом розголошення можуть визнаватися не тільки дані досудового розслідування, а й дані закритого судового розгляду (§ 353 в КК ФРН) чи засідання (ст. 407 КК Республіки Білорусь); 3) розголошення даних кримінального переслідування як приватними особами, так і службовими особами, які здійснюють таке переслідування розглядається як злочини проти правосуддя. При цьому, якщо розголошення вчинене всупереч забороні розглядається як формальний склад злочину, то умисне розголошення даних кримінального переслідування особою, яка здійснює це переслідування або контролює його, утворює склад злочину тільки тоді, коли воно спричинило моральну чи матеріальну шкоду свідку, потерпілому, їхнім представникам або сприяло ухиленню винного від відповідальності (ч. 1 та ч. 2 ст. 315 КК Республіки Молдова).

Оцінюючи вітчизняні законодавчі новели, хотілося б зазначити таке. Виокремлення самостійним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 387 КК, суддів, прокурорів, слідчих, працівників оперативно-розшукового органу незалежно від того чи брали вони безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності або досудовому розслідуванні у цілому заступає на підтримку.

Така кваліфікація дає змогу більш точно визначити об'єкт посягання, на відміну від тих країн, де зазначені дії розглядаються службовим злочином, оскільки правосуддя за КК України є самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. Цілком слушним є і вітчизняне рішення щодо виокремлення такого спеціального суб'єкта, як судді, прокурори, слідчі, працівники оперативно-розшукового органу,

що не брали безпосередньої участі в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні.

Такі особи завдяки своєму службовому становищу можуть володіти певними даними оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування, розголошення яких здатне заподіяти шкоду інтересам правосуддя, і у тих випадках, коли розголошені відомості не ганьблять людину та не принижують її честь і гідність. Тобто будь-яке розголошення, вчинене цими суб'єктами, спрямоване на інтереси правосуддя. Попереджати таких осіб про їхній обов'язок не розголошувати відомості досудового розслідування без відповідного письмового дозволу не потрібно, оскільки вони добре обізнані щодо необхідності їх збереження у таємниці, що зумовлене колом їхніх службових обов'язків. Якщо ж такими діями поряд з інтересами правосуддя шкода заподіюється і честі та гідності особи (розголошуються відомості про її інтимне життя, захворювання, аморальні вчинки тощо), вони можуть утворювати кваліфікований склад злочину, передбачений чинною редакцією ч. 3 ст. 387 КК, або сукупність злочинів (ч. 2 та ч. 3 ст. 387 КК). Що ж стосується суддів, прокурорів, слідчих, працівників оперативно-розшукового органу, які безпосередньо беруть участь в оперативно-розшуковій діяльності чи досудовому розслідуванні, то тут таке однозначне вирішення питання є неприпустимим. Саме ці особи з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК України) і визначають, що і в якому обсязі може бути розголошено, завжди діючи в інтересах правосуддя. Вимоги ст. 222 КПК України зовсім не означають, що слідчий зобов'язаний проводити розслідування негласно. У разі необхідності він може інформувати громадськість або трудовий колектив про деякі обставини скоєння злочину, звернутися за допомогою до населення через пресу, по радіо, телебаченню тощо. Якщо зазначені суб'єкти розголошують дані оперативно-розшукової діяльності чи досудового розслідування, керуючись не інтересами правосуддя, а іншими мотивами (особисте збагачення, підвищення власного іміджу, сприяння ухиленню підозрюваного від кримінальної відповідальності, бажанням знищити доказову базу тощо), такі дії можуть утворювати склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 387 КК. Інакше кажучи, підставою їхньої кримінальної відповідальності може бути лише таке розголошення, яке суперечить інтересам правосуддя або ганьбить людину, принижує її честь і гідність, оскільки заподіяння шкоди цим об'єктам не може бути виправдано інтересами правосуддя. Невипадково у світовій практиці аналогічні дії завжди розглядаються як такі, що вчиняються всупереч інтересам служби. Як слушно зазначають А.В. Савченко і О.В. Кришевич, беручи певні обов'язки й отримуючи пов'язані з ними права, особа укладає з державою своєрідну угоду про те, що вона зобов'язується безумовно виконувати обов'язки і правильно користуватись правами. Після укладення цієї угоди (контракту, трудового дого-

вору, призначення за наказом) особа обіймає певне службове становище або, іншими словами, те місце в апараті органів державної влади, на якому вона звичайно бажає і має здійснювати свої службові повноваження. Ігнорування службовою особою наданими їй обов'язками або перевищення прав може свідчити про використання їх всупереч інтересам служби. Реальним виразом вчинення діяння всупереч інтересам служби є його незаконність [7, с. 32]. Вчинення діяння всупереч інтересам служби є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони будь-якого службового злочину. Ч. 2 ст. 387 КК є спеціальною нормою щодо ст. 364 КК і не може не відповідати юридичній природі останньої. Саме тому у разі заподіяння розголошенням, яке здійснюється службовою особою, істотної шкоди правоохоронюваним інтересам, вчинене пропонується кваліфікувати за ст. 364 або ст. 365 КК [4, с. 966]. Таким чином, на наше переконання, ст. 387 КК виглядала б логічніше та відповідала б принципу недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування, якщо б передбачала у своїй конструкції частину четверту, де б встановлювалася відповідальність суддів, прокурорів, слідчих та працівників оперативно-розшукового органу, які беруть безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні, за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності чи досудового розслідування, яке вчинено всупереч інтересам правосуддя або ганьбить людину, принижує її честь та гідність.

У кримінально-правовій літературі немає єдності щодо питання про те, які саме відомості можуть бути предметом розголошення у межах ст. 387 КК України. Згідно з першою позицією, такими відомостями є лише дані, які належать до предмета доказування (висновки експерта, показання свідків тощо). Інші ж вважають, що поняття «дані досудового розслідування» не можна зводити до відомостей про предмет доказування. Це може бути будь-яка інформація, на яку розраховує слідство, включаючи і відомості про прийняті рішення [8, с. 154–155]. При цьому наголошується на тому, що такими даними можуть бути лише відомості, які мають суттєве значення для досудового розслідування. Тому, зокрема, повідомлення іншим особам про дачу показань як свідка чи особисте знайомство з підозрюваним розголошення не утворює [9, с. 259].

Враховуючи, з одного боку, ту обставину, що діяння, передбачене ст. 387 КК, може визнаватися злочином тільки у тому разі, якщо воно спрямоване на інтереси правосуддя, а з іншого – те, що обсяги допустимого розголошення встановлюються виключно слідчим або прокурором (ч. 1 ст. 222 КПК України), можна зробити висновок, що предметом цього злочину можуть бути будь-які дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування, які зазначені суб'єкти вважають за необхідне зберегти у таємниці з метою виконання завдань кримінального провадження. Зрозуміло, що дані, розголошення яких ніяк не заважає виконанню цих завдань (повідомлення про виклик на допит, по-

відомлення про накладання грошового стягнення за невиконання процесуальних обов'язків тощо), предметом злочину, що аналізується, бути не можуть.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 387 КК, не може визнаватися підозрюваний, оскільки інше вирішення питання буде суперечити загальним засадам кримінального провадження (ст. 7 КПК), зокрема, забезпеченню права на захист (ст. 20 КПК України). Питання щодо невизнання суб'єктом цього злочину обвинуваченого взагалі втратило свою актуальність, оскільки його правовий статус згідно з ч. 2 ст. 42 чинного КПК України прирівняний до статусу підсудного, тобто обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду. На цій стадії матеріали досудового розслідування вже відкриті сторонам кримінального провадження (ст. 290 КПК України). Разом із тим слід відзначити, що підозрюваний може брати участь у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю. Він бере участь у цьому провадженні без оформлення допуску до державної таємниці та попереджається про кримінальну відповідальність за розголошення таких відомостей (ч. 3 ст. 517 КПК). Ця особа у разі розголошення має нести відповідальність за ст. 328 КК. Що ж стосується рекомендації кваліфікувати зазначені дії ще й за відповідною частиною ст. 387 КК [4, с. 965], то вона, на наш погляд, є необґрунтованою з причин, зазначених вище. За ст. 328 КК може нести відповідальність і обвинувачений, який після роз'яснення йому вимог ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» та відповідного попередження розголосив відомості, що становлять державну таємницю (ч. 3 ст. 517 КПК). Підозрюваний та обвинувачений (ч. 2 ст. 27 КПК передбачає можливість здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні, якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом) можуть нести відповідальність і за розголошення інших даних (ст. 162 КПК), наприклад, таємниці усиновлення (ст. 168 КК), конфіденційної інформації (ст. 182 КК), комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК) тощо. Водночас необхідно акцентувати на тому, що підозрюваний не може бути суб'єктом розголошення тільки у власному кримінальному провадженні. Отже, якщо дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування розголосили судді, прокурори, слідчі, працівники оперативно-розшукового органу, які одночасно є підозрюваними в іншому кримінальному провадженні, вони підлягають відповідальності за ч. 2 ст. 387 КК на загальних засадах.

Відповідно до ч. 3 ст. 61 ЦПК судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою в справі чи як законні представники. У зв'язку з цим виникає питання про можливість визнання суб'єктами злочину, передбаченого ч. 2 ст. 387 КК, зазначених осіб у разі їх залучення

до участі в процесуальній дії як законного представника підозрюваного (ч.1 ст. 44 КПК). У кримінально-правовій літературі на це питання здебільшого надається позитивна відповідь [4, с. 965]. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 387 КК України, як правило, визнається і захисник [10, с. 886]. Більше того, подекуди відстоюється позиція, згідно з якою суб'єктом цього злочину має визнаватися і сам підозрюваний [5, с. 135]. На наше переконання, у сучасних умовах таке вирішення зазначеного питання викликає певні сумніви.

Передбачене Конституцією України (ст. 63) право на захист – це насамперед можливість захищатися від підозри, відстоювати свою непричетність та домагатися покращення свого стану всіма передбаченими законом способами, включаючи і доведення до відома інших осіб позиції сторони обвинувачення. Невипадково серед обов'язків підозрюваного про його зобов'язання не розголошувати дані досудового розслідування не згадується (ч. 7 ст. 42 КПК). Не несуть вони відповідальності і за введення суду в оману (ст. 384 КК), як, до речі, і цивільні відповідачі. Це цілком логічно в умовах, коли однією із загальних засад кримінального провадження проголошується змагальність сторін (п. 15 ч. 1 ст. 7 КПК). Досить важко собі уявити, щоб захисник або законний представник підозрюваного чи цивільний відповідач, які згідно з КПК мають процесуальні права та обов'язки підозрюваного і по суті «грають» з ним на одному боці, не обговорювали з ним аргументи сторони обвинувачення, які стали їм відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні, що саме по собі формально вже утворює розголошення, хоча це і суперечить будь-якій логіці. До того ж характер спілкування захисника з підозрюваним є предметом адвокатської таємниці. Звертає на себе увагу і та обставина, що, на відміну від Закону України «Про адвокатуру» 1992 р., ст. 9 якого забороняла адвокату розголошувати дані попереднього слідства без дозволу слідчого чи прокурора, у зв'язку з чим він і визнавався суб'єктом відповідного злочину, чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 р. такої заборони не містить (ст. ст. 21, 22).

Внаслідок змін кримінального та кримінально-процесуального законодавства України, які відбулися протягом останніх років, з'явилися нові учасники кримінального провадження, процесуальний статус яких прирівнюється до статусу підозрюваного. Так, ч. 3 ст. 64² КПК прямо наголошує на тому, що третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має права та обов'язки, передбачені для підозрюваного в частині, що стосується арешту майна, а ст. 221 КПК як і підозрюваного наділяє представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, правом на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Крім того, на відміну від захисника чи законного представника підозрюваного, які позбавлені права реалізації процесуальних прав, які здійснюються ним безпосередньо (ч. 4 ст. 46, ч. 5 ст. 44 КПК),

представники зазначених осіб, включаючи їхніх адвокатів, можуть реалізувати будь-які процесуальні права, передбачені для юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження або третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, хоча чинний КПК України і не розглядає осіб, про яких йдеться у ст. 64¹ та ст. 64², сторонами кримінального провадження зі сторони захисту (п. 19 ч. 1 ст. 3). Однак найбільш цікавим є той факт, що законодавець неоднаково формулює зміст обов'язку не розголошувати певні відомості для різних учасників кримінального провадження. Якщо свідок, перекладач та спеціаліст зобов'язуються не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього (п. 3 ч. 2 ст. 66, п. 4 ч. 3 ст. 68, п. 3 ч. 5 ст. 71 КПК), то представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт зобов'язуються не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора відомості, які становлять охоронювану законом таємницю (п. 3 ч. 7 ст. 64¹, п. 3 ч. 7 ст. 64² КПК). Дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування не належать до охоронюваної законом таємниці (ст. 162 КПК), оскільки їх характер та обсяги визначаються не законом, а слідчим чи прокурором, які, своєю чергою, взагалі не можуть надати дозвіл на розголошення відомостей, які становлять, наприклад, державну таємницю, хоча буквально тлумачення п. 3 ч. 7 ст. 64¹ та п. 3 ч. 7 ст. 64² КПК дає змогу зробити такий висновок. Використана законодавцем у ст. ст. 64¹ та 64² КПК формула щодо нерозголошення певних відомостей свідчить, на наше переконання, про те, що зазначені тут особи не мають попереджатися про їхній обов'язок не розголошувати відомості досудового розслідування.

Таким чином, зазначені обставини дають змогу, з нашої точки зору, зробити висновок про те, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 387 КК, не можуть визнаватися не тільки представники сторони захисту (підозрюваний, його захисник та законний представник), а й інші учасники кримінального провадження, процесуальний статус яких прирівнюється до статусу підозрюваного, – цивільні відповідачі, їхні представники, представники юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, треті особи, щодо майна яких вирішується питання про арешт, та їхні представники. Такий підхід більшою мірою відповідатиме процесу, заснованому на засадах змагальності, оскільки протилежне вирішення питання притаманне скоріше інквізиційному процесу, де підозрюваний та особи, які мають його права та обов'язки, вимушені пасивно чекати своєї долі, не маючи можливості захиститися від підозри шляхом оприлюднення позиції обвинувачення завдяки кримінальній відповідальності за розголошення відповідних даних. Невипадково чинний КПК України, на відміну від попереднього, зобов'язує слідчого та прокурора надати стороні захисту за її клопотан-

ням матеріали досудового розслідування до його завершення, хоча і зберігає можливість відмови у цьому щодо матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню (ст. 221 КПК), тобто законодавець намагається у такий спосіб забезпечити паритет інтересів обох сторін кримінального провадження. Не можна скидати з рахунку і той факт, що, на відміну від ст. 218 КК КПК УРСР 1960 р., де йшлося про пред'явлення матеріалів справи обвинуваченому, який міг знайомитися з ними як особисто, так і за допомогою захисника, ст. 290 чинного КПК України зобов'язує прокурора та слідчого відкрити матеріали іншій стороні – підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного та виховного характеру. Якщо передбачена ст. 218 КПК УРСР 1960 р. конструкція виходила з певної ізольованості обвинуваченого, якому тільки допомагав захисник, який, звісно, не міг передчасно розкривати «козири» слідства, то у ч. 1 ст. 290 перелічені вище суб'єкти позиціонуються як єдина сторона, інтереси учасників якої не можуть не збігатися. Врешті-решт, слід підкреслити й те, що посиленнями на таємницю слідства з боку обвинувачення не рідко маскується і відсутність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. У цих умовах покладання на представників сторони захисту обов'язку не розголошувати дані досудового слідства під загрозою кримінальної відповідальності та мовчки чекати, коли такі докази з'являться, взагалі виглядає абсурдним. Тому більш логічним, на наше переконання, є рішення, згідно з яким суб'єктами розголошення мають визнаватися незацікавлені особи (свідок, перекладач, спеціаліст, службові особи, які не беруть безпосередньої участі у кримінальному провадженні тощо), а також потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, оскільки саме в їхніх інтересах і здійснюється кримінальне провадження.

Ч. 1 ст. 222 КПК України передбачає можливість розголошення відомостей досудового розслідування лише з письмового дозволу слідчого або прокурора. У зв'язку з цим у сучасній практиці постає питання про те, чи мають вони у такому разі надавати собі письмовий дозвіл шляхом прийняття відповідного процесуального рішення в порядку ст. 110 КПК України?

У кримінально-процесуальній літературі процесуальні рішення визначаються як правозастосовні акти владно-розпорядчого характеру, втілені в установленій законом формі, пов'язані з вирішенням правових питань, що виникають у процесі кримінального провадження та містять владні приписи щодо вчинення певних правових дій чи настання певних правових наслідків [5, с. 279]. Постанова слідчого, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів

яких вона стосується (ч. 8 ст. 110 КПК). Враховуючи владно-розпорядчий характер процесуальних рішень, тобто обов'язкову наявність субординаційних відносин, логічно припустити, що владні приписи не можуть бути спрямовані на упорядкування власної діяльності суб'єкта таких приписів, оскільки відсутні самі відносини «влади-підпорядкування», у яких і реалізуються індивідуальні акти застосування кримінально-процесуальних норм.

Відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Постанова вноситься у випадках, передбачених цим Кодексом, а також, коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. КПК України передбачає обов'язкове винесення слідчим чи прокурором постанови, зокрема, у разі: 1) прийняття рішення про проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 239, 241, 272 КПК; 2) наділення осіб процесуальним статусом або відмови в цьому (ч. 3 ст. 44 КПК); 3) про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 169 КПК); 4) у разі вирішення клопотань під час досудового розслідування, а саме у разі повної або часткової відмови в їх задоволенні (ст. 220 КПК). Ст. 222 КПК не передбачає обов'язкового складання протоколу. Однак, керуючись ч. 3 ст. 110 КПК та визнаючи це за необхідне, слідчий, прокурор можуть скласти окремий протокол про нерозголошення даних досудового розслідування, враховуючи те, що нова редакція ч. 1 ст. 222 КПК вимагає письмової форми попередження.

Проте у будь-якому разі суб'єкт владних повноважень не може визначити власну компетенцію шляхом прийняття відповідних процесуальних рішень, оскільки органи державної влади, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України). Право слідчого або прокурора розголосити певні відомості досудового розслідування передбачено безпосередньо КПК і для його реалізації прийняття яких-небудь додаткових індивідуальних рішень не потрібно.

Висновки. Підсумовуючи викладене та враховуючи обов'язкову антисоціальну спрямованість будь-якого злочину, можна запропонувати такий підхід щодо застосування ч. 2 ст. 387 КК України:

1. Термін «розголошення», який вживається у ч. 2 ст. 387, означає, що дані оперативно-розшукової діяльності чи досудового розслідування у будь-якій формі (безпосередньо, по телефону, письмово, у засобах масової інформації тощо) доводяться суддею, прокурором, слідчим, працівником оперативно-розшукового органу, які не беруть безпосередньої участі в оперативно-розшуковій діяльності чи досудовому розслідуванні до відома хоча б однієї особи, яка не має права на ознайомлення з ними незалежно від відсутності попередження про їхній обов'язок не розголошувати такі відомості. Цим терміном охоплюються також і відповідні дії суддів, прокурорів, слідчих, працівників оперативно-розшукового органу, які беруть безпосередню участь

в оперативно-розшуковій діяльності чи досудовому розслідуванні, але тільки у тому разі, якщо розголошення таких даних суперечить інтересам правосуддя (ч. 2 ст. 387 КК) або ганьбить людину, принижує її честь і гідність (ч. 3 ст. 387 КК).

2. Предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 387 КК, є будь-які дані оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування (як ті, що належать до предмета доказування, зокрема, висновки експерта, показання підозрюваного, свідків, потерпілого, наявність речових доказів, результати обшуку тощо, так і відомості про прийняті рішення – застосування заходів забезпечення кримінального провадження чи запобіжних заходів, проведення обшуку, слідчого експерименту тощо), які не підлягають розголошенню без письмового дозволу слідчого або прокурора, що беруть безпосередню участь у такій діяльності.

3. Доведення слідчим або прокурором, які безпосередньо беруть участь у кримінальному провадженні, до відома інших осіб тих чи інших даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування, якщо це здійснюється на виконання завдань кримінального провадження та не призводить до зганьблення людини, приниження її честі і гідності, кримінально-карного розголошення не утворює.

4. Мотив (мета) не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого чинною редакцією ч. 2 ст. 387 КК. Проте вони мають обов'язково встановлюватися, оскільки відсутність бажання виконати завдання кримінального провадження з боку слідчого або прокурора у разі розголошення певних відомостей і буде свідчити про наявність цього складу злочину. Діяння, передбачене ч. 2 ст. 387, є злочином, який вчиняється з прямим умислом. Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності чи досудового розслідування з необережності (наприклад, внаслідок порушення правил збереження документів чи їх втрати) відповідальність за ч. 2 ст. 387 виключає. Такі дії за наявності істотної шкоди можуть утворювати службу недбалість (ст. 367 КК).

5. З метою однозначного вирішення питання щодо суб'єктного складу розголошення, передбаченого ст. 387 КК, вважаємо доцільним доповнити цю статтю частиною четвертою, де встановити відповідальність суддів, прокурорів, слідчих та працівників оперативного розшукового органу, які беруть безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні, за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності чи досудового розслідування, яке вчинено всупереч інтересам правосуддя або ганьбить людину, принижує її честь і гідність.

6. Якщо, згідно ч. 1 ст. 222 КПК, слідчий та прокурор, які здійснюють кримінальне провадження, можуть надати дозвіл на розголошення певних даних іншій особі, причому саме вони встановлюють обсяги такого розголошення, то, природно, вони вправі зробити це і самостійно. Невипадково таємниця здебільшого визначається як дещо вже відоме, але з певною метою приховане від інших людей [11, с. 5]. При цьому необхідність оформлення такого рішення у вигляді власної постанови чинний КПК України не передбачає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. *Вісник Національної академії правових наук України* : зб. наук. праць / редкол.: О.В. Петришин та ін. Харків : Право, 2015. № 4 (83). С. 54–66 (134 с.)
2. Балабанова Д.О. Порушення вимог теорії криміналізації при впровадженні кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень (ст. 400¹ КК України). *Кримінальне право в умовах глобалізації*: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Одеса, 25 травня 2018 р. Одеса, 2018. С. 75–77 (260 с.)
3. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 976 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.; за аг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.
6. Чугуніков І.І. Антисоціальність як матеріальна ознака злочину (кримінального правопорушення). *Науковий вісник публічного та приватного права* : збірник наукових праць. Вип. 3. Т. 2. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2018. С. 123–134 (188 с.)
7. Савченко А.В., Кришевич О.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / За заг. ред. В.І. Шакуна. Київ : Алерта, 2012. 160 с.
8. Горелик А.С., Лобанов Л.В. Преступления против правосудия. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2005. 491 с.
9. Преступления против правосудия / Под ред. А.В. Галаховой. Москва : Норма, 2005. 416 с.
10. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; За заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків : Право, 2013. 1040 с.
11. Фатьянов А.А. Тайна как социальное и правовое явление / А.А. Фатьянов. *Государство и право*. 1998. № 6. С. 4–7.

Чугуніков І.І. РОЗГОЛОШЕННЯ ДАНИХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АБО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК АНТИСОЦІАЛЬНЕ ДІЯННЯ

У статті крізь призму антисоціальності як обов'язкової ознаки будь-якого злочину аналізується оновлена редакція ст. 387 КК України. Виявляються певні вади законодавчого підходу до вирішення питання щодо суб'єктного складу передбаченого тут діяння без врахування його спрямованості. Надаються відповідні рекомендації щодо застосування ч. 2 ст. 387 та пропонуються шляхи з її реформування.

Ключові слова: розголошення, предмет, суб'єкти, завдання кримінального провадження, антисоціальна спрямованість.

Чугуников И.И. РАЗГЛАШЕНИЕ ДАННЫХ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЛИ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ КАК АНТИСОЦИАЛЬНОЕ ДЕЯНИЕ

В статье сквозь призму антисоциальности как обязательного признака любого преступления анализируется обновленная редакция ст. 387 УК Украины. Выявляются определенные недостатки законодательного подхода к решению вопроса о субъектном составе предусмотренного тут деяния без учета его направленности. Даются соответствующие рекомендации по применению ч. 2 ст. 387 УК и предлагаются пути по её реформированию.

Ключевые слова: разглашение, предмет, субъекты, задачи уголовного производства, антисоциальная направленность.

Chuhunikov I.I. DISCLOSURE OF DATA OF CRIMINAL INTELLIGENCE AND SURVEILLANCE OPERATIONS OR PRE-TRIAL INVESTIGATION AS AN ANTISOCIAL ACT

The purpose of the article is to prove the thesis about the inadmissibility of such an approach and the necessity of mandatory consideration while criminalizing acts of their anti-social focus.

The term “disclosure” means that the data of operative-search activity or pre-trial investigation in any form (directly, by telephone, in writing, in the mass media, etc.) are brought by a judge, prosecutor, investigator, employee of the intelligence body, who do participate directly in operational search activity or pre-trial investigation, to the attention of at least one person, who is not entitled to study them independently regardless of the lack of a warning about their obligation to keep such information confidential.

The subject matter of the crime provided by p. 2 of Art. 387 of the Criminal Code is any data of operative-search activity or pre-trial investigation (as well as those belonging to the fact in proof, in particular, the expert's conclusion, testimony of the suspect, witnesses, victim, the availability of material evidence, results of the search, etc., as well as information about the decisions made – application of measures to ensure criminal proceedings or preventive measures, conduct a search, investigative experiment, etc.) that are not subject to disclosure without the written permission of the investigator or prosecutor who are directly involved in the activities.

The author concludes that it would be expedient to amend the definition of the crime with an indication of its focus, defining this notion as antisocial, socially dangerous act committed by the subject of the crime as the CC provides. Within the framework of the theory of criminalization it would enable to reconsider the basic postulate according to which the leading crime-forming feature is traditionally recognized as the social danger and to shift the emphasis on the social contradiction of the crime.

In order to resolve the issue of the subject structure of disclosure provided in Art. 387 of the Criminal Code unambiguously, the author considers it appropriate to amend this article with the fourth part, where it is necessary to set responsibility of judges, prosecutors, investigators and employees of the operational intelligence agency, who take direct part in the operative-search activity, pre-trial investigation, for disclosure of data of operative-investigative activity or pre-trial investigation, which was committed contrary to the interests of justice or disgraces a person, degrades his/her honour and dignity.

Key words: disclosure, object, subjects, tasks of criminal proceeding, anti-social orientation.

**КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****Дунас М.О.,**
здобувач*Львівського університету бізнесу та права*

УДК 343.851

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ З ОРГАНІЗАЦІЇ
ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ**

Постановка проблеми. Актуальність протидії небезпечним руйнівним явищам та процесам господарської діяльності потребує комплексного й системного підходу до вибору заходів правового впливу, спрямованих на їх подолання. Особливо це стосується концепції протидії господарській злочинності, яка потребує постійного удосконалення організації запобіжної діяльності.

Стан дослідження. Основи запобігання злочинам у своїх роботах визначили вчені Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, Л.Д. Гаухман, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.Е. Жалінський, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, І.І. Карпець, Н.Ф. Кузнєцова, О.М. Литвак, П.П. Михайленко, В.П. Філонов, О.М. Яковлев й ін.

Метою статті є визначення правових та організаційних заходів щодо запобігання злочинам у сфері господарської діяльності. Здійснено аналіз окремих законодавчих актів з метою їх доповнень щодо удосконалення організації протидії зазначеним злочинам.

Виклад основних положень. В умовах інтеграції України до Європейського Союзу актуальнішим стає питання необхідності створення чіткої системи запобігання злочинам у сфері господарської діяльності. Саме профілактика протиправної поведінки службових осіб є дієвим шляхом боротьби із зазначеними злочинами.

Значний обсяг фіктивного підприємництва припадає на тіньовий ринок України і завдає великих збитків національній та світовій економіці. Незадовільний стан охорони господарських відносин в Україні викликає негативну реакцію з боку світового співтовариства.

Тому одним із ключових завдань держави на сучасному етапі є формування адекватних правових та організаційних механізмів протидії тіньовим проявам, що руйнують систему захисту національних інтересів та охорони прав споживачів [1, с. 81].

Як зазначають окремі дослідники, протягом останніх років було прийнято низку законодавчих актів, що створило систему захисту прав споживачів в Україні [2, с. 5–6].

Однак, як свідчить практика, є складність попередження та виявлення цих злочинів, що полягає в їх

ній латентності, тривалому періоді часу та у низці особливостей, які потребують удосконалення організаційного забезпечення протидії злочинам у сфері господарської діяльності [3, с. 107].

Запобігання зазначеним злочинам має відбуватися шляхом вживання заходів підрозділами правоохоронних органів як основного елемента протистояння протиправним діям службових осіб.

Головним завданням підрозділів правоохоронних органів є попередження та викриття фактів фіктивного підприємництва та ухилення від сплати податків, а також виробництва і поширення фальсифікованої продукції з незаконним використанням товарних знаків відомих вітчизняних та зарубіжних виробників [4, с. 70].

Правоохоронні органи у боротьбі зі злочинами у сфері господарської діяльності будують свою діяльність за такими напрямками:

- напрацювання методик документування та викриття злочинів у сфері господарської діяльності, оперативне супроводження досудового слідства в кримінальних провадженнях, проведення загальнодержавних профілактичних заходів, організація взаємодії з іншими галузевими службами, а також зацікавленими міністерствами і відомствами;

- вдосконалення законодавчої бази насамперед шляхом внесення змін та доповнень до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів та Кодексу України про адміністративні правопорушення, розробка пропозицій щодо інших підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують порядок здійснення господарської діяльності у сфері інтелектуальної власності;

- підвищення професійного рівня працівників регіональних підрозділів шляхом організації та проведення семінарів, навчань, курсів підвищення кваліфікації тощо.

Попереджувальна робота, що здійснюється підрозділами Національної поліції України, має свої особливості, а саме:

- використання у проведенні попереджувальних заходів можливостей гласних і негласних засобів діяльності;

- здійснення заходів щодо запобігання правопорушенням переважно у виробничій діяльності, тому

що саме тут, як правило, випускається контрафактна продукція:

– необхідність виявлення причин та умов, що сприяють скоєнню злочинів [5, с. 227].

Запобігання злочинам є комплексною діяльністю. Крім терміна «запобігання», застосовується поняття «профілактика» та «припинення» злочинів. Водночас запобігання злочинам – складний процес, а його зміст відрізняється від інших видів діяльності.

А.П. Закалюк підкреслює, що запобігання полягає у перешкоджанні скоєнню злочинів [6, с. 318].

У науковій літературі «запобігти» полягає у відверненні чи усуненні певної загрози [7, с. 210].

Ю.Ю. Орлов підкреслює, що сама профілактика вбирає в себе припинення та відвернення злочинів і спрямована на запобігання великої кількості злочинів або окремих видів. Надалі вчений зазначає, що профілактика визначає загальний характер діяльності правоохоронних та громадських організацій на проведення запобіжних заходів [8, с. 1046].

Під загальною профілактикою злочинів у сфері господарської діяльності необхідно розуміти цілеспрямовану діяльність підрозділів правоохоронних органів щодо виявлення обставин (причин та умов), що детермінують цей вид злочинних діянь, а також стосовно розробки заходів щодо їх усунення. До таких обставин належать недоліки: у сфері нормативно-правового регулювання господарської діяльності (30%); у порядку контролю за науковою, виробничою та торговельною діяльністю у цій сфері (35%); в організації правоохоронної діяльності у сфері господарської діяльності та ін. (35%).

В основу організації роботи підрозділів Національної поліції закладена чітка система керівництва, контролю, оперативного супроводження процесів документування, реалізації, розслідування кримінальних проваджень, ефективного використання при цьому можливостей наявної в галузі системи інформаційного забезпечення.

Організація діяльності підрозділів Департаменту захисту економіки (ДЗЕ) Національної поліції України у протидії злочинам у сфері господарської діяльності забезпечується шляхом проведення таких заходів:

1. Винесення окремих питань боротьби з господарською злочинністю на пріоритетних напрямках на розгляд колегій та оперативних нарад (45%).

2. Здійснення постійного контролю за ходом документування злочинних дій фігурантів та подальшого розслідування резонансних кримінальних проваджень з наданням за потреби всебічної практичної допомоги (51%).

3. Безпосередній вплив на керівників служби ДЗЕ з питань протидії господарській злочинності через щотижневий моніторинг ходу виявлення злочинів (34%).

4. Вжиття заходів дисциплінарного впливу та матеріального заохочення за виявлення резонансних злочинів і притягнення до кримінальної відповідальності службових осіб, проявлений професіоналізм щодо викриття господарських злочинів (48%).

5. Вжиття заходів, що спрямовані на підвищення іміджу й авторитету поліції у боротьбі зі злочинністю у сфері господарської діяльності (систематичне інформування органів влади, виступи у ЗМІ, покращення кадрового та матеріально-технічного забезпечення) (33%).

6. Проведення тематичних занять зі службовою підготовки щодо вивчення нових методик попередження та виявлення господарських злочинів і передового досвіду інших регіонів (51%).

До організаційних основ протидії злочинам у сфері господарської діяльності необхідно віднести таке:

– постійне відстеження стану оперативної обстановки в сфері господарської діяльності регіону, розробку на основі аналізу криміногенної ситуації практичних заходів реагування на її зміни, надання пропозицій керівництву з питань підвищення ефективності діяльності служб і підрозділів щодо запобігання злочинам у сфері господарської діяльності та їх виявлення;

– зосередження на підґрунті докорінного вдосконалення оперативно-службової роботи працівників насамперед на своєчасному запобіганні злочинам та їх розкритті в стратегічно важливих галузях господарювання (пріоритетні напрями: бюджетні кошти, податки, фіктивне підприємництво, банківська сфера, паливно-енергетичний комплекс, приватизація);

– взаємодію правоохоронних органів з державними контролюючими органами, зацікавленими відомствами, установами, громадськими організаціями у вирішенні питань запобігання злочинам у сфері господарської діяльності, їх виявлення та розкриття;

– забезпечення відшкодування збитків громадянам, державним підприємствам та організаціям, а також суб'єктам господарювання інших форм власності, завданих особами, які скоїли стосовно них корисливі злочини;

– виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню господарських злочинів, та направлення до відповідних інстанцій подань та інформацій щодо їх усунення. Вивчення та аналіз тенденцій, пов'язаних з господарською злочинністю в регіоні, подальшим прогнозуванням розвитку криміногенної ситуації, розробкою пропозицій правового, економічного й організаційного характеру для направлення їх на розгляд місцевих органів виконавчої влади;

– проведення у встановленому законом порядку виконання окремих доручень і вказівок слідчих, прокурорів, суддів та міжнародних правоохоронних організацій у справах про злочини у сфері господарської діяльності;

– сприяння державним підприємствам і відомствам, організаціям та їхнім трудовим колективам, громадським організаціям у вирішенні питань збереження товарно-матеріальних та інших цінностей;

– розгляд та вирішення заяв і листів громадян, адміністрації підприємств, відомств, організацій, трудових колективів, а також публікацій у засобах масової інформації з питань, які належать до компетенції діяльності правоохоронних органів;

– контроль за належним вирішенням підлеглими заяв та повідомлень про злочини, вжиття заходів щодо поліпшення цієї роботи;

– удосконалення організаційної роботи зі службової підготовки особового складу, підвищення їхньої професійної майстерності [9, с. 239].

Основними критеріями оцінки з організації протидії господарським злочинам має бути таке:

– викриття корумпованих посадових осіб підприємницької діяльності, посадовців органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, контролюючих органів та інших, задіяних у тінювих схемах розподілу та розкрадання бюджетних коштів, земельних ресурсів, державного та комунального майна;

– кількість матеріалів, переданих органам досудового розслідування;

– направлення кримінальних проваджень до суду;

– відшкодування у повному обсязі матеріальних збитків, завданих господарськими злочинами.

У сфері господарської діяльності має місце недосконалість законодавчої бази, насамперед у санкціях статей Кримінального кодексу, які не дають змогу ефективно боротися з цими видами правопорушень. Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якого із названих у диспозиції ч. 1 ст. 210 КК України діянь, якщо їх предметом були бюджетні кошти у великому (ч. 1) чи особливо великому (ч. 2) розмірі. Великим розміром бюджетних коштів вважається сума, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а особливо великим розміром – сума, що в три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Згідно з пунктом 22.5 ст. 22 Закону України «Про податок з доходів фізичних громадян» від 22.05.2003, якщо норми інших законів містять посилення на неоподатковуваний мінімум, то для цілей їх застосування використовується сума у розмірі 17 грн, крім норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 6.1.1. пункту 6. 1. ст. 6 цього Закону для відповідного року (з урахуванням положень пункту 22.4 цієї статті) і у 2018 р. великі розміри становлять 725 тис. грн, особливо великі розміри становлять 2176 тис. грн. Службові особи з метою уникнення кримінального покарання здійснюють декілька операцій з бюджетними коштами (нависно зменшують суму), які не підпадають під санкцію ст. 210 КК України.

Головною проблемою, що перешкоджає ефективній роботі з виявлення злочинів у сфері господарської діяльності, є те, що на законодавчому рівні відсутнє чітке регулювання порядку одержання документів від підприємств, організацій, установ незалежно від форми власності. У разі скерування запитів до керівників підприємницьких структур щодо надання окремих довідок про господарську діяльність службові особи відмовляють у наданні будь-яких матеріалів, посилаючись на пред'явлен-

ня рішення суду та наявності кримінального провадження. Виходячи з цього, частину 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» було би доцільно доповнити пунктом 31 у такій редакції: «одержувати безперешкодно і безкоштовно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності й об'єднань громадян на письмовий запит відомості, необхідні за матеріалами оперативної перевірки, що перебувають у провадженні поліції».

Передбачити адміністративну відповідальність за невиконання законних вимог працівника поліції, зазначених у ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію», доповнивши ст. 185 КУАП частиною другою у такій редакції: «відмова в наданні на письмовий запит відомостей чи у вилученні документів та інших носіїв інформації, що стосуються фінансово-господарської діяльності підприємств, установ і організацій та інших суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від форм власності, необхідних за матеріалами оперативної перевірки, що перебувають у виробництві поліції».

Висновки. Одним із ключових завдань держави на сучасному етапі є формування адекватних правових та організаційних механізмів протидії злочинам у сфері господарської діяльності з надання можливостей правоохоронним органам вчасного виявлення та припинення правопорушень (тінювих проявів та фіктивного підприємництва тощо) шляхом доповнення до окремих нормативно-правових актів.

Заходи щодо запобігання правопорушенням у сфері господарської діяльності здійснюються працівниками на всіх етапах оперативно-службової діяльності. У процесі перевірки первинної інформації, під час аналізу конкретних правопорушень є можливість виявляти криміногенні обставини, що їм сприяють, а також визначати службових осіб, які можуть ними скористатися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Литвак О. Державний вплив на злочинність : кримінологічно-правове дослідження. Київ, 2000. С. 81–82.
2. Перепелица А.И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности : комментарий к действующему законодательству. Харьков, 1997. С. 5–6.
3. Боротьба з господарськими злочинами / Ф.А. Лопушанський, В.П. Філонов, Ю.Л. Титаренко та ін. Донецьк, 1997. 160 с.
4. Заблоцька О.Ю. Оперативна профілактика злочинів у сфері економіки як одна зі складових кримінального судочинства. *Науковий вісник Київської національної академії внутрішніх справ*. Київ : КНУВС, 2008. № 2. Ч. 2. С. 69–80.
5. Скалозуб Л.П. Запобігання економічним злочинам підрозділами ДСБЕЗ України у процесі оперативного обслуговування об'єктів та галузей економіки / Л.П. Скалозуб, В.І. Василичук, В.Р. Сливенко. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. Київ : КНУВС, 2011. № 1. Ч. 2. С. 226–236.
6. Закалок А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Книга 1. *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. Київ : Видавничий Дім Ін Юре, 2007. 424 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2003. 1440 с.

8. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: В.В. Коваленко, Є.М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Т. 6. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). Київ : Атіка, 2010. 1128 с.

9. Пиріжок О.В. Організаційно-правові проблеми в організації попередження та викриття злочинів у сфері економіки. *Організація інформаційно-аналітичної роботи підрозділів ДСБЕЗ МВС України у протидії економічним злочинам*. Збірник доповідей. Київ : ДСБЕЗ, 2009. С. 230–241.

Дунас М.О. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ З ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ

У статті розкрито поняття та зміст запобігання злочинам у сфері господарської діяльності. Визначено організаційні питання щодо попередження такої злочинності. Окреслено основні завдання правоохоронних органів у запобіганні господарським злочинам. Розглянуто та проаналізовано окремі законодавчі акти, які потребують доповнення з метою удосконалення діяльності з попередження злочинів у сфері господарської діяльності. Виокремлено основні критерії оцінки організації протидії господарським злочинам. Досліджено особливості попереджувальної роботи, що здійснюється підрозділами Національної поліції України.

Ключові слова: злочини, господарська діяльність, запобігання, завдання запобігання, правові основи, організаційні заходи.

Дунас М.О. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, СОВЕРШАЕМЫХ ДОЛЖНОСТНЫМИ ЛИЦАМИ

В статье раскрыто понятие и содержание предотвращения преступлений в сфере хозяйственной деятельности. Определены организационные вопросы по предупреждению такой преступности. Определены основные задачи правоохранительных органов в предупреждении хозяйственных преступлений. Рассмотрены и проанализированы отдельные законодательные акты, требующие дополнения с целью усовершенствования деятельности по предотвращению преступлений в сфере хозяйственной деятельности. Выделены основные критерии оценки в организации противодействия хозяйственным преступлениям. Исследованы особенности предупредительной работы, осуществляемой подразделениями Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: преступления, хозяйственная деятельность, предотвращение, задача предотвращения, правовые основы, организационные мероприятия.

Dunas M.O. ORGANIZATIONAL AND LEGAL PROBLEMS IN THE ORGANIZATION OF PREVENTION OF CRIMES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY, COMMITTED BY OFFICIALS

The article deals with the concept and content of prevention of crimes in the field of economic activity. The organizational issues concerning prevention of such crime are determined. The main tasks of law enforcement bodies in preventing economic crimes are outlined. It is considered and analyzed separate legislators of the acts which need to be supplemented in order to improve the preventive activity of crimes in the sphere of economic activity. The main criteria for evaluation of the organization of counteraction to economic crimes are singled out. The peculiarities of preventive work carried out by units of the National Police of Ukraine are explored.

In the conditions of Ukraine's integration into the European Union, the issue of the need to create a clear system for preventing crimes in the field of economic activity becomes more and more relevant. It is precisely the prevention of unlawful conduct that is effective in combating official persons.

A significant amount of fictitious business falls on the shadow market of Ukraine and causes significant losses to the national and world economy. The unsatisfactory state of economic relations in Ukraine causes a negative reaction from the world community.

Therefore, one of the key tasks of the state at the present stage is the formation of adequate legal and organizational mechanisms for counteracting shadow manifestations, which destroy the system of protection of national interests and protection of consumers' rights.

As several studies have pointed out in recent years, a number of legislative acts have been adopted that have created a consumer rights protection system in Ukraine.

However, as practice shows, there is the complexity of preventing and detecting these crimes, which is their latency, a long period of time, and a number of peculiarities that require the improvement of organizational support for crime in the field of economic activity.

In approaches to the consideration of the phenomenon of preventing these crimes through the implementation of measures of law enforcement units. As the main element of their confrontation with unlawful actions of officials.

The main problem that impedes effective work in detecting crimes in the field of economic activity is that at the legislative level there is no clear regulation of the procedure for obtaining documents from enterprises, organizations and institutions regardless of the form of ownership. When sending inquiries to heads of business entities regarding the provision of separate certificates of economic activity, officials refuse to provide any materials referring to the presentation of a court decision and the existence of criminal proceedings. Proceeding from this, part 1 of Art. 23 of

the Law of Ukraine “On National Police” it would be expedient to include paragraph 31 in the following wording: to receive, free of charge, free of charge from enterprises, institutions and organizations, regardless of the forms of ownership and associations of citizens, upon written request for the construction necessary for the operational checking materials contained in police proceedings.

One of the key tasks of the state at the present stage is the formation of adequate legal and organizational mechanisms for counteracting crimes in the field of economic activity to enable law enforcement agencies to timely detect and stop offenses (shadow manifestations and fictitious entrepreneurship, etc.) by supplementing with certain legal acts.

Measures to prevent an offense in the field of economic activity are carried out by employees at all stages of operational and service activities. In the process of verifying primary information, when analyzing specific offenses, it is possible to identify the criminal circumstances that they are conducive to, as well as identify the officials who can use them.

Key words: crimes, economic activity, prevention, legal bases, organizational measures.

УДК 343.13

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ОСКАРЖЕНЬ РІШЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ, ЯКІ ПРИЙМАЮТЬСЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО КОНТРОЛЮ У РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Постановка проблеми. Кожній особі гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого. Кожна особа також має право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді (ст. 24 КПК України).

Можливість оскаржити процесуальне рішення, прийняте як під час досудового розслідування, так і судового розгляду, є складовою частиною принципу диспозитивності. Можливість оскарження рішень слідчого судді має дуже важливе значення, адже це і механізм захисту прав та свобод особи, а також один зі способів впливу учасників на хід кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання можливостей апеляційного оскарження судових рішень досліджувались такими науковцями, як: Ю.М. Грошевий, В.Т. Малярєнко, В.В. Назаров, Ю.В. Скрипіна, В.М. Шаповал, О.Г. Шило, В.П. Шибіко та іншими. Разом із тим питання можливостей апеляційного оскарження рішень слідчого судді про застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування потребують більш детального вивчення з урахуванням проблем, які виникають під час практичної реалізації положень чинного кримінального процесуального законодавства.

Формулювання мети та завдань дослідження. Метою цієї роботи є вивчення окремих питань щодо оскаржень рішень слідчого судді, які приймаються під час судового контролю у разі застосування запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу. Про важливість оскарження рішень слідчого судді, зокрема рішень про обрання запобіжного заходу, свідчить і статистична інформація.

Зокрема, варто зазначити, що за I півріччя 2018 року до апеляційних судів надійшло 12 338 апеляційних скарг на рішення слідчих суддів, із них було задоволено 3 147, залишено без змін – 7 496 та інші були скасовані [1]. Водночас кількість заяв, клопотань і скарг до слідчого судді місцевого суду за I півріччя 2018 року становила близько 434 665, з яких задоволено – 336 750, не розглянуто – 2 269 із загальної кількості [2].

Таким чином, кількість апеляційних скарг на ухвали слідчих суддів порівняно з кількістю, що надходить до місцевих загальних судів, менша в 36 разів. І здебільшого апеляційні інстанції залишають без

змін ухвали слідчих суддів місцевих судів. Велика кількість ухвал слідчого судді під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні оскаржуються в апеляційному порядку.

Як правильно зазначає Д.І. Клепка, процесуальні відносини, що виникають під час оскарження рішень, дій чи бездіяльності у досудовому провадженні, можна охарактеризувати як забезпечувальні, порівнюючи із процесуальними відносинами, що виникають під час основного провадження, тому що, з одного боку, вони створюють необхідні умови для здійснення основного провадження, а з іншого – забезпечують дотримання прав і свобод людини під час досудового розслідування [3].

Правова природа рішень слідчого судді зумовлює необхідність постановки питання про можливість активності слідчого судді. Дискреційні повноваження слідчого судді під час вирішення питань, віднесених до його компетенції, обмежені законодавчим положенням, згідно з яким слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують лише питання, винесені на їхній розгляд сторонами й віднесені до їхніх повноважень процесуальним законом (ч. 3 ст. 26 КПК України).

У юридичній літературі неодноразово вказувалося, що, маючи виключно пасивні повноваження, захистити й забезпечити конституційні права і свободи людини слідчому судді буде доволі важко. З урахування того, що він не виступає жодною зі сторін кримінального провадження, свою процесуальну функцію слідчий суддя має можливість виконувати лише з розумним балансом активних і пасивних повноважень стосовно дослідження обставин кримінального правопорушення та матеріалів провадження. У науковій літературі вчені цей процесуальний стан слідчого судді назвали «ситуативна активність слідчого судді» [4, с. 24].

Процес апеляційного оскарження рішень слідчого судді, які приймаються під час судового контролю у разі застосування запобіжних заходів, має автономний характер у системі кримінального процесу та характеризується особливим предметом оскарження.

Тому є також достатня кількість випадків, коли судді апеляційної інстанції скасовують ухвали слідчих суддів. Про вказані проблеми оскарження рішень слідчого судді, які приймаються під час судового контролю у разі застосування запобіжних заходів, викладено нижче.

Оскарження ухвал слідчого судді здійснюється в апеляційному порядку. Тому перш за все необхідно окреслити перелік ухвал слідчого судді, що підляга-

ють апеляційному провадженню відповідно до КПК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 309 КПК України, такі види ухвал слідчого судді можуть оскаржуватися, а саме про:

- 1) відмову у наданні дозволу на затримання;
- 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;
- 3) подовження строку тримання під вартою або відмову в його подовженні;
- 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;
- 5) подовження строку домашнього арешту або відмову в його подовженні;
- 6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні;
- 7) подовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його подовженні.

Аналізуючи цей виключний перелік щодо оскарження ухвал про застосування запобіжних заходів у досудовому розслідуванні, слід констатувати, що законодавець відніс до цього списку тільки ухвали слідчих суддів, що стосуються найбільш суворих видів запобіжних заходів, котрі істотно обмежують конституційні права, свободи та законні інтереси особи.

Поряд із цим слід відзначити, що подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили, однак не зупиняє згідно з ч. 2 ст. 400 КПК України її виконання.

Водночас процесуальний порядок апеляційного перегляду ухвал слідчого судді визначений ст. 422 КПК України і, безперечно, такий порядок відрізняється від здійснення апеляційного оскарження судових рішень, ухвалених судом першої інстанції (ч. 1, 2 ст. 392 КПК України). Вказана різниця перш за все характеризується різним предметом оскарження, відповідно строками і порядком розгляду. Для прикладу, варто зазначити, що процесуальні дії, які встановлені в ст. ст. 398, 399 КПК України, під час розгляду скарги на ухвалу слідчого судді не проводяться.

Характеризуючи процесуальний порядок перегляду ухвали слідчого судді, доцільно зазначити, що суддя-доповідач у день надходження апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді або в крайньому разі наступного дня після її надходження, витребує матеріали кримінального провадження, що наявні в суду першої інстанції.

Слід зазначити, що апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніше як через три дні, тобто не пізніше четвертого дня з дня її надходження до суду апеляційної інстанції. Встановлений у ч. 2 ст. 422 КПК України строк апеляційного розгляду свідчить про те, що у цих часових межах суд апеляційної інстанції має розпочати розгляд апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді. Тобто, як визначено в Інформаційному листі ВССУ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження»,

якщо в судове засідання на судовий виклик суду не з'явився учасник кримінального провадження, участь якого відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства чи за рішенням суду є обов'язковою, суд з власної ініціативи може застосувати до нього привід або вжити інших заходів для забезпечення його участі в судовому засіданні та призначити судові засідання на інший день [5].

На практиці трапляються випадки, коли суди неправильно застосовують одну й ту ж норму права. Так, результатами таких неправильних тлумачень одних і тих самих норм права є відсутність уніфікованого та єдиного підходу судів апеляційної інстанції в частині прийняття до розгляду та розгляду по суті апеляційних скарг сторін кримінального провадження на ухвалу слідчого судді про обрання стосовно особи запобіжного заходу, винесених за результатами розгляду клопотання слідчого (прокурора) за відсутності підозрюваного (обвинуваченого) в порядку ч. 6 ст. 193 КПК України.

Вказане пояснюється тим, що ч. 6 ст. 193 КПК України передбачено виняток із загальної норми ч. 1 ст. 193 КПК України, що передбачає єдиний випадок, коли розгляд клопотання про обрання щодо особи запобіжного заходу може здійснюватися без участі підозрюваного (обвинуваченого).

При цьому незалежно від зазначеного суб'єктного складу осіб, які беруть участь під час розгляду клопотання слідчого (прокурора), предмет такого розгляду залишається незмінним – оцінка наявності та (або) відсутності правових підстав для застосування заходів забезпечення кримінального примусу у формі тимчасового обмеження прав людини з метою припинення кримінального правопорушення, забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного [6].

Однак судова практика в частині, що стосується апеляційного оскарження стороною кримінального провадження ухвал слідчого судді, винесених за результатами розгляду клопотання слідчого (прокурора) в порядку, передбаченому ч. 6 ст. 193 КПК України, є неоднозначною.

Так, ухвалою Печерського районного суду м. Києва було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою відповідно до ч. 6 ст. 193 КПК України, а саме обрано запобіжний захід за відсутності підозрюваного. У подальшому таку ухвалу слідчого судді було оскаржено до Апеляційного суду м. Києва. Своєю чергою суд апеляційної інстанції відмовив у відкритті апеляційного провадження, посилаючись на те, що така ухвала слідчого судді не підлягає оскарженню, оскільки не визначена в статті 309 КПК України.

Аргументуючи таку ухвалу, головуючий суддя зазначив, що рішення слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, прийняте у порядку, передбаченому ч. 6 ст. 193 КПК України, окремому оскарженню не підлягає.

Захисник, звичайно, звернувся із касаційною скаргою до суду. Тому ухвалою Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спе-

ціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 243/9993/15-к від 09.06.2017 року було визначено, що, виходячи зі змісту статей 177, 178, 194, 196 КПК України, терміни «застосування запобіжного заходу» та «обрання запобіжного заходу» є аналогічними за своєю правовою природою. Тому ці два поняття мають однакові процесуальні наслідки для підозрюваного у кримінальному провадженні.

Крім того, нормами КПК України не визначено іншої ухвали слідчого судді, окрім ухвали про застосування запобіжного заходу під час вирішення питань, пов'язаних із запобіжними заходами. Тому постановлення слідчим суддею ухвали про обрання запобіжного заходу не є перешкодою для її апеляційного оскарження відповідно до приписів чинного кримінального процесуального законодавства [7].

Враховуючи вищевказане, доцільно вказати, що до процесуального порядку застосування запобіжних заходів входять такі складники: 1) прийняття рішення про обрання запобіжного заходу; 2) подовження строку запобіжного заходу; 3) зміна запобіжного заходу; 4) скасування запобіжного заходу; 5) припинення дії запобіжного заходу.

Відповідно до узагальнень ст. ст. 309, 310 КПК України скарги на інші ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу під час досудового розслідування оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.

Однією з проблем під час апеляційного оскарження ухвал слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту є те, що відповідно до ст. 309 КПК України апеляційному перегляду такі ухвали можуть бути тільки передані у разі оскарження строку перебування під домашнім арештом, а також сам факт застосування цього виду запобіжного заходу.

Однак на практиці прокурори досить часто оскаржують ухвали слідчого судді, суду про відмову в задоволенні клопотання про зміну запобіжного заходу. Тому такі апеляційні скарги прокурорів суди повертають, мотивуючи це тим, що такий вид ухвал не закріплений в статті 309 КПК України і тому не може бути предметом апеляційного перегляду.

Трапляються випадки, коли прокурор оскаржує ухвалу слідчого судді про застосування домашнього арешту в тій частині, що стосується умов застосування до підозрюваного чи обвинуваченого домашнього арешту.

Так, ухвалою слідчого судді Краматорського міського суду Донецької області від 28.12.2015 року до підозрюваного в скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України, застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, заборонивши останньому залишати житло в період часу з 19.00 до 08.00 [8]. На зазначену ухвалу слідчого судді прокурор подав апеляційну скаргу, в якій просить частково скасувати ухвалу та ухвалити нове рішення, яким застосувати до підозрюваного запобіжний захід у вигляді домашнього арешту цілодобово

на строк до 60 діб. Свої доводи мотивував тим, що рішення слідчого судді у цієї частині винесено незаконно та необґрунтовано без урахувань конкретних обставин скоєного кримінального правопорушення [9].

Колегія суддів вивчила матеріали кримінального провадження, а також доводи прокурора, що викладені в апеляційній скарзі, та дійшла висновку, що апеляційну скаргу прокурора слід залишити без задоволення. Вказане рішення Апеляційний суд Донецької області мотивував тим, що сутність застосування такого запобіжного заходу, як домашній арешт, полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Водночас у ч. 4 ст. 309 КПК України вказано, що в апеляційному порядку можуть переглядатися тільки ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або в його застосуванні, однак не передбачено оскарження умов домашнього арешту.

Така позиція судді є не досить виправдана. Оскільки прохання прокурора про зміну умов домашнього арешту є цілком обґрунтованим, оскільки період доби, на який застосовується домашній арешт, є досить серйозним показником суворості застосування запобіжного засобу, за цим критерієм визначається ступінь ізоляваності особи від суспільства. Тому умови перебування під домашнім арештом мають бути також предметом апеляційного перегляду.

З огляду на вказане, слід внести відповідні зміни до статті 309 КПК України та підпункт 4 частини 1 цієї статті викласти в такій редакції: «застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, умови застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні».

Поряд із цим також необхідно внести певні зміни і в суб'єктний склад учасників, які мають право подавати клопотання про подовження строку застосування такого запобіжного заходу, як домашній арешт. Зокрема, ч. 6 ст. 181 КПК України визначено, що у разі необхідності строк тримання особи під домашнім арештом може бути подовжений за клопотанням прокурора в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 199 КПК України.

На практиці трапляються випадки, коли суди відмовляють у задоволенні клопотання про подовження строку перебування підозрюваного чи обвинуваченого під домашнім арештом з огляду на те, що клопотання подане слідчим, який є неналежним суб'єктом для подання такого роду клопотань у розумінні чинного кримінального процесуального законодавства.

Вказана ситуація є не досить виправдана з точки зору системності застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві, оскільки, наприклад, клопотання про застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, має право подавати як слідчий за погодженням з прокурором, так і прокурор (ч. 1 ст. 199 КПК України).

Тому, враховуючи те, що тримання під вартою є більш суровим видом запобіжного заходу, то досить логічно внести зміни до суб'єктного складу осіб, які мають право подавати клопотання про застосування домашнього арешту, що має бути аналогічний суб'єктному складу осіб, що подають до слідчого судді клопотання про тримання під вартою.

Тому вважаємо за потрібне внести зміни до ч. 6 статті 181 КПК України та викласти цю частину статті у такій редакції: «Строк дії ухвали слідчого судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців. У разі необхідності строк тримання особи під домашнім арештом може бути подовжений за клопотанням прокурора або слідчого за погодженням з прокурором у межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому статтею 199 цього Кодексу...».

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З огляду на вищевикладене, варто зазначити, що є певні проблеми під час апеляційного перегляду ухвал слідчих суддів про застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Однак слід відзначити, що кількість ухвал апеляційного суду не є досить великою, оскільки право подати апеляційні скарги на ухвали слідчих суддів про обрання запобіжних заходів обмежене, точніше сказати, що в КПК України наведений виключний перелік ухвал слідчих суддів, що можуть переглядатися в апеляційному порядку. Однак це не свідчить про відсутність проблем та прогалин у цій сфері. Тому запропоновано деякі законодавчі зміни із вказаної проблеми, що, на думку автора цього дослідження, забезпечать належне функціонування інституту оскарження ухвал слідчих суддів про застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

Леон Я.О. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ОСКАРЖЕНЬ РІШЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ, ЯКІ ПРИЙМАЮТЬСЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО КОНТРОЛЮ У РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Статтю присвячено розгляду питань щодо можливості оскарження рішень слідчого судді, а саме ухвал про застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування. Проаналізовано випадки можливого апеляційного оскарження рішень слідчого судді про застосування запобіжних заходів, зокрема тримання під вартою та домашнього арешту. Внесено пропозиції про удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства щодо можливості оскарження рішень про застосування домашнього арешту.

Ключові слова: слідчий суддя, права та свободи особи, запобіжний захід, ухвала, домашній арешт, тримання під вартою.

Леон Я.А. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПО ОБЖАЛОВАНЫМ РЕШЕНИЯМ СЛЕДСТВЕННЫХ СУДЕЙ, КОТОРЫЕ ПРИНИМАЮТСЯ В ХОДЕ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ

Статья посвящена рассмотрению вопросов о возможности обжалования решений следственного судьи, а именно постановлений о применении мер пресечения во время досудебного расследования. Проанализированы случаи возможного апелляционного обжалования решений следственного судьи о применении мер пресечения, в частности содержания под стражей и домашнего ареста. Внесены предложения по усовершенствованию действующего уголовного процессуального законодательства относительно возможности обжалования решения о применении домашнего ареста.

Ключевые слова: следственный судья, права и свободы личности, мера пресечения, постановление, домашний арест, содержание под стражей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Звіт апеляційних судів про розгляд судових справ за I півріччя 2018 року. *Судова влада*. 2018. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/court_statistics_2018_first_qv (дата звернення: 19.03.2018).
2. Звіт місцевих судів про розгляд судових справ за I півріччя 2018 року. *Судова влада*. 2018 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/court_statistics_2018_first_qv (дата звернення: 19.03.2018).
3. Клепка Д.І. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.09. Київ. 2017. 20 с.
4. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : монографія. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 208 с.
5. Конституційне звернення з питань офіційного тлумачення положень п. 2 ч. 1 ст. 309 КПК України № 195 від 17.02.2015 року. Адвокат АО «АВЕР ЛЕКС» Федоренко І.І. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/14-343.pdf>. (дата звернення: 19.03.2018).
6. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 243/9993/15-к від 09.06.2017. *База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень»*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67179486> (дата звернення: 19.03.2018).
7. Ухвала Краматорського міського суду Донецької області від 28.12.2015 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54887223>. (дата звернення: 19.03.2018).
8. Про порядок виконання органами Національної поліції ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту : Наказ МВС України від 13.07.2016 № 654. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1087-16>. (дата звернення: 19.03.2018).

Leon Ya.O. SOME QUESTIONS ABOUT DECISIONS OF THE INVESTIGATIVE JUDGE, ACCEPTED IN THE CASE OF THE JUDICIAL CONTROL DURING THE APPLICATION OF THE PREVENTIVE MEASURES

The right to appeal against procedural decisions, actions or inaction of the court, investigative judge, prosecutor, investigator is guaranteed to every person. Each person also has the right to review a judgment, a court order regarding the rights, freedoms or interests of a person, by a court of a higher level in the manner prescribed by the criminal procedural law, regardless of whether such person participated in the trial (Article 24 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

The possibility of challenging a procedural decision made both during pre-trial investigation and on trial is an integral part of the principle of discretion. The possibility of challenging the decisions of an investigative judge is very important as it is a mechanism for protecting the rights and freedoms of the individual, as well as one way of influencing participants in the course of criminal proceedings.

The legal nature of the decisions of the investigating judge determines the need to raise the question of the possible activity of the investigating judge. Discretionary powers of the investigating judge during the decision of issues within his competence are limited by the legislative provisions, according to which the investigating judge, the court in a criminal proceedings solve only issues submitted to them by the parties and assigned to their authority by the procedural law (Part 3 of Art. 26 Criminal Procedure Code of Ukraine).

The legal literature has repeatedly stated that, having exclusively passive powers, protecting and ensuring the constitutional rights and freedoms of an investigating judge will be quite difficult. Given that he does not advocate any of the parties to the criminal proceedings, his investigating judge has the opportunity to perform his procedural function only with a reasonable balance of active and passive powers in relation to the investigation of the circumstances of the criminal offense and the materials of the proceedings.

The process of appeal against decisions of an investigating judge, which are taken during judicial control in the application of preventive measures, is autonomous in the criminal process system and is characterized by a special subject of appeal.

Therefore, there is also a sufficient number of instances when judges of the appellate court cancel the judgments of investigative judges. The mentioned problems of appealing decisions of an investigative judge, which are taken during judicial control during the application of preventive measures, were considered in the article.

The appeal review of the decisions of the investigative judge is carried out in an appeal procedure.

At the same time, there are certain problems during the appeal review of the decisions of investigative judges regarding the application of preventive measures in criminal proceedings. However, it should be noted that the number of decisions of the Court of Appeal is not large enough, since the right to file appeals against the decisions of investigative judges on the selection of preventive measures is limited, more precisely, that the CPC of Ukraine contains an exclusive list of decrees of investigating judges, which can be reviewed in the appeal procedure. However, this does not mean that there are no problems and gaps in this area. Therefore, the article proposes some legislative changes in the mentioned problem, which in the opinion of the author of this study will ensure the proper functioning of the institute of appeals against the decisions of investigative judges on the application of preventive measures in criminal proceedings.

Key words: investigative judge, rights and freedoms, preventive measure, decree, domestic arrest, detention.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

Маркович Х.М. ПРАВОВІ ЦІННОСТІ В ЖИТТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	3
Політанський В.С. ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОГО УСТРОЮ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	8
Рожкова Л.І., Кузьменко Н.М. ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З МЕТОЮ ПОКАРАННЯ ЗА ІНАКОДУМСТВО В 1950-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-х РР.: ЛОКАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	13

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Косович В.В. КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ.....	18
Чернеженко О.М. МЕХАНІЗМИ ФІНАНСУВАННЯ РЕГІОНІВ ТА ГРОМАД БЕЛЬГІЇ.....	23
Шюкюров Насиб Хейбат оглы. ПРАВОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	27
Яковенко Є.О. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОДЕРЖАННЯ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ДОКАЗІВ ІЗ ДОТРИМАННЯМ НАЦІОНАЛЬНИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ СТАНДАРТИВ.....	33

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Гуйван П.Д. ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ СВОЄЧАСНОГО ВИКОНАННЯ ОСТАТОЧНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ.....	41
Котвяковський Ю.О. ДО ПИТАННЯ ПРО ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ ТА НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ЇХ ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ.....	46

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Коломієць М.В. ДО ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНСАЛТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	51
---	----

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Малюга Л.Ю. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЕСТОНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	55
--	----

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Васильєв В.М. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В МЕХАНІЗМІ ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	62
Джафарова М.В. ЩОДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ.....	67
Козачок І.В. ПРИЙОМИ ЗБОРУ АУДИТОРСЬКИХ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ОРГАНОМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	72

Костенко О.В., Костенко В.В. ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ У МІЖНАРОДНИХ АКТАХ UNCITRAL.....	78
Пархоменко-Куцевіл О.І. ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ІНСТИТУЦІЙ В ЯПОНІЇ ТА ПІВДЕННІЙ КОРЕЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	85

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Чугуніков І.І. РОЗГОЛОШЕННЯ ДАНИХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АБО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК АНТИСОЦІАЛЬНЕ ДІЯННЯ.....	91
---	-----------

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дунас М.О. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ З ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ.....	101
Леон Я.О. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ОСКАРЖЕНЬ РІШЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ, ЯКІ ПРИЙМАЮТЬСЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО КОНТРОЛЮ У РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ.....	106

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Markovych Kh.M. LEGAL VALUES IN LIFE OF CIVIL SOCIETY AND STATE: GENERAL THEORETICAL ASPECTS.....	3
Politansky V.S. ELECTRONIC DEMOCRACY AS A BASIS OF DEMOCRATIC SYSTEM OF MODERN SOCIETY.....	8
Rozhkova L.I., Kuzmenko N.M. APPLICATION OF CRIMINAL LEGISLATION WITH THE PURPOSE OF PENALTY FOR INCIDENCE IN 1950 th – FIRST HALF OF 1980 th : LOCAL ASPECTS.....	13

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Kosovych V.V. CONSTITUTIONAL BASIS OF THE SOCIAL STATE.....	18
Chernezhenko O.M. MECHANISMS OF FINANCING OF REGIONS AND COMMUNITIES IN BELGIUM.....	23
Shukur Nasib. LEGAL BASIS OF THE ORGANIZATION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC.....	27
Yakovenko E.A. LEGAL ASPECTS OF OBTAINING EVIDENCE BY PUBLIC AUTHORITIES IN COMPLIANCE WITH NATIONAL CONSTITUTIONAL STANDARDS.....	33

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE;
FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Guyvan P.D. EUROPEAN AND NATIONAL LEGAL FRAMEWORKS FOR THE TIMELY EXECUTION OF FINAL COURT DECISIONS.....	41
Kotvyakovskiy Y.O. ON THE ORDER FOR CONSIDERATION OF COURT CASES ON APPEALS AGAINST ARBITRAL TRIBUNALS' DECISIONS AND GRANTING PERMISSION FOR THEIR ENFORCEMENT.....	46

COMMERCIAL LAW AND PROCEDURE

Kolomiets M.V. ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL CONSULTING REGULATION IN UKRAINE.....	51
--	----

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Maliuha L.Ju. THE COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF SOCIAL LEGISLATION OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF ESTONIA.....	55
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW

Vasiliev V.N. PLACE AND ROLE OF THE PUBLIC IN THE MECHANISM OF COUNTERACTING OFFENSES IN THE SPHERE OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY.....	62
Dzhafarova M.V. ON THE QUESTION OF ORGANIZATIONAL AND FUNCTIONAL PRINCIPLES OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS.....	67
Kozachok I.V. METHODS OF COLLECTING AUDIT EVIDENCE IN THE COURSE OF INTERNAL AUDIT BY THE LOCAL SELF-GOVERNMENT BODY.....	72

Kostenko O.V., Kostenko V.V. WAYS OF DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC CONTRACTING SERVICES IN UNCITRAL INTERNATIONAL ACTS.....	78
Parkhomenko-Kutsevil O.I. FORMATION OF ANTICORRUPTION INSTITUTIONS IN JAPAN AND SOUTH KOREA: EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	85

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Chuhunikov I.I. DISCLOSURE OF DATA OF CRIMINAL INTELLIGENCE AND SURVEILLANCE OPERATIONS OR PRE-TRIAL INVESTIGATION AS AN ANTISOCIAL ACT.....	91
---	----

**FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY**

Dunas M.O. ORGANIZATIONAL AND LEGAL PROBLEMS IN THE ORGANIZATION OF PREVENTION OF CRIMES IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY, COMMITTED BY OFFICIALS.....	101
Leon Ya.O. SOME QUESTIONS ABOUT DECISIONS OF THE INVESTIGATIVE JUDGE, ACCEPTED IN THE CASE OF THE JUDICIAL CONTROL DURING THE APPLICATION OF THE PREVENTIVE MEASURES.....	106

НОТАТКИ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 1/2019

Виходить чотири рази на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н.В. Пирог
Комп'ютерна верстка – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 27.03.2019 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 13,66, ум.-друк. арк. 13,48.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0319/56.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
Україна, м. Херсон, 73021, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua